

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

Ayşegül BAYKAN

HAZİRAN-2017

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE İSİMLER ÜZERİNE BİR ÇOK ANLAMLILIK
İNCELEMESİ

AYŞEGÜL BAYKAN

TARAFINDAN

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE

SUNULAN TEZ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZİRAN-2017

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM
Enstitü Müdürü V.

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm şartları sağladığımı tasdik ederim.

Doç. Dr. Mustafa ARSLAN
Anabilim Dalı Başkanı V.

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederim.

Prof. Dr. Ertuğrul YAMAN
Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Erdoğan BOZ (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Yeni Türk Dili)

Prof. Dr. Ertuğrul YAMAN (AYBU, Yeni Türk Dili)

Doç. Dr. İbrahim TÜZER (AYBU, Yeni Türk Edebiyatı)

Yedek Jüri Üyeleri

Doç. Dr. Gülcan BOSTANCI (Gazi Üniversitesi, Yeni Türk Dili)

Yrd. Doç. Dr. Hülya GÖKÇE (AYBU, Yeni Türk Dili)

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı : Ayşegül BAYKAN

İmza :

(Faint signature watermark)

ÖZET

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE İSİMLER ÜZERİNE BİR ÇOK ANLAMLILIK İNCELEMESİ

Baykan, Ayşegül

Yüksek Lisans, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Ertuğrul YAMAN

Haziran 2017, 115 sayfa

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan isimler dilbilimin çok anlamlılık başlığı altında incelenmiştir. Çok anlamlılığa sahip sözcüklerin tespitinde bilinen klasik örnekler yerine, edebî eserlerden doğal ve kullanımdaki örnek cümleler esas alınmıştır. Çok anlamlılığın tespiti için farklı dönem ve şahsiyetlerden on tane roman, hikâye ve şiir taranmıştır. Belirlenen sözcükler edebi eserlerin içinde yer alan cümlelerde incelenmiş ve alfabetik olarak sıralanmıştır.

Bu çalışmanın asıl amacı, Türkiye Türkçesi ile yazılmış edebî eserlerde kullanılan fakat *Türkçe Sözlük*' te bulunmayan yeni anlamlarını tespit etmektir.

Bu genel amaca hizmet eden diğer amaçlar şu şekilde özetlenebilir:

Türkçe Sözlük' te 3 ve 3'ten fazla kullanıma sahip "C" maddesindeki isimleri, Türkiye Türkçesi yazı diliyle 1910-1974 yılları arasında yayımlanmış edebî eserlerde tespit etmek; büründüğü yeni anlamları canlı örnekleri bir sınıflandırmaya tâbi tutmak; çok anlamlılığın sebepleri ve sonuçlarını tartışmak; çok anlamlılık üzerinde yeni bakış açıları oluşturmak; dilde anlam ve çok anlamlılık olaylarına daha geniş ve farklı pencerelerden bakılmasını sağlamaktır.

Çalışmamızın baş kısmında ilgili literatür taranmış ve mevcut bilgiler bir araya toplanmıştır. Bu bilgiler, kendi içinde sınıflandırılmıştır. Daha sonra, inceleme bölümünde doğal ve kullanımdaki örnekler sınıflandırılarak değerlendirilmiştir. En son

kısımda ise, elde edilen sonuçlar ve veriler ışığında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın sonunda ise kaynakça yer almıştır.

Sonuç olarak Türk dili yeni yan anlamlar kazanmaya ve anlam değişmesi yönünden güçlü bir dildir. Bu eğilimin sebebi; sözcüklerin kullanım sıklığına bağlı olarak yaşadığı doğal değişimlerdir. Zaman içinde ortaya çıkan bu değişimler, *Türkçe Sözlük*' te geçen kullanımlara ek yeni anlamlar meydana getirmektedir. Söz konusu eğilimin bir başka sebebi, bir sözcüğe birçok farklı anlamın yüklenerek dilde en az çaba yasasını uygulamaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, dil, dilbilim, anlambilim, çok anlamlılık

ABSTRACT

POLYSEMY ANALYSE OF NOUNS in TURKEY TURKISH

Baykan, Ayşegül

MA, Turkish Language and Literature Department

Supervisor: Prof. Dr. Ertuğrul YAMAN

June 2017, 115 pages

In this study, the nouns of the Turkish language is studied linguisticly under the headline of polysemy. In the determination of polysemy instead of known classical examples, natural and most-used sample sentences from literary works are taken as a base. Book of ten novels, stories and poems are scanned. Determined words from literary works are examined and alphabetically listed.

The aim of this study to designate the new meanings of the nouns which is used in literary works but not exceeding in the Turkish language dictionary. Other aims and goals that serving to this general purpose can be summarized like these:

Identifying the nouns begin with the sound “C” in Turkish dictionary which has three and more than three usage in the literary work which are published in Turkish language between 1910-1974, classifying the nouns which are wrapped to the new meaning and living examples, discussing the causes and the results of polysemy, creating a new point of view on polysemy, obtaining new glance from different perspective for meaning and polysemy occurrence in language.

In the beginning of study related literary works are scanned and existent data are collected. This informations are classified among itself. Afterward, in the examined part, natural and examples in the daily usage are evaluated after classifying. In the last part, by looking to the collected results and data, general examination are made. At the end of the study bibliography takes part.

As a result Turkey Turkish is convenient to gain new meanings and strong from the side of transformation of content. The reason behind this occasion is natural changes, which dedicated to the usage frequency of words. These changes, which occurred in meanwhile, are adding new meanings to existing words in the Turkish dictionary. The other reason of this tendency is attaching many meanings to one word in order to use less effort rule of language.

Key words: Turkey Turkish, language, linguistic , semantic, polysemy.

Anneme ve Babama.

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimime başladığım ilk günden beri ve çalışmamız boyunca güler yüzünü ve şefkatini daima hissettiğim, bana inancı sayesinde zorluklarla daha dirençli mücadele edebilmeme vesile olan, yardımlarını ve anlayışını en üst noktada tutan değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Ertuğrul YAMAN'a, çalışmam süresince benden desteklerini hiç esirgemeyen, yorumları ile çalışmamın şekillenmesine yardımcı olan değerli arkadaşlarım; Ceren SELVİ'ye, İzzet TERCAN'a, Şule HAMŞİOĞLU'na; duaları ve varlığıyla destek olan biricik anneme, hayatım boyunca hissettiğim sonsuz şefkati, özverisi ve sabrı ile daima elimi tutan, eğitim hayatım boyunca yorulduğum anlarda yolun yürünmesi gerektiğini hiç bıkmadan anlatan sevgili babama teşekkür etmeyi yerine getirilmesi gereken zevkli bir borç kabul ederim.

Ayşegül BAYKAN

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL SAYFASI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR.....	ix
İÇİNDEKİLER.....	x
GRAFİKLER DİZİNİ.....	xii
KISALTMALAR.....	xvi
AMAÇ VE YÖNTEM.....	xvii
TARANAN ESERLER LİSTESİ VE KISALTMALAR	xx
GİRİŞ.....	1
1. Dil Kavramı	1
2. Dilbilim	2
3. Dilbilimin Tarihçesi	3
4. Anlambilim.....	4
5. Anlambilimin Tarihçesi.....	5
6. Dilde Bağlam-Anlam İlişkisi.....	6
7. Sözcükte Anlam Olayları	8
7.1. Çok Anlamlılık	8
7.1.1. Çok Anamlı Sözcüklerin Anlam Çerçevesi.....	9
7.1.1.1. Temel(Gerçek)Anlam	9
7.1.1.2. Yan Anlam	10
7.1.2. Sözcüklere Yan Anlam Kazandırma Yolları	10
7.1.2.1. Benzetme.....	10
7.1.2.2. Aktarmalar.....	11
7.1.2.2.1. Deyim Aktarması(Eğretileme-Metafor)	11
7.1.2.2.2. İnsandan Doğaya Aktarma.....	12

7.1.2.2.3. Doğadan İnsana Aktarma.....	12
7.1.2.2.4. Duyularla İlgili Kavramların Birbirine Aktarılması.....	13
7.1.2.2.5. Somutlaştırma	13
7.1.2.2.6. Ad Aktarması	14
7.2. Anlam Değişmeleri.....	15
7.2.1. Anlam Daralması	15
7.2.2. Anlam Genişlemesi	16
7.2.3. Başka Anlama Geçiş (Anlam Bozulması, Anlam Kayması)	17
7.2.4. Anlam İyileşmesi	17
7.2.5. Anlam Kötüleşmesi.....	17
İNCELEME.....	18
1. CADI.....	19
2. CAM	20
3. CAMBAZ	28
4. CAN.....	30
5. CANAVAR.....	33
6. CANLANDIRMA	35
7. CEMİYET.....	36
8. CENNET.....	37
9. CEP.....	43
10. CEPHE.....	46
11. CEVHER.....	48
12. CİLA.....	56
13. CİN	58
14. CİNS	59
15. CÜMBÜş.....	60
ANLAM GRAFİKLERİ	64
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	87
KAYNAKÇA	93

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik No:

Sayfa No:

Grafik1: Cadı Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı.....	64
Grafik 2: Cadı Sözcüğünün Bağlam İçinde Taranılan Eserlerde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı	64
Grafik 3 : Cam Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı.....	65
Grafik 4: Cam Sözcüğünün Bağlam İçinde Taranılan Eserlerde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı	65
Grafik 5: Cambaz Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı	66
Grafik 6: Cambaz Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı.....	66
Grafik 7: Can Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı.....	67
Grafik 8: Can Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı	67
Grafik 9: Canavar Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı	68
Grafik 10: Canavar Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı.....	68
Grafik 11: Canlandırma Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı	69
Grafik 12: Canlandırma Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı.....	69
Grafik 13: Cemiyet Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı	70

Grafik 14: Cemiyet Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı.....	70
Grafik 15: Cennet Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı	71
Grafik 16: Cennet Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı.....	71
Grafik 17: Cep Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı.....	72
Grafik 18: Cep Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı	72
Grafik 19: Cephe Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı	73
Grafik 20: Cephe Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı.....	73
Grafik 21: Cevher Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı	74
Grafik 22: Cevher Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı.....	74
Grafik 23: Cila Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı.....	75
Grafik 24: Cila Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı	75
Grafik 25: Cin Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı.....	76
Grafik 26: Cin Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı	76
Grafik 27: Cins Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı.....	77
Grafik 28: Cins Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı	77

Grafik 29: Cümbüş Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı	78
Grafik 30: Cümbüş Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çıkarlarının Sıklığı	78
Grafik 31: Cahillik Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı	79
Grafik 32: Camekan Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı	79
Grafik 33: Cemaat Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı	80
Grafik 34: Cereyan Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı	80
Grafik 35: Cenah Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı	81
Grafik 36: Ceride Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı	81
Grafik 37: Cenaze Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı	82
Grafik 38: Cesaret Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı	82
Grafik 39: Ceviz Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı	83
Grafik 40: Cilt Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı	83
Grafik 41: Cümle Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı	84
Grafik 42: Coşku Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı	84
Grafik 43: Civar Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı	85

Grafik 44: Cüz Sözcüğünün <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı.....	85
Grafik 45: Taranılan Edebi Eserlerde Tespit Edilemeyen Sözcükler	86
Grafik 46: Türkçe Sözcüklerine Taranılan Eserlerde Bağlamın İçinde Yeni Anlam Katkısı Yapan Sözcükler (Anlam Çıkarımları:61 adet).....	86

KISALTMALAR

H. : Hikâye

TDK : Türk Dil Kurumu

T.S. : Türkçe Sözlük

vb . : Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi.

vd. : Ve devamı, ve diğerleri.

Yun. : Yunanca

AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın genel amacı, önceden belirlenen isimlerin *Türkçe Sözlük*'te geçmeyen ancak edebi dilde kullanılan anlamlarını tespit etmektir. Bu genel amaca hizmet eden diğer amaçlar şu şekilde özetlenebilir:

Türkçe Sözlük'teki bütün madde başları taranarak edebi eserler üzerinde Türkçenin anlam zenginliği ortaya koymak; bu yolla sözcüklerin bağlamdaki yeni anlamları *Türkçe Sözlük*'e katkı olarak yansıtılacaktır. Öngörülen çalışma yeterince veri sunabilirse, bütün maddeler tamamlandığında, Türkçe Bağlam Sözlük'ünün küçük bir temeli de atılmış olabilir.

Bu çalışma, bu genel hedefin küçük bir parçasıdır. Çalışma, yalnızca “C” maddesindeki sözcüklerle sınırlandırılmıştır. Çalışmamızın amacı; *Türkçe Sözlük* 'te “C” maddesindeki 3 ve 3'ten fazla anlama sahip çok anlamlı isimleri, Türkiye Türkçesi yazı diliyle 1910-1974 yılları arasında yayımlanmış edebi eserlerde tespit etmek; bulunduğu yeni anlamları canlı örnekleri bir sınıflandırmaya tâbi tutmak; çok anlamlılığın sebepleri ve sonuçlarını tartışmak; çok anlamlılık üzerinde yeni bakış açıları oluşturmak; dilde anlam ve çok anlamlılık olaylarına daha geniş ve farklı pencerelerden bakılmasını sağlamaktır.

Çalışmamızda *Türkçe Sözlük* 'te “C” maddesinde 681 adet isim görevinde sözcük bulunmaktadır. Bu sözcüklerden 3 ve 3'ten fazla anlama sahip çok anlamlı isimler tespit edilip belirlenen edebi eserlerde taranacaktır. 3 ve 3'ten fazla anlama sahip sözcük sayısı 43'tür. Fakat , bu 43 sözcükten 13 tanesi taradığımız hiçbir eserde kullanılmadığı tespit edilmiştir. Bu sözcükler şunlardır: *caize, cam suyu, canlandırıcı, cennetkuşu, cerbeze, cebbar, cıcık, cırcır, cır cır, cicoz, cellatlık, celp, cerrahlık*

Çalışmamız bir yönüyle sözlükbilim çalışmalarını ilgilendirirken diğer yönüyle de metindilbilimi çalışmaları sınırları içindedir. Bilindiği üzere sözcüklerin çok bilinen ve tespit edilebilen anlamları sözlüklere kaydedilmektedir. Oysa, bizim çalışmamızda sözcüklerin daha az bilinen ve tespiti zor olan anlamları da bulunmaya çalışılmıştır. Deyim yerindeyse, sözlük anlamı karpuzu tanımlarken daha çok onun görünen dış özelliklerini belirlerken bağlam anlamı, karpuzun içini açmak, tadını tattırmak ve bütün yönlerini ortaya çıkarmak demektir. Çalışmamızın en temel amacı, sözcüklerin bağlamdaki anlamlarını

tespit ederek Türkçenin anlam zenginliğine ve dolayısıyla *Türkçe Sözlük*'e yeni yeni katkılar sunmaktır.

Bu çalışmada, yöntem olarak Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan isimler dilbilimin çok anlamlılık başlığı altında incelenirken çok anlamlılığa sahip sözcüklerin tespitinde bilinen klasik örnekler yerine, edebî eserlerden doğal ve kullanımdaki örnek cümleler esas alınmıştır. Çok anlamlılığın tespiti için on tane roman, hikâye ve şiir kitabından oluşan eserler taranmıştır. Eserlerin tespitinde belli bir dönemin önde gelen yazarlarının eserleri tercihe bağlı seçilmiştir. Belirlenen sözcükler edebi eserlerde geçen cümlelerde incelenmiş ve alfabetik olarak sıralanmıştır. *Türkçe Sözlük*'te ‘‘C’’ maddesinde var olan 3 ve 3'ten fazla anlama sahip çok anlamlı diye nitelendirilen isimler fişlenerek literatür taraması sonucunda seçilen eserlerde taranacaktır. Sonrasında bu isimler anlambilim ve çok anlamlılık başlığına göre incelenecektir. Bu çalışmanın temel amacı çok anlamlılığa sahip isimlerin *Türkçe Sözlük*'te yer almayan anlamlarını tespit etmektir. Analiz bölümünde ise bu sözcüklerin bilinen sözlük anlamları dışında, bağlamda ortaya çıkan yeni ve farklı anlam incelikleri, başka bir deyişle anlam çalarları alfabetik sıraya göre sınıflandırılacaktır.

Çalışmamızın yöntem olarak kimi zorlukları olduğunu biliyoruz. Her şeyden önce isimler, fiiller kadar hareketli ve değişken deşillerdir. Söz yerindeyse, fiiller evin yaramaz çocukları iken isimler evin sakin çocuklarıdır. Dolayısıyla isimlerdeki anlam değişmeleri daha sınırlı ve kısıtlı olabilir. Üstelik isimlerin anlam değişimlerinin önemli bir kısmı daha önceden tespit edilmiş olabilir. Bu bağlamda, bizim çalışmamız samanlıkta iğne aramaya benzetilebilir. Böyle de olsa, çalışmamızın yararı tartışılmaz. Nitekim, sözlüklerde canlı ama hareketsiz duran sözcükler, sanatçıların eserlerinde bağlam içinde muhteşem anlam çalarları ve işlevleri üstlenmektedirler. Bağlamda anlam arayışı, madeni mücevhere dönüştürme gayretidir aslında.

İkinci bir zorluk olarak incelenecek eserler bir hayli olmakla birlikte elde edilecek verilerin niceliğı ve niteliğı belirsizdir. Tıpkı, altın arayıcıların ne kadar altın bulacaklarını bilemeden büyük bir umutla toprak kazmaları gibi, biz de edebi eserlerde sanatçıların dili kullanmadaki maharetlerini inceden inceye taramaya çalıştık. Elde edilen verileri anlamlandırmak ve ikna etmek de sanıldığı kadar kolay değildir. Ancak, elde edilecek yeni anlam çalarları nicelik olarak az da olsa, Türkçeye yapacağı katkılar düşünüldeğinde, işin

önem ve değeri kendiliğinden anlaşılacaktır. Elde edilen altın bir avuç da olsa, altın her zaman altındır ve yeni arayışlar için bir umuttur.

Çalışmamızın baş kısmında elde edilen sayısal veriler grafiklerde özetlenmiştir. Daha sonra ilgili literatür taranmış ve mevcut bilgiler bir araya toplanmıştır. Bu bilgiler, kendi içinde sınıflandırılmıştır. Daha sonra, inceleme bölümünde doğal ve kullanımdaki örnekler, bağlam-anlam ilişkisine göre sınıflandırılarak değerlendirilmiştir. En son kısımda ise, elde edilen sonuçlar ve veriler ışığında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın sonunda ise kaynakçaya yer verilmiştir.

TARANAN ESERLER LİSTESİ VE KISALTMALAR

1. **H:** Huzur, Ahmet Hamdi Tanpınar, Dergâh Yayınları, Yirmi Beşinci Baskı, İstanbul, Mart 2016
2. **Ç:** Çile, Necip Fazıl Kısakürek, Büyük Doğu Yayınları, Seksen Birinci Basım, İstanbul, Mayıs 2015
3. **BÜ:** Bu Ülke, Cemil Meriç, İletişim Yayınları, Kırk Altıncı Baskı, İstanbul 2015
4. **KA:** Küçük Ağa, Tarık Buğra, İletişim Yayınları, Yirmi Sekizinci Baskı, İstanbul 2015
5. **Ç:** Çalıkuşu, Reşat Nuri Güntekin, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2014
6. **Y:** Yaban, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İletişim Yayınları, Otuz Beşinci Baskı, İstanbul 2000
7. **Aİ:** Aziz İstanbul, Yahya Kemal Beyatlı, İstanbul Fetih Cemiyeti İktisadi İşletmesi, On Dördüncü Baskı, İstanbul 2014
8. **MH:** Memleket Hikayeleri, Refik Halid Karay, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2015
9. **ŞM:** Şehir Mektupları, Ahmet Rasim, Parıltı Yayıncılık, İstanbul, Temmuz 2010
10. **SB:** Sinekli Bakkal, Halide Edip Adıvar, Can Sanat Yayınları, Yirminci Basım, İstanbul, Şubat 2016

GİRİŞ

1. Dil Kavramı

Yapılan araştırmalar sonucunda (incelenen kaynaklar doğrultusunda) dil kavramının farklı yorumlar ile açıklandığını görmekteyiz. Saussure,Chomsky,Aksan, Vardar gibi araştırmacıların yapmış oldukları açıklamalar doğrultusunda genel olarak dil kavramını şöyle açıklayabiliriz: Dil büyüü bir varlık olmakla birlikte canlı bir kurumu simgelemektedir. Dil sosyal hayatta insanların birbirleri arasındaki her türlü iletişimin sağlanması bakımından bir araçtır.

Yukarıdakileri düşüncelerin yanı sıra dilin son derece karmaşık olgular bütünü olduğuna dair görüşler mevcuttur. Örneğin Berke Vardar'a göre dil son derece karmaşık olgular bütünüdür. Biçim ve anlam, akıl ve tutku, toplum ve birey, dış etki ve iç oluşum el eledir bu bütünde. Dil, bir yanıyla toplum hayatının bütün görünümelerini kapsar, bir yanıyla da bilincin köklerine, bilinçaltının derinliklerine uzanır. Hem bir kurumdur hem de düşünsel bir kalıp ve ruhsal bir örgüdür. Hem öznel, hem nesnel; hem içimizdedir, hem dışımızda. Sosyolojiyi de ilgilendirir psikolojiyi de; fizyolojiyle de ilgilidir, fizikle de. Sanatın yüce katları da onun alanı, günlük yaşamın en ilkel gereksinimleri de. Bir yanıyla düşüncelerin en vazgeçilmez ortağıdır dil, insanı insan yapan niteliktir; bir yanıyla da yanılığlara açılan, bulanık ve kaypak bir çelişkiler evrenidir. Hem durmuş oturmuş bir yapı, yüzlerce asrın ürünü bir birikimdir, hem de durmaksızın değişen oynak bir düzendir. Gelenek onda saklıdır, gelecek onda filizlenir. Seslerin çıkarılışı, duyuluşu, zihinde kavramlar uyandırılışı, bildirişimi sağlayılışıyla ilgili olaylar insan dilinin ne kadar çapraşık bir bütün sunduğunu göstermeye yeter (Vardar, 2001: 30).

Aksan'a göre dil, sözlü ve yazılı olarak iletişimde kullandığımız, doğduğumuzda hazır bularak edinmeye başladığımız, doğrudan doğruya insana özgü, çok güçlü, büyüü bir düzendir; düşünme ve düşünöleni aktarma dizgesidir (Aksan, 2016: 17).

Dilin göstergelerden oluşan bir dizge olduğunu savunan İsviçreli dilbilimci Saussure dilin sözcüklerle yapılan bilgi alışverişi olduğunu, toplumsal anlaşmalar bütününden meydana gelen bir kurum olduğunu öne sürer.

Chomsky ‘‘Dil ve Zeka’’ adlı kitabında dil ile insana özgü ayırt edici niteliklere yaklaşıldığını savunur (Kıran, 2013: 56). Bununla birlikte dil, düşüncenin ayrılmaz bir parçasıdır.

2. Dilbilim

Dilbilim kavramı hakkında çeşitli araştırmacıların sözlük ve araştırmalarda belirtilen görüşleri sonucunda farklı bakış açılarıyla aslında ortak bir ifade de birleştiklerini görmek mümkündür.

Bu bakış açılarından bazıları şöyledir: Berke Vardar ve Mehmet Rifat insana dair her şeyin dilbilim sayesinde sözlü dile getiren bir dal özelliği olduğunu belirtirken aslında bunları betimleme yöntemi ile ifade ettiğini savunurlar(Vardar, 2007;Rifat, 2013).

Yusuf Çotuksöken ve *Türkçe Sözlük*’e bakıldığında ise, dilbilim kavramının insana özgü genel ve özel her şeyi inceleyen bir bilim dalı olduğunu ifade ettikleri görülmektedir.

Dilbilim, genel olarak dil olayını ele alan, özel olarak da dilin çeşitli gerçekleşmeleri sayılan doğal dillerin hem belli bir evredeki işleyiş düzenlerini hem de çeşitli evreler arasındaki değişimlerini inceleyen bir insan bilimidir (Vardar, 2001:21).

Dilbilimin en kısa tanımı, ‘‘dili inceleyen bilim, dilin bilimi’’ biçiminde yapılabilir. Dil nasıl, insanın fizik, düşünce ve ruh yapısıyla ilgiliyse çeşitli eylemleri ise ilişkili ise, dilbilimde bütün bu eylemleri kendisine konu olarak alan öteki bilim dallarıyla sıkı sıkıya ilişkilidir. Konuları bir yandan –konuşma eylemi bakımından- fizik ve fizyoloji, bir yandan da felsefe, ruhbilim, toplumbilim, insanbilimle ilgili ve kimi zaman ortak olan dilbilim, ayrıca budunbilim(etnoloji), coğrafya, matematik gibi çeşitli araştırma alanları içine giren çok çeşitli alanlara eğilmek zorundadır (Aksan, 2015: 15).

Dilbilim kavramı çeşitli araştırmacıların görüşleri çerçevesinde açıklanmasıyla birlikte şu sonuçlara ulaşılmaktadır: Dilbilim insanda var olan dil becerisinin ve doğal dillerin bilimsel olarak incelenmesidir. Bu sosyal bilimin bir parçası olan dilbilimin temel görevi, dilin nasıl bir canlı olduğunu anlamak ve anlatmaktır. Onu somut bir madde gibi incelemeye özen gösterir. 19.yüzyıldan itibaren günümüze kadar gelişme göstererek devam eden doğal dilleri inceleyen bilim dalıdır. Hayatımızın her anında kullandığımız dili anlamak için yapılan bir girişimdir. Bu sosyal bilim dalı, dili somut bir nesne gibi inceler. Dilbilimin insanlara kazandırdığı en önemli şey, insanı ve onun içinde bulunduğu evreni daha iyi bilmek, algılamak ve anlamlandırmaktır.

Dil ve toplum ilişkisine bakıldığında ise, birbirine sıkı sıkıya bağlanmış ayrılmaz bir bütün olduğu görülür. Deyim yerindeyse, dil ve toplum, et ve tırnak gibidir; birbirlerini sürekli etkileyerek gelişmişlerdir. Birisi olmadan diğerinin varlığı söz konusu bile olamaz. Yeryüzünde var olan bütün doğal diller var olduğu toplumu, uygarlığı ve kültürü tıpkı bir ayna gibi yansıtır. İnsan ve toplum hayatına şekil veren bütün güçlerin etkisi altında olan dil, yaşayan canlı bir varlıktır.

Aksan (2015) dilbilimi alt dallarına şöyle ayırmıştır: Sesbilim,Fonoloji, Biçimbilgisi,Dizimbilgisi,Anlambilim,Sözcükbilim,Sözlükbilgisi,Adbilim,Lehçebilim, İşaretbilim (göstergebilim) vd. Bu çalışmada dilbilimin alt dalı olan anlambilim konusunu ele alınacaktır. Anlambilimin alt dalı olan çok anlamlılık konusunun açıklanması sağlanmaya çalışılacaktır.

3. Dilbilimin Tarihçesi

Türkiye’de dilbilimin öncü isimlerinden olan Prof. Dr. Doğan Aksan, Genel Dilbilim adlı eserinde dünyada konuşulan dillerin en eskisinin tespit edilmesi amacıyla Mısır hükümdarı PSAMMETİK tarafından bir deney yapıldığını aktarmaktadır (Aksan, 2015).

En eski dil çalışmalarının Eski Hint’e ve Eski Yunan’a dayandığı görülmektedir. Eski Hint’te dil çalışmalarının başlamasına sebep olan olay dini bilgi derlemeleri olan Veda’ ların hatalı okunmaması ve zaman aşımına uğramaması için yapılan çalışmalardır.

İ.Ö. V. yüzyılda yaşadığı anlaşılan Hint dil bilgini Panini ,Sanskritle ilgi 4000 kadar kuralı ve sözvarlığına ait yazıları bir araya getiren bir dilbilgisi kitabı bırakmıştır. İ.Ö IV. yüzyılda yaşamış bulunan ve Nirukta adlı ünlü bir kitap yazmış olan Yaska ise kökenbilgisi üzerinde durmuştur.

Eski Yunan’da, İ.Ö. VI. yüzyıldan başlayarak dilbilgisi, dilbilim ve bugünkü dil felsefesinin çerçevesi içinde gördüğümüz konular,incelemeler ve tartışmalarla aydınlatılmaya çalışılmıştır. Çok uzun süre tartışılan konuların başında sayabileceğimiz dilin doğuştan ya da doğal mı (physei), yoksa insanlar tarafından konma ya da yapma mı (thesei) olduğu sorunudur.

Eski Hint’teki dilbilgisi çalışmalarından sonra ve onlardan bağımsız olan Eski Yunan’da, dilbilgisi kavramlarının belirmesi, birtakım kuralların konulması, daha çok ünlü düşünür ARİSTO(İ.Ö. 384-322) çağında olmuştur. ARİSTO birçok dil konularını ele almıştır.

Arap dilcilerinin de önemli incelemeler ortaya koyduklarını görüyoruz. Doğu dünyasında özellikle dilbilgisi, sesbilim, sözlükbilgisi ve metin açıklamaları konularında derin araştırmalara girilmiştir. VIII. yüzyılda Basra okulunun en önemli bilgini SİBEVEYHİ Arapçanın en geniş ve sağlam dilbilgisini meydana getirmiştir.

XI. yüzyılda ise Karahanlı Türkleri arasında yetişen KAŞGARLI MAHMUT, Yeni çağa yaklaşırken ünlü İtalyan şairi DANTE, XVII. yüzyıldan başlayarak İngiliz düşünürü Francis BACON, XVIII. yüzyılda Alman düşünürleri LEIBNIZ, HERDER ve daha sonraları Wilhelm von HUMBOLDT, bu konuları işleyenlerin başlıcalarıdır. XIX. yüzyıl Frans BOPP tarafından geliştirilen karşılaştırmalı dilbilimin temellerinin atıldığı devirdir.

XX. yüzyıl dilcilikte önemli gelişmelerin meydana gelmesine sebep olan çağın başlangıcıdır. Bu gelişmelerin birçoğunu, dilbilimin öncüsü Ferdinand de SAUSSURE' e borçluyuz.

1957'de yayımlanan Syntactic Structures adlı kitabıyla N.CHOMSKY dilde sözdizimine ağırlık vermiş, üretimsel dilbilgisinin zeminini oluşturmuştur (Aksan, 2015).

4. Anlambilim

Semantik (semantics) terimi İngiliz diline son zamanlarda yapılan bir ilavedir. Her ne kadar Semantik terimi, 17.yy'da, semantik felsefe (semantick philosophy) ifadesi içinde "kehanet" anlamına gelmek üzere kullanılmış ise de semantics teriminin kullanımı, 1894 yılında Amerikan Filoloji Topluluğu'na sunulan "Reflected Meanings: A Point in Semantics" başlıklı bir bildiriye gündeme getirilinceye kadar gerçekleşmemiştir. Bu olaydan bir yıl önce M.Breali Fransızcadaki semantique terimini Yunancadan keşfedip almıştır (Palmer, Çev. :Ertürk, 2001:11).

Semantik; kelimeleri, anlamlarının ve tarihsel değişim ve gelişim sürecinin incelenmesidir. Kelime ve kavramların anlam değişmelerinin bir çözümlemesidir. Kelimeleri doğru anlayarak uygun bir şekilde kullanma semantiğin görev ve kapsam alanına girmektedir. Bu durumda semantik, anlambilimin yardımcı unsurudur, diyebiliriz. Semantiğin temel inceleme konusunu, kapsam alanını oluşturan anlamın mahiyeti, nasıl oluştuğu, meydana gelmesinde rol oynayan temel etkenler ve doğal olarak da anlamın hem oluşumunda hem de ulaştırılmasında büyük rol oynayan dil fenomeni üzerinde yoğunlaşmıştır. Anlam dünyasını ve anlam fenomenini ise, dış dünya, insan düşüncesi ve bu ikisi arasında köprü işlevi gören dil olgusu ile üç temel unsur dil-zihin-dış dünya anlam ve anlama üçgeni arasındaki derin bağıntılar oluşturur. Semantik adı verilen bilim dalı ve

alanı, anlam dünyası ve anlam olgusunun söz konusu bu üç temel unsuru ve bu anlam üçgeni arasındaki derin ilişkileri incelemektedir (Çekin ve Gören, 2013:98).

Çeşitli sözlüklerde anlambilimin açıklanması ile ilgili şu görüşleri sıralayabiliriz; ancak bunun yanı sıra anlambilimin semantik (semantic,semantique) olarak da ifade edildiği görülmektedir. Nevnihal Bayar ve *Türkçe Sözlük*' te yukarıda belirtilen semantik ifadesini kullanmıştır.

Kamile İmer, Yusuf Çotuksöken , Mehmet Rifat ve Berke Vardar'ın bu konuda ortak görüşleri anlambilimin bilim dalı olduğu yönündedir. Ancak, açıklamalarında farklı birtakım görüşler de mevcuttur.

İmer, anlam kavramının çok boyutluluğundan kaynaklı iki çeşit anlambilimi kuramı oluştuğunu iddia etmektedir (İmer, 2013).

Çotuksöken ise, anlambilimi sözcüklerde meydana gelen değişiklikleri inceleyen bilim dalı olarak görür (Çotuksöken , 2012).

Rifat ve Vardar'a göre anlambilim, göstergelerin ya da gösterge dizgelerinin içerik boyutuna değindiğini incelediğini savunur (Rifat ,2013;Vardar, 2007).

Ayşe Kıran "Dilbilim,Anlambilim ve Edimbilim" adlı makalesinde dilin anlamlandırma bilimi olarak tanımlanan anlambilim insan iletişiminin temel yapılarını keşfetmemizi sağlar. Bu bilim insanı hem gizli, hem de bildik bir dünyaya çağırır. Aslında eğitilmiş, eğitimsiz herkes hep bu dünyanın içindedir; ancak, anlam gizlerini bu bildiklik içinde bile saklar (Kıran, 2014:721).

Mevlana'nın şu sözü anlam kavramının önemini özetler: "Sözü, şu beden gibi say sen; içindeki anlamı da onun içindeki can bil..."(Aydın, 2003).

Yukarıdaki görüşlerden hareketle anlambilim (semantic, semantique) sözcüklerin değişim sürecinin olduğu görülmektedir. Bu değişim sürecini; sözcüklerin anlamlarının tarihsel değişiminin ve gelişiminin incelendiği bir süreç olarak ifade etmek mümkündür.

5. Anlambilimin Tarihçesi

Dilbilim çalışmaları içerisinde doğrudan doğruya anlam konusuna yönelen çalışmalar ve anlambilim adında alanın belirlenmesi, XIX. yüzyılın ilk yarısında başlar. Anlambilim alanındaki çalışmaların geçmişi Eski Hint'e ve Eski Yunan'a kadar uzanır. ARISTOTELES dilsel deyimlerin ruhsal izlenimlerin işaretleri olduğunu söylemekteydi. XVII. yüzyılda İngiliz düşünürü John LOCKE ve Francis BACON sözcüklerin anlam ile ilgisi üzerinde durmuşlardır. Alman düşünürler LEİBNİZ, HERDER, Wilhelm von

HUMBOLDT XVIII. yüzyılda dilin düşünceyle ilgisi konusu hakkında düşünüyorlardı. Alman dilcisi H.REISIG dilin direkt anlam yönüne ilişkin soruların cevaplarını bulmaya çalışıyordu. Ancak anlambilimde önemli çalışmalar Fransız dilcisi Michel BREAL tarafından gerçekleşti.1900 yılında, *Semantics: Studies in the Science of Meaning* (Semantik: Anlambilim konusunda çalışmalar)adlı kitabı ortaya çıkmıştır. (Palmer, Çev. : Ertürk, 2001:11).

Ünlü İsviçreli dilbilimci F. De SAUSSURE dilbilimde bütünlük(dizge) anlayışı düşüncesini geliştirdi. XX. yüzyılın başlarına kadar anlambilim çalışmalarında sözcükler üzerinde fikirler geliştirilirken SAUSSURE'den sonra dilin bütün öğelerinin birbirleriyle sıkı ilişki içerisinde olduğu, anlam alanındaki çalışmalarda sözcükten diğer birimlere ve dilin bir bütün olarak işleyişinin anlam yönüne geçilmiştir. CHOMSKY'nin 1965'te yayımladığı *Aspect* adlı yapıtıyla yorumlayıcı anlambilim akımı belirlenmiş oldu (Aksan, 2015:141-143).

Yukarıda yapılan açıklamaların yorumlanmasıyla ulaşılan sonuç: sözsel bütünlük ve dizgeden koparılan sözcüğün anlamının içindeki canın gitmesi yani; sözcük bağlamdan ait olduğu bütünlükten koparılsa sözcüğün canı olan anlamın kaybolduğudur.

Aksan'a göre (2015) anlambilimin alt dalları şöyledir: Sözcük Anlambilim, Tümce Anlabilimi, Genel Anlambilim. Ele alınan türler doğrultusunda; Yapısal Anlambilim, Yorumlayıcı Anlambilim, Üretimsel Anlambilim, Mantıksal Anlambilim türlerinden bahsedilebilir.

Anlambilimin bağlantılı olduğu alanları da sıralayacak olursak, Metin Dilbilimi, Sözeylem Kuramı, Kullanımbilim, Biçembilgisi, Ruhbilim,Göstergebilim, Şiir Dili İncelemeleri alanları söylenebilir.

6. Dilde Bağlam-Anlam İlişkisi

Bağlam, bir dil birimini çevreleyen, ondan önce veya sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim veya birimler bütünü, kontekst(*Türkçe Sözlük*, 2011:230).

Doğan Aksan, bir gösterge diğer öğelerle birlikte ve onlarla bütünleşerek, onların da yardımıyla bir kavramı yansıtmaktadır ki göstergelerin bağlı bulunduğu bu öğelerin oluşturduğu bütünüdür, der (Aksan, 2015:200).

Göstergenin, bağlam ile birlikte değer kazanması, dilin bir dizge olduğunu doğrular niteliktedir. Saussure'nin gösterge kavramı ve sonrasındaki gelişmelerde dizge

anlayışının yaygınlaşmasıyla sözcüklerin dil içindeki yeri ve dolayısıyla bağlam kavramı önem kazanmıştır (Aksan, 2016).

Dil göstergesini sadece bir gösteren ve gösterilenden oluştuğunun düşünülmemesi gerekir. Göstergelerin tek başına bir öneminin olmadığı durumlar olabilir. Dil bir bakıma farklı göstergelerin konumlarını birbirlerine göre belirledikleri bir dizge olması sebebiyle göstergenin değeri dizge içindeki konumla ilgilidir. Başka bir deyişle, göstergeyi tek başına incelemektense onu geniş çerçevede yani ait olduğu dizgede incelemek gerekir. ‘‘Herhangi bir sözcüğün değerini onu çevreleyen öbür sözcükler belirler’’(Kıran, 2013:471) düşüncesi ile bu durum kısaca özetlenmiştir.

Bir sözcüğün anlamının kesinleşmesi için sözü edilen konu ile bağlantısının bulunması gerektiğini *ayak* sözcüğü ile örneklendirelim:

Eğer anadili Türkçe olan kimselere *ayak* sözcüğü söylenecek olursanız, bunların çoğunluğunun zihninde insan vücudunun bir bölümü canlanacaktır. Ancak, sözcük belli bağlam içinde ele alınırsa kesinleşir, bu konuyla ilgili örnekler şöyledir:

- Çocuğun ayağı sakatlanmış tümcesinde bağlamla birlikte konu(bacağın bilekten aşağıda bulunan ve yere basmaya yarayan bölümü) anlaşılır.
- Büyüklerin yanında ayak ayak üstüne atılması hiç hoş bir şey değildir.
- Sandalyenin kırılan ayağını tamir etmeye çalıştım ama beceremedim.
- Böyle ayaklara alıştık biz.
- Onu bir anda karşımda görünce elim ayağıma dolandı, ne yapacağımı bilemedim.
- Hastamız biraz ayağa kalkınca sevinçten havalara uçtuk.
- Benim ayağım uğurludur, şimdi mağazanız müşterilerle dolup taşacak.
- Gece hastaneden telefon gelmesiyle ayağına bir şey geçirdiği gibi fırlayıp gitti.

eşik sözcüğünü bağlamda örneklendirelim:

- Kapının eşiğine yerleştirilen mermerin parlaklığı gözlerini almıştı.
- Çocuklar sokağa bakan evin eşiğinde oturup yoğurt ekme yemeyi niyeysel severlerdi.
- Kazada ölümün eşiğinden dönmüş olmalarına rağmen hala arabayı hızlı kullanmakta ısrar ediyordu.

- Yeni bir maceranın eşiğinde hissediyordu kendisini.
- İşçiler, patronun eşiğine yüz sürmüşlerdi ama yine de istedikleri zammı alamamışlardı.

Yukarıdaki örneklerde görüleceği üzere bağlam, bir sözcüğü çevreleyen ve söz konusu sözcüğün anlamını, değerini kesin olarak belirleyen birimler bütünüdür (Aydın, 2003) ifadesinde ilaveten bir sözcüğün anlamını bütünüyle bağlam belirlemektedir dememiz mümkündür. Aslında sözcüğün bağlamı kadar anlamı da vardır diyebiliriz.

7. Sözcükte Anlam Olayları

7.1. Çok Anlamlılık

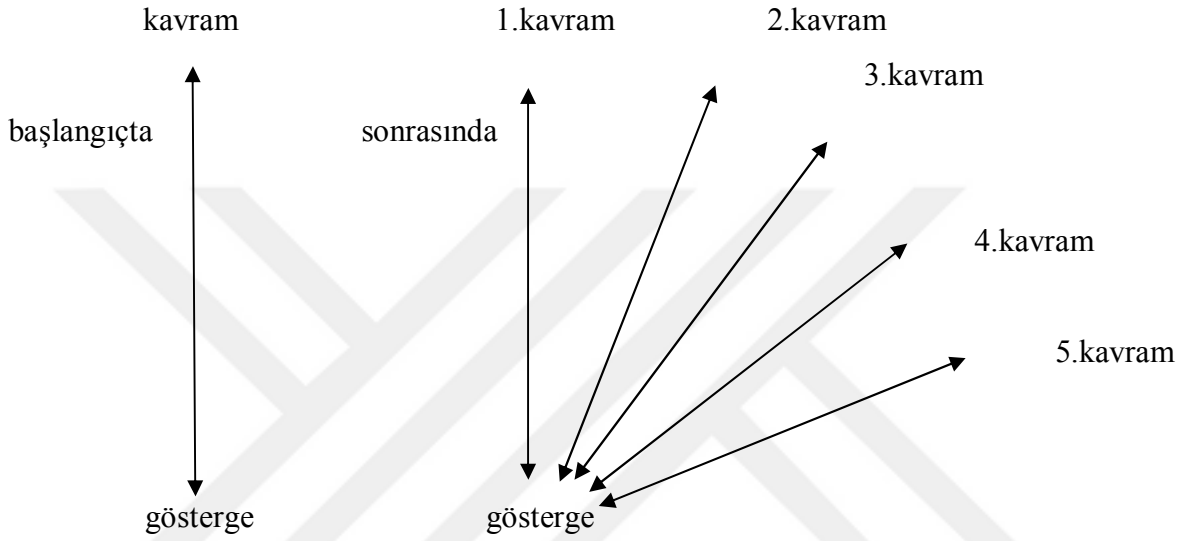
Aktarmalar, somutlaştırma, benzetmeler ile bir gösterenin birçok gösterilen belirtmesi, sözcüklerin birden çok kavram anlatabilir hâle gelmiş olmalarına çok anlamlılık denir. Türkçenin en eski dönemlerinden beri devam edegelen bu dil olayı; işlendikçe, farklı alanlarda ürünler verdikçe sözcükteki gelişmeye ve kullanım sıklığına bağlı olarak çok anlamlılıkta da artış görülür. Daha az sözcük ile daha çok kavramın anlatır hale gelmesi de bazı dilbilimcilere göre dilde ekonomiklik ilkesinin bir göstergesi sayılmıştır. *Türkçe Sözlük*'te isim görevindeki *etek* sözcüğünün 7, *dalga* sözcüğünün 11, *damar* sözcüğünün 7, *gömlek* sözcüğünün 9, *kamp* sözcüğünün 5, *nişan* sözcüğünün 6, *tekne* sözcüğünün 6 değişik anlam ve kullanımının olduğu bu ilkenin işareti olarak gösterilebilir.

Değişik etkenlerle bir göstergenin yansıttığı temel anlamının yanı sıra yeni yeni kavramları da anlatır durumda olmasına çok anlamlılık (polysemy) adını veriyoruz (Aksan, 2016: 89). Başka bir deyişle bir gösterge yeni anlamlara büründükçe yeni kavram alanları oluşturur. Bu durum dilin ekonomik olma çabasını ve eskiliğini açıklar. Eskilik burada olumsuzluk anlamının tam tersine dilin güçlülüğünü ifade eder; sözcükler kullanıldıkça eskir, yıpranır ve güçlenir. Türkçenin elimizdeki en eski ürünleri olan Orhun Yazıtları'ndaki soyut sözcüklerin var olması bunun en büyük kanıtıdır diyebiliriz.

Bir göstergenin yansıttığı temel anlamın yanı sıra yeni kavramları da anlatır durumda olmasına çok anlamlılık (polysemy) denir. Başlangıçta tek bir kavramın simgesi olan gösterge, genellikle kolay ve etkili anlatım eğilimiyle, aktarmalarla ve kullanım sıklığının artmasıyla her dilde, ilişkili, yeni kavramları da anlatır duruma gelmektedir. Çok anlamlılıkta gösterge temel anlamını kaybetmeden yan anlamlar kazanır. Zamanla bu

anlamlar unutulabilir veya yan anlamlar kazanabilir. İnsandan doğaya aktarma eğilimiyle her dilde sözcükler dilde yeni yeni anlamlar kazanırlar. “Göndergelerin (doğadaki nesnelere, adlandırılan şeylerin) biçim, durum ve işlem bakımından birbiriyle yakınlıkları, göstergelerin anlam özellikleri arasındaki yakınlığı doğurmuş, bu da çok anlamlılığa yol açmıştır.” (Aksan, 2015:190) görüşü de bizim için önem arz etmektedir.

Aksan’a göre, (2016 : 90) çok anlamlılık kavramı aşağıdaki gibidir:

7.1.1. Çok Anlamlı Sözcüklerin Anlam Çerçevesi

7.1.1.1. Temel (Gerçek) Anlam

Sözcüğün ilk ve gerçek anlamına temel anlam denir. Sözcük, bağlamdan bağımsız tek başına kullanıldığında akla ilk gelen anlamdır. Türkçede *gün* sözcüğünün temel anlamı “yeryuvarlığının kendi eksenini çevresinde bir kez dönmesiyle geçen yirmi dört saatlik süre”dir, *kanat* sözcüğü “kuşlarda ve kimi böceklerde uçmayı sağlayan organ”dır, *sonsuz* sözcüğü “hiç bitmeyen sonu olmayan, sonu gelmeyen”dir (Aksan, 2015). Bu örneklendirdiğimiz sözcükler değişik bağlamlar içerisinde kullanıldığında zaman başka başka kavramları yansıtır hale gelirler.

Sözcükler kullanıla kullanıla gösterilenlerinin yansıttıkları kavramların; başka nesnelere benzerlik, yakınlık ilişkilerine dayandırılarak aktarmalara başvurulmakta, bunlar yavaş yavaş çok anlamlı duruma gelmekte böylece yan anlamlar kazanmaktadır (Aksan, 2015:180). Dillerin zamanla gerçekleşen ve toplumsal yaşamla birbirine bitişik

durumda olan değişimler sırasında göndergenin göstergeyle olan ilişkilerinde değişmeler olabileceği, bazı anlam farklılıklarının ortaya çıkabileceğidir. Bugünkü ortak dilde konmak eylemi genellikle kuşların ve uçan nesnelere bir yere inmesini anlatırken 8.yüzyılda, Köktürk yazıtlarında “yerleşmek, yurt tutmak” anlamına geliyordu (Aksan, 2016:65-66).

7.1.1.2. Yan Anlam

Temel anlamın etrafında yeni anlam halkalarının oluşması durumudur. İnsanoğlu yeni kavramları yabancı kaynaklardan sözcükler alarak, biçimsel olarak sözcük türeterek, dilde bulunan bir sözcüğe yeni anlamlar yükleyerek adlandırır. Var olan sözcüğe yeni anlamlar yükleme beraberinde dilde çok anlamlılığı getirir (Bilgin, 2013).

Yeryüzünde var olan bütün dillerde çoğu birden çok anlama karşılık geldiği, sözcüklerin birçoğunun birden çok anlam ürettiği düşünülürse dildeki gösterenlerin tek bir görevi olmadığını söyleyebiliriz. Bu durum canlı bir varlık olan dil için çok olağan karşılanan bir durumdur. Çünkü sözcükler de yeni anlamlar doğururlar ve böylelikle yaşamlarını devam ettirirler. Aktarımlar özellik de deyim aktarmaları ile sözcükler yeni anlamlarına kavuşurlar. Böylelikle göstergeleri çok anlamlı duruma getirir.

Türkçede sık kullanılan fiillerden *bilmek* fiilini ele alacak olursak “Bir şeyi öğrenmiş, anlamış olmak, bir şeyle ilgili bilgisi bulunmak” biçimindeki temel anlamının yanında “Yaşlı ve tecrübeli insanlar bu olayları önceden bilirler.” cümlesinde “tahmin etmek”, “Senin bizi terk edip gideceğini bakışlarından bilmiştim.” cümlelerinde olduğu gibi yeni yan anlamlar kazanmıştır.

7.1.2. Sözcüklere Yan Anlam Kazandırma Yolları

7.1.2.1. Benzetme

Benzetme anlambilim çalışmalarında deyim aktarmalarının ilk evresi olarak düşünülebilir; deyim aktarmalarının anlatıma güç kazandırdığı gibi onlar anlatıma güç kazandırırılar. Chapman’ in de “*İnsan akıllı söz sanatları yapmaya belki de benzetmeyle başlamıştır*” yargısıyla karşılaşırız (Aksan, 2016 : 78).

Benzetme sözlü ya da yazılı anlatımda, bir varlığın özelliğini, başka bir varlığın ya da kavramın özelliğiyle anlatma biçimidir. Bir başka deyişle, anlama güç katmak için aralarında gerçeklik ya da eğretilenme açısından benzerlik bulunan iki varlıktan zayıfı

güçlüsüne benzetme sanatıdır. Amaç, benzeyenin anlamını daha iyi ortaya koymaktır (Kıran, 2013:402).

Aslan gibi adam, kedi gibi nankör, maymun gibi çirkin, kar gibi beyaz, altın gibi sarı, kuş gibi hafif, tavşan gibi korkak, pamuk gibi yumuşak gibi örnekler çoğaltılabilir.

İnsanoğlu, birtakım nesnelere kavramlar arasında gördüğü yakınlıklardan, benzerliklerden anlatımı güçlendirmek amacıyla yararlanır. Deyimlerde de bu özelliği sıklıkla görmemiz mümkündür: *tereyağından kıl çeker gibi, dut yemiş bülbüle dönmek, gözleri kan çanağına dönmek* örneklerinde benzetmeye başvurulmuştur.

7.1.2.2. Aktarmalar

Çok anlamlılığa sebep olan başlıca anlam olayı aktarmalardır. Bir kavram çoğunlukla benzerlik bağlamında başka bir kavramla ifade edilmeye çalışılır; yani gösterge yeni anlama kavuşur. Aktarmaların zeminini oluşturan anlam olayı benzetmedir. Aktarmalar, anlam değişmelerine yol açmaları sebebiyle dilbilimci Reisig ve Breal'den başlayarak anlambilimcilerin özen gösterdiği bir alan olmuştur.

7.1.2.2.1. Deyim Aktarması(Eğretileme-Metafor)

Aktarmaların en sık kullanılan türü deyim aktarması ya da eğretilemedir.(Yun. metaphora)Yüzyılımızın ortalarına doğru ünlü dil ruhbilimcisi Kainz, deyim aktarmalarının yaşamın ilk belirtisi olduğuna değindikten sonra "*Dil, metaforik bir temele dayanır. Her dil az ya da çok, bir deyim aktarmaları sözlüğüdür.*" görüşüne yer veriyordu (Aksan, 2016: 80).

İnsanın merkezinde olduğu deyim aktarması içinde bulunduğu toplumun düşünce yapısını ve kültürel özelliklerini de tıpkı bir ayna gibi yansıtır. Yaşadığımız dünyaya yeni yeni görünüşler vererek canlılık katar. Deyim aktarması en çok organ adlarıyla yapılır. *göz* sözcüğünün Türkçedeki anlamları arasında "*dolabın bir bölümü, çekmece*", *burun* sözcüğünün "*bir şeyin ön kısımdaki sivri bölümü*" *baş* sözcüğünün "*dağ, tepe, ağaç gibi şeylerde en yüksek nokta*" kullanımlarında olduğu gibi.

Yukarıdaki örneklerden hareketle temelinde benzetme amacı olan ve insanlarla ilgili özelliklerin doğaya aktarımı olan bu söz sanatları ilginç bir dil olayıdır. Bu kullanımlar dile yerleşip yan anlam oluşturarak dilin anlatım gücünün artmasını ve

zenginleşmesini sağlar. Türkçenin pîrî Yunus Emre'den dizelerle bu konuyu daha iyi açıklamaya çalışalım (Aksan, 2004 :335).

*‘‘Esritti ışka düşürdi ben ham idüm ışk bişürdü
Aklumu başa dirşürdi hayrı şerden seçer oldum’’*

Yunus Emre

Yunus Emre yukarıdaki dizelerinde insanın tecrübe kazanmasını, olgunlaşmasını *pişmek* olarak ifade ederek somut bir kavramla soyut bir kavramı anlatmıştır.

Yukarıda verilen örnekler ışığında deyim aktarmaları bilinçli veya bilinçsiz yapılabilir. Bu anlatım biçimi şairler, ozanlar, yazarlar tarafından insanları etkilemek; anlatıma canlılık katmak için bilinçli bir şekilde kullanılır. Anlamı söylemsel açıdan zenginleştirir. İfadelerin anlama ve kavrama alanlarını güçlendirir. Gösterge veya göstergelerin tamamının bir başka gösterge veya göstergelerin yerine kullanılmasından oluşur.

7.1.2.2.2. İnsandan Doğaya Aktarma

İnsanda bulunan özellikleri doğaya benzeterek anlatıma farklılık ve incelik katmaktır. Bu anlam olayını aşağıdaki cümlelerde bağlam içinde örneklendirelim:

- Şehrin göbeğinde holiganlar terör estirdi.
- Köprünün bacaklarındaki hasardan dolayı köprü iki gün trafiğe kapatıldı.
- Güneş, dünyaya elveda diyor yüksekçe bir dağın omzunda.
- Şehir, şafak sökerken kollarını açmış, şehitlerini beklemekteydi.
- Ağacın biri gece yarısı içli içli ağlıyordu.
- Dünyanın sırtında bunca yük varken nerden çıktı şimdi bu 3.Dünya Harbi?

7.1.2.2.3. Doğadan İnsana Aktarma

İnsana ait kavramın bir benzetme unsuruyla doğadaki herhangi nesneye aktarılmasıdır. Bu anlam olayını aşağıdaki cümlelerde bağlam içinde örneklendirelim:

- Sevinçten, mutluluktan havalara uçmuştu.
- Halk, benzine yapılan zammı protesto etmek için sokaklara dökülmüştü.

- Aslan yattığı yerden belli olur.
- Aç tavuk kendini buğday ambarında sanır.
- Kızcağızın pırlanta gibi bir kalbi var.

7.1.2.2.4. Duyularla İlgili Kavramların Birbirine Aktarılması

Canlı ve güçlü anlatım sağlamak amacıyla birbirinden farklı duyulara ait kavramların birlikte kullanılmasıdır. Sıcak ses, tatlı bakış, acı gülüş, keskin koku, ağır tat, sert hava bu eğilimin örneklerindedir.

7.1.2.2.5. Somutlaştırma

Türkçede çok sık kullanılan bu sebeple de dilin anlatım gücünü artıran deyim aktarması türü de somutlaştırmadır. Bu anlam olayının amacı soyut kavramların çeşitli durum, davranış ve duyguların somut göstergelerle ifade edilerek daha canlı elle tutulur, güçlü bir biçimde anlatılması durumudur (Aksan, 2016:84).

“Varlıkların anlatımında biçimi, dış görünüşü, yansıtma çabasının yanı sıra, onları başka varlıklara yaklaştırma, benzetme yolundan anlatma çabası da anlatımı somutlaştırır ”(Aksan, 2004:192). ifadesiyle de daha iyi anlayabileceğimiz üzere Türkçe somut anlatıma dayalı bir dildir diyebiliriz.

Somitlaştırmanın en çok karşımıza çıktığı yer:soyut şeylerin anlatımı için somutlaştırmaya başvurarak canlı ve etkileyici bir anlatıma biçimi olan deyimlerdir. Dilimizi zenginleştiren, anlatımın canlı ve etkili olmasını sağlayan deyimler anlatması güç olan duyguları, durumları somutlaştırma yoluyla dile getirirler. Türkçe deyimler konusunda oldukça sağlam bir karaktere sahiptir.

Somitlaştırmayı aşağıdaki deyimler doğrultusunda örneklendirelim:

- bin dereden su getirmek
- bıçak kemiğe dayanmak
- kaşıkla verip sapıyla göz çıkarmak
- iğne ile kuyu kazmak
- gavura kızıp oruç bozmak
- pişmiş aşı su katmak

- körler mahallesinde ayna satmak
- siniri oynamak
- derinlere dalmak
- kalp kırmak
- mana çıkarmak
- sevdasına düşmek
- sıcak/soğuk bakmak
- umudunu kırmak
- üzerine geçirmek
- yüksekten atmak/bakmak (Püsküllüoğlu,2004).

7.1.2.2.6. Ad Aktarması

Bir nesnenin bir kavramın yerini tutma, yerine geçme üzerine kurulan bu sapma gerçek dünyadaki öğeler arasında nedensellik, bitişiklik ilişkilerini belirtmeye yarar. Bir başka deyişle eğretilen, birbirine benzeyen özellikler iki terim arasında bağlantı kurar. Oysa ad aktarmasında, her terim apayrı ama kendi varlık biçimini borçlu olduğu başka bir terim barındırır (Kıran, 2013:420).

Deyimlerde de bu özelliği sıklıkla görmemiz mümkündür: bacası tütmez olmak, bir ayağı çukurda olmak, Rahmeti Rahmana kavuşmak gibi örnekler çoğaltılabilir.

U bağlamda ad aktarmasını aşağıdaki cümlelerle örneklendirelim:

- Bütün Van Gogh'ları bu sergide görmeniz mümkün değil.
- Mehmetçik'ler can verir, yurdu yaşatmak için.
- Tarkan verdiği konserle Konya'yı salladı.
- Yedi tepe dün sabah büyük bir depremle güne başladı.
- Necip Fazıl'ı okumak, hayatı okumaktır.
- Sandık başına gitmeyenler büyük bir vatandaşlık görevini yerine getirmemiş olurlar.
- Türkiye, teröre karşı tek yürek oldu.
- Bir ayağı çukurda olmasına rağmen dünya işleriyle uğraşıp duruyor.

7.2. Anlam Değişmeleri

Sözcüklerin zaman içinde anlamlarında değişimler ve gelişmeler olur. Anlambilim çalışmalarının temelinde bu anlam değişiklikleri bulunur. Doğan Aksan anlam değişmelerini üç ana başlıkta ele alır: Anlam Daralması, Anlam Genişlemesi, Başka Anlama Geçiş(Anlam Bozulmaları), bunlara ilaveten Anlam İyileşmesi ve Anlam Kötüleşmesi başlıklarının da ele alınması gerektiğini söyler.(Aksan, 2015)

7.2.1. Anlam Daralması

Bir göstergenin gösterilen yönü eskiye göre daralır, bir başka deyişle sözcük eskiden anlattığı nesnenin bir bölümünü, bir türünü anlatır hâle gelirse buna anlam daralması adı verilir (Aksan, 2015:213).

Anlamli bir dil göstergesinin daha sınırlı bir kapsam içermeye başlaması, genel bir anlamdan dar bir anlama geçerek değişmesidir”(Kıran:2013:308). tanımlamasına ilaveten anlam değişmesinde sözcük önceden anlattığı şeyin ancak bir bölümü anlatmaya yetecek şekilde sığlaşmıştır. Başka bir deyişle, sözcüğün önceki kullanımına nazaran kapsam alanı daralmıştır. Sözcükler daha geniş anlam alanına sahipken toplumsal, tarihsel, dilbilimsel, ruhbilimsel gibi sebeplerden önce anlamlarının bir ya da birkaçını yitirerek az anlamli hale gelirler.

Anlam daralmasını aşağıda verdiğimiz birkaç örnekle açıklamaya çalışalım: Divânü Lugat-it-Türk'te anlamı ‘mal, mülk, eşya’ olarak gösterilen ‘davar’ sözcüğü günümüzde yalnız ‘koyun, keçi’ anlamında kullanılır; ‘erik’ sözcüğü ‘şeftali, kayısı, erik gibi yemişlere verilen genel ad’ olarak gösterilmekte ve ‘şeftali’ için ‘tülüğ (tüylü)erik’, ‘kayısı, zerdali’ için ‘sarığ (sarı) erik’ ‘erik’ için de ‘kara erik’ denmektedir. Günümüzde ise ‘erik’ sözcüğü yalnızca tek bir yemiş türü için kullanılmaktadır (Bilgin, 2013 : 47).

Eski Türkçede ve bugünkü lehçelerde hem anlamca geniş hem de çok anlamli olan konmak ‘yerleşmek, yer tutmak, geceleme...’eylemi de bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde daha çok, uçan şeylerin bir yere inmesini anlatır (kuş kondu, kelebek kondu gibi) (Aksan, 2015:213).

7.2.2. Anlam Genişlemesi

Bir gösterge, temel anlam olarak bir nesnenin, bir işin bir bölümünü, ya da bir türünü gösterirken zamanla o nesnenin bütünü, bütün türlerini anlatır duruma gelirse buna anlam genişlemesi denmektedir (Aksan, 2015:214).

Anlamlı bir dil göstergesinin daha geniş bir kapsam içermesi, dar bir anlamdan geniş bir anlama geçiş sonucu gerçekleşen değişimdir (Kıran:2013:309), ifadesine ilaveten sözcüğün anlam alanını genişleterek çok anlamlı hale gelmesidir. Sözcüğü lastik bir malzeme gibi düşünecek olursak kullanımı, sıklığı, anlam bürünmeleri arttıkça sözcükte esneyerek genişleme olayını gerçekleştirecektir. Bu anlam olayında bağlamın etkisi oldukça hissedilir. Sözcükler buldukları bağlam içerisinde de anlam olarak esnemeye, genişlemeye uğrarlar.

Anlam genişlemesini aşağıda verdiğimiz birkaç örnekle açıklamaya çalışalım: Türkçeye Arapçadan geçmiş ve Türkçedeki anlamında genişleme olmuş bir kelime ‘‘tapınak’’ sözcüğüdür (Türk Dil Kurumu, 1998:973;Türk Dil Kurumu,1988:973;Türk Dil Kurumu,1998:1478;Türk Dil Kurumu,2005:1319) anlamında kullanılan *mabet*’tir. Bu kelime son zamanlarda ‘‘özel bir konuda, sevgi ve saygı ile bağlanmanın ortaya konulduğu yer’’(Türk Dil Kurumu 1998:1478;Türk Dil Kurumu 2005:1319) anlamıyla da sık sık kullanılmaktadır. Kelime bu anlamıyla Türkçede 1990’lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Bir durum veya görüş için gereğinden fazla destek çıkmak, gerekli görüldüğünde, o görüş veya durum için aşırı tepki vermek’’ anlamındaki fanatizmin giderek yaygınlaşması, bu duyguyu yaşayan fanatiklerin artması ve bu kişilerin kendilerini ifade edecekleri mekan arayışına girmeleri; özellikle spor, sanat ve siyaset alanında bu kelimenin kullanım sıklığını artırmıştır (Kara ve Teres,2013).

Ödül sözcüğü eskiden yalnızca güreşlerde verilen *mükâfat* iken bugün bununla birlikte, *yarışma(müsabaka)* anlamını da karşılamaktadır (Aksan, 2015:214).Anlam genişlemesinin yine ilginç bir örneği, Türkçe *çevre* sözcüğünde görülmekte, bir şeyin yakınıni,çevresini anlatan bu öge zamanla ‘‘*muhit,ortam, geometri terimi...*’’kavramlarını yansıtmaya başladıktan sonra içinde bulunulan doğal yapıyı belirtmek üzere de kullanılarak bu anlamla yaygınlaşmıştır (Aksan, 2016:169).

7.2.3. Başka Anlama Geçiş (Anlam Bozulması, Anlam Kayması)

Göstergenin, eskisinden tamamen farklı yeni bir kavramı anlatmasıdır. Ad aktarması, deyim aktarması, söz sanatlarıyla gerçekleşen anlam değişimidir. Sözcükler gerçek anlamlarından uzaklaşarak yeni bir anlama kavuşurlar.

Bu anlam olayını birkaç örnekle açıklamaya çalışalım:

Divânü Lugat-it-Türk'te "baba" anlamında gösterilen "dede" sözcüğü günümüzde "(evlat) için babanın ya da annenin babası, büyükbaba" anlamında kullanılırken "alçak" sözcüğü "yumuşak huylu, ince kişi, uslu" anlamlarıyla verilen "alçak" sözcüğü de süreç içinde anlam kaymasına uğramış, "yüksek olmayan, yere yakın" anlamında kullanılır olmuştur (Bilgin, 2013:45-46).

7.2.4. Anlam İyileşmesi

Sözcüğün önceki anlamına göre daha iyi bir anlama gelmesidir. *Yavuz, mareşal, emek*, sözcükleri zaman içerisinde olumsuz anlam alanlarında uzaklaşarak olumlu anlama bürünmüşlerdir.

"Bu manyak güzel arabaya kim binmek istemez ki?" örneğinde görüleceği gibi manyak sözcüğü de son zamanlarda argoda anlam genişlemesinde uğrayarak "felaket", "müthiş" anlamlarına karşılık gelerek anlam iyileşmesine uğramıştır (Kara ve Teres, 2013).

7.2.5. Anlam Kötüleşmesi

Sözcüğün önceki anlamına göre kötü bir anlama gelmesidir. *Canavar, işçi* sözcükleri örnek olarak gösterilebilir.

İNCELEME

İnceleme bölümünde tespit edilen sözcüklerin sözlük anlamları, metinlerden alınan bölümler ve bağlamdan hareketle anlam çaları alfabetik sıraya göre verilecektir.

1. CADI

Sözlük Anlamları (TDK,2011:433).

1. Geceleri dolaşarak insanlara kötülük ettiğine inanılan hortlak
2. Kötülük yaparak başkalarına zarar veren kadın

"Uzaktan bakıldığında, asabi ve çirkin bir cadıyı andırıyordu."

(A. Kulin)

3. Çok güzel göz

Atasözü, Deyim ve Birleşik fiiller

cadı gibi

Birleşik Sözcükler

cadı kazanı

cadı süpürgesi

Yorum ve Değerlendirme

Cadı sözcüğü, *Türkçe Sözlük*'te yukarıda verilen ‘’geceleri dolaşan, kötü niyetli hortlak, başkalarına zarar veren kadın, çok güzel göz’’ anlamlarıyla yer almıştır.

Türkçe Sözlük 'te yer almayan ve bizim edebi eserlerde tespit ettiğimiz tek bir yeni anlam ve kullanım ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilecek ve bu bağlamda değerlendirilecektir:

‘‘Koşarak yanına vardım. Beni önünde görünce:

-Senin ev de yanıyor. Senin evi de yaktılar. Çocuğu zor kurtardım. Vıy anacığım, vıy ; diye söylendi ve sırtındaki dramatik yükü ile Shakespeare'in cadılarından biri gibi yere yuvarlandı.’’

(Y, 209)

Cadı sözcüğü *Türkçe Sözlük*'te hortlak anlamının haricinde kadın ile bağdaştırılmıştır. Shekespeare'nin meşhur tiyatro eseri *Macbeth*'te cadılar kurgunun planlayıcısı, yöneticisi ve kötü niyetli yaratık kadınlarıdır. Bu bağlamda kadın Shekespeare'nin cadıları gibi yere yuvarlanır metaforu oluşmuştur. Bu yorumlardan hareketle yukarıdaki alıntıda yine bir kadın felaket haberi vererek ‘haberci kadın’ konumuna yerleşir. Burada cadı sözcüğü bilinen anlamın nispeten dışında bağlamda kadın ama ‘kötü haberler getiren bir kadın’ olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. CAM

Sözlük Anlamları (TDK, 2011:434-435).

1. isim: Soda veya potas katılmış silisli kumun ateşte eritilmesiyle yapılan sert, saydam ve çabuk kırılır cisim

2. sıfat: Tümü veya bir bölümü bu maddeden yapılmış, sırça

"Tıraşa başlarken biri büyük, biri küçük iki örtü alırdı, cam dolabından."

(N. Cumalı)

3. Pencere

"Camın önündeki masaların hemen arkasındaki yere oturup kalıyorum."

(S. F. Abasıyanık)

4. Kadeh, içki

Atasözü, Deyim ve Birleşik Eylemler

Cam sözcüğü, sözlük anlamları çerçevesinde “*cam gibi, cama çıkmak, camı çerçeveyi indirmek...*” vb. yeni anlam ve kullanımlar kazanmıştır.

Birleşik Sözcükler

Cam sözcüğü, daha birçok sözcükle bir araya gelerek yeni ve farklı anlamlarda birleşik sözcükler de oluşturmuştur:

cam çivisi

cam elyafı

camevi

camgöbeği

camgöz

cam göz

camgüzeli

cam kanatlılar

cam kaya

cam lifi

cam macunu

cam mozaik

cam resim

cam suyu

cam yuvası

cam yünü

beyaz cam

buzlu cam

ısıcam kristal

cammikalı cam

plastik cam

kelebek camı

Moskof camı

saat camı

tepe camı...

Yorum ve Değerlendirme

Cam sözcüğü, *Türkçe Sözlük*'te yukarıda verilen “saydam cisim, camdan yapılmış maddelerin sıfatı, pencere ve kadeh, içki” anlamlarıyla yer almıştır. Bizim araştırmamızın

amacı, bu bilinen ve tespit edilen anlamları dışında *cam* sözcüğünün farklı anlam ve kullanımlarını ortaya çıkarmaktır.

Türkçe Sözlük'te yer almayan ve bizim edebi eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlam ve kullanımlar ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilecek ve bu bağlamda değerlendirilecektir:

“- *Bana bakmayın... Bizde eski musiki aile yadigarıdır, dedi. Baba tarafından Mevlevi, anne tarafından Bektaşiyiz...Hatta annemin dedesini İkinci Mahmut, Manastır'a sürmüş. Eskiden evimizde küçükken her akşam fasıllar yapılır, büyük eğlenceler olurdu.*

- *Biliyorum, dedi, Mevlevi kıyafetiyle eskiden çekilmiş bir resminizi vaktiyle görmüştüm. Babanızdan gizli çekmişler.*

İclal'in adını söylemeye dikkat etmişti. Bu bir nevi korkaklıktı. Fakat ikide bir başka bir kadının adını onun yanında anmak istemiyordu.

- *Tabii İclal'de... dedi. Yarabbim, bu kız için gizli hiçbir şey yok. Onu tanıyanlar camdan evde oturuyorlar.”*

(H,126)

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* romanında geçen “*Onu tanıyanlar camdan evde oturuyorlar.*” cümlesindeki *camdan ev* kullanımı *cam* sözcüğünün anlam ve kullanımı için bir yenilik kabul edilebilir. Çünkü, burada “*camdan evde oturmak*” ifadesi yakınında bulunan bir kişinin kendisiyle ilgili gelişen her olayı düşünmeden, beklemeden, gizlemeye gerek görmeden etrafındakilere aktarması durumudur. Tanıdığı insanların özel hayatlarını diğer insanlara aktardığı ve kendisine verilen sırları tutamadığı için İclal'in karakteri ile camın saydamlığı arasında benzetme yapılmıştır. Böyle bir karaktere sahip insanın çevresinde yaşayanlar camdan bir evde oturuyor gibidirler. Dolayısıyla böyle bir evde oturan kimselerin hayatları doğrudan gözler önündedir. Camdan yapılan bir mekan sözcüğün saydamlık özelliği ile ilintili olarak içerisinde bulunan her şeyi dışarıya doğrudan gösterir. Camın bünyesinde taşıdığı şeyi olduğu gibi gösterme, şeffaflık, göz önünde olma anlamlarıyla bağlantılı olarak temkinli ve tedirgin bir yaşam, camdan evde oturmak metaforudur. Soyut bir durum somutlaştırılmıştır. “temkinli ve tedirgin bir yaşam” anlamlarıyla *cam* sözcüğüne yeni bir anlam çaları kazandırmıştır.

“Bütün çocukluğu bir kuş kafesi gibi bu ney sesleri içinde geçmişti. Başkalarında bin türlü duyumdan kurulan dünya, onun içinde sanki yalnız sestem ve musikiden kurulmuştu. Tıpkı aynı sofanın avizesinin altında sarkan, yeni dünya dedikleri o **donuk renkli camdan kürede akseden eşya** gibi, sadece hayal bir kâinatla işe başlamıştı.”

(H,127)

Yine, *Huzur* romanında geçen “ **donuk renkli camdan küre**” kullanımı da cam sözcüğünün bilinen anlamları dışında yeni bir kullanımını ortaya koymaktadır. Eserdeki karakterin hayatı; farklılıklarla bezenmiş, etkileşimlere açık, tecrübeler edinerek yaşayan insanların tam tersine dış dünyadan soyutlanmış, farklı tecrübelerden uzak, yalnızca neyden ve musikiden beslenen haliyle kuş kafesini andırır. Ancak şöyle bir eleştiri yapacak olursak bu kafes Nuran’ı koruyan bir kafes mi yoksa özgürlüğünü elinden alan bir kafes mi? Bu sorunun cevabını “**donuk renkli camdan küre**”ifadesiyle bulabiliriz. Donuk sözcüğü bahsedilen kafesin özgürlüğü kısıtlayan; hayatın akışı içinde sürüklenmesine engel olan bir ifadedir.

Hayat, donuk renkli camdan küre metaforu oluşmuştur. Somutlaştırma yapılmıştır. Soyut olan hayat kavramı görselleştirilerek camdan küre halini almıştır. Burada cam sözcüğünün “yansıtıcı” anlamı, camdan küre ifadesi “sınırlandırılmış gerçekliği, dış etkilerden korunmuş küre biçiminde olan dünyayı(yaşamı)” anlatır hale gelmesiyle yeni bir anlam çaları oluşmuştur.

“- Kim bilir? Bazı kapıların bize kapalı görünmesi, önünde değil, arkasında bulunduğumuz içindir. Büyük şeylerin hepsi böyledir. Bir formülde hapsedmek için yakalamağa çalıştın mı, senden uzaklaşırlar. Küçük sefaletlere inersin! Birisinde akla, mantığa, şüpheye, inkâra; öbüründe imkânsızlığa, acze, isyana gidersin... Halbuki kendinde, ararsan bulursun. Bu bir disiplin, hatta metot meselesidir.

- Peki ama nasıl buluruz? .. O kadar güç ki... Bazen kendimi Goethe'nin *Homunculus'u* gibi bir **cam kabuk içinde mahpus** sanıyorum...

İhsan düşündü:

- Zannetme ki, sana kabuğunu kır, diye cevap vereceğim ... O zaman dağılırsın! Sakın kabuğunu kırma; genişlet... ve kendine mal et, kanınla işle ve canlandır. Kabuğun kendi derin olsun...”

(H,269)

Huzur romanında geçen “**cam kabuk içinde mahpus**” kullanımını da ilgi çekicidir. Bu anlatıda geçen “*cam kabuk*” fanus gibi düşünülebilir. Neden tahta ya da demir bir fanus içinde yaşıyorum demez de cam bir fanus içinde yaşıyorum der? Karakterin; insanlardan uzak ama onları gözlemleyebilen bir konumda olduğunu, gerçekleşen her şeyi görüp müdahale etmediğini ya da edemediğini anlayabiliriz. Mahpus olma hissi halkla bütünleşememek, özdeşleşememek, duygu,fikir alışverişi yapamamak durumlarını çağrıştırır. Doğru olan cam bir fanus içinde mahpus gibi yaşarcasına gözlemlemek değil; kabuğundan çıkıp insanlarla iç içe olmaktır.

Cam dayanıksızlığı ile bağlantılı olarak içinde büyüyen, genişleyen maddeyi taşıyamaz. Burada kırılma ve sınırlılık kavramları ön plana çıkar. Kabuk içinde olan bir varlık büyüdükçe, genişledikçe etrafını saran kabuk kendisini taşıyamaz ve kırılır. Cam yapısı itibarıyla bu duruma izin vermez; kendini yenileyebilen, genişleyebilen bir madde değildir.

“*Cam kabuk*” sözcüğünde yeni kullanım “çevredeki oluşumlardan uzak tutan, saklayan, bütünleşmeye engel olan durum, yapı” anlamlarıyla yeni bir anlam çaları ortaya çıkmıştır.

“*Karşısındaki duvara dalıp gitmişti. Neden sonra baktığı çerçeveyi gördü. Bu, pencerelerin aksine camı pırıl pırıl bir Gazi Osman Paşa portresiydi.*”

(KA,45)

Tarık Buğra'nın *Küçük Ağa* romanında geçen “**camı pırıl pırıl bir Gazi Osman Paşa portresiydi.**” kalıbındaki yeni kullanım “bir şeyin üzeri örtülü dış yüzeyi, çerçevesi” anlamıyla cam sözcüğüne yeni ve farklı bir anlam alanı oluşturmuştur.

“*Doktorum gözlük dediği zaman, "tek gözlük" hakkındaki fikirlerini sordum. Bana:*

- *Gözler asla denk kuvvette değildir. Hangisi görüş olarak zayıfsa ona göre numaralı cam verilir. Tek gözlük esasen tasarruf için yapılmış ise de hoppalıkla züppelik arası alışkanlıklar, şıklık gereçleri arasına dahil edilmiştir. Çift gözlük alınarak birine normal cam konulsa daha iyi olur.*”

(SM,34)

Yukarıdaki cümlede geçen “**numaralı cam**” tamlaması, optik alanında kullanılan gözlük sözcüğüne işaret eden yeni bir anlam ve işlevi bildirmektedir. Nitekim, burada sözü edilen cam, bilinen cam gibi kolay kırılmayan, yapılan işlem sonucunda derecelenmiş, kalın ve farklı bir camdır.

*“Artık ne bir çıtırtı, ne de bir ayak sesi...
Yatıyor yatağında, dimdik, upuzun, ölü;
Üstü, boynuna kadar bir çarşafla örtülü.
Bezin üstünde, ayak parmaklarının izi;
Mum alevinden sarı, baygın ve donuk benzi.
Son nefesle göğsü boş, eli uzanmış yana;
Gözleri renkli bir cam, mihli ahşap tavana.
Son nefesle göğsü boş, eli uzanmış yana;
Gözleri renkli bir cam, mihli ahşap tavana.”*

(Ç,120)

Yukarıdaki anlatımda gözler, renkli cam metaforudur. Bu gözler tavana mihlanmış durumdadır; şair ölümden bahseder. Göz demek bakış demektir. Ölümle ortaya çıkan bir ifadesizlik söz konusudur. Saydamlığın aksine gözlere hâkim olan durum artık donukluktur. Çünkü ölmüş insanın gözlerinde artık cansızlık hâkimdir. “**Renkli cam gözler**” tamlaması bu bağlamda: matlığı, cansızlığı, donukluğu, ifadesizliği ve ölümü anlatmak için kullanılmıştır.

*“Titrek mumlar yanınca, bu bir asırlık ağaç,
Mehtapta orman gibi gizli yollarla doldu.
Dedi: Yastığa dayan, o **cam gözlerini** aç,
Seyret çizgilerimde, neler geçti, ne oldu!”*

(Ç,326)

Yukarıdaki cümlede geçen ‘‘**cam gözler**’’ tamlamasında cam kelimesinin sözlükte geçen, saydam kullanımı dışında daha soyut olarak ‘‘heyecan verici, duygusal, ışıltılı ve hayat verici’’ vurgusu yeni ve farklı bir kullanımdır.

*‘‘Nitekim (**Röntgen**) camının gözlüğünde güzel ve çirkin olmasa gerek... Öyleyse bir şiire baktığımız zaman da onun iskeletini görmemeliyiz. Görmemeliyiz ki, gözlerine, dudaklarına, belinin inceliğine ve bacaklarına ve bütün bunların bir arada düğüm halindeki toplu endamına hayran olabilelim.’’*

(Ç,481)

Çile’de geçen ‘‘(**Röntgen**) camının gözlüğünde güzel ve çirkin olmasa gerek..’’ kullanımı, cam sözcüğünün bilinen anlamlarından çok farklıdır. Nitekim, röntgen camı, görüntüyü siyah beyaz yansıtan dış yüzeyle. Aslında röntgen camı, camdan yapılmış olsa da ne camdır ne de penceredir. Necip Fazıl burada ayrıca, röntgen camı ile gösterdikleri arasındaki doğal ilişkiye dikkat çekmektedir.

*‘‘Daha, genç adam dükkana girer girmez siyah gözlüğünü, bir kudret tılsımı, büyülü bir silah gibi gözlerine takar, bu **cam perde** arkasında adeta görünmez olur, oradan piyasanın durgunluğunu, hayatın ağırlığını, devlet memuriyetinde belli bir gelirle çalışanların saadetini anlatır, memurluğu bırakıp da, Elkasibü Habibullah hadisine uyduğu için, -evet, sırf bunun için, Peygamber'in bu sözüne, bildiği halde riayetsizlik etmemek için ticarete başlamıştı;- kendisine kızar, dövünür, nihayet:*

- Beyefendi, vaziyeti biliyorsunuz, şimdilik kabil değil; hanımefendiye arz-ı tazimat ederim.’’

(H,13)

Yukarıdaki alıntıda geçen ‘‘**cam perde**’’ tamlaması, camın saydam özelliğinin tam aksine kapatan, gizleyen perde sözcüğü ile özdeşleştirilmiştir. Nasıl ki perde bir evin dış dünyaya, diğer evlere açılan penceresini kapatırsa siyah camlı gözlükte bakışları gizler. Bu durumu sağlayan araçta koyu renkli perdeleri andıran siyah gözlüklerdir. Bu gözlükler büyülü birer silahtır. Eserde geçen kiracıyı camlarının arkasına saklar, adeta korur. Bu yorumlardan hareketle camın siyah renkle birleşmesinden sonra soyut bir durum gizlenme, saklanma hallerini anlatır. Somutlaştırma yapılmıştır. Cam perde yani siyah gözlükler gizleyicidir metaforu vardır.

“Büyücü, büyücü ne bana hincin?
Bu kükürtlü duman, nedir inimde?
Camdan keskin, kıldan ince kılıcın,
Bir zehirli kıymık gibi, beynimde.”

(Ç,19)

Camın keskin olma özelliğine *Türkçe Sözlük*'te yer verilmemiştir. Cam bir bütün olarak kesici bir madde değildir ancak kırıldığı zaman kesici bir madde haline dönüşür. Bu bağlamda kesici madde anlam alanına girmiştir. Yukarıdaki dörtlükte geçen camdan keskin kılıç beyne saplanan ifadesi zehirli bir kıymıktır metaforu yapılmıştır.

“Oynak sular yalının alt katına misafir;
Yeni dünyadan mahzun, resimde eski sefir.
Her akşam camlarında yangın çıkan Üsküdar,
Perili ahşap konak, koca bir şehir kadar...”

(Ç,167)

Cam yapısı itibariyle kendisine dokunan nesneyi ya da kendisine yansıyan ışığı tekrar yansıtır. Akşamları güneş batarken camlara yansıyan ışığın kızılılığı tıpkı bir yangını anımsatır. Nasıl ki bir evde yangın çıktığı zaman camlardan dışarıya doğru alevler çıkarsa batan güneşin çıkardığı kızıl ışık dalgaları da benzer bir görüntü oluşturur. Güneşin camlara yansması yangın metaforudur. “**camlarında yangın çıkmak**” ifadesiyle yeni bir anlam çaları oluşturulmuştur.

“Nesin sen, hakikat olsan da çekil!
Yetiş körlük, yetiş, **takma gözde cam!**
Otursun yerine bende her şekil;
Vatanım, sevgilim, dostum ve hocam!”

(Ç,17)

Necip Fazıl yukarıdaki bölümden hareketle yaşadığı hayatında ciddi bir sorgulamaya girmiştir. Önceki hayatını takma göz olarak tanımlar ve takma göze takılan gözlüğün(camın)bir işe yaramadığı gibi önceki hayatındaki kavramlardan, anlamlardan ve inanışlardan da artık oldukça uzakta olduğunu, arayış içerisinde olduğunu anlatır.

Kör olmayı takma göze gözlük takmaya tercih eder ve vatan, sevgili, dost gibi manevi olguların hayatında farklı bir anlayışla yeniden oluşmasını ister. ‘*hocam*’ sözcüğü kendisine bulduğu rehberi temsil eder. ‘*takma gözde cam*’ ifadesi ise gözlüğü yani işlem görerek derecelenmiş camı anlatır.

3. CAMBAZ

Sözlük Anlamları (TDK,2011:435).

1.Yerde ve tel, at, bisiklet, ip vb. üzerinde dengeye dayanan, tehlikeli, heyecan verici gösteriler yapan kimse, akrobat

"Önüne getirilen ata bir cambaz çevikliğiyle atladi."

(Ö. Seyfettin)

2. At alıp satan veya yetiştiren kimse

"Bitişik komşumuz cambaz İbrahim -bizde at alıp satanlara cambaz derler- hacca gitti, geldi."

(M. Ş. Esendal)

3. Usta, becerikli kimse

"Söz cambazı."

4. tarih: Osmanlı Devleti'nde atlı olan ve savaşlarda padişahın önünde düşmana karşı ilk saldırıya geçen birlik

5. sıfat Kurnaz, hileci, hilekâr

"O cambaz adamdır, güvenilmez."

Atasözü, Deyim ve Birleşik Fiiller

"Önüne getirilen ata bir cambaz çevikliğiyle atladi."

(Ö. Seyfettin)

Cambaz ipte, balık dipte gerek.

Birleşik Sözcükler

dil cambazı

laf cambazı

söz cambazı

tel cambazı

cambazhane

at cambazı

kelime cambazı

cambazhane

at cambazı

ip cambazı

Yorum ve Değerlendirme

Cambaz sözcüğü, *Türkçe Sözlük* te yukarıda verilen “gösterici, akrobat, at tüccarı, becerikli, akıncı ve kurnaz” anlamlarıyla yer almıştır. Bizim araştırmamızın amacı, bu bilinen ve tespit edilen anlamları dışında “cambaz” sözcüğünün farklı anlam ve kullanımlarını ortaya çıkarmaktır.

Cambaz sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te yer almayan ve bizim edebi eserlerde tespit ettiğimiz tek bir yeni ve farklı kullanımı tespit edilebilmiştir:

“Teyfik Bey bunları dinledikten sonra Küçük Ağa ile Salih'e odadakileri tanıttı:

*"Bunlar benim ileri gelen müfreze kumandanlarımdır . Bu sizi karşılayan San Mehined' dir. Bu Manda Halil'dir. Bu Topal İsmail'dir. Buna **Cambaz Sadi** derler. Bu da Ahmed Onbaşı'dır. Hepsinin de namı duyulmuştur. Sayısız kahramanlıkları vardır. Kolumu isteseler gözümü kırpmadan veririm, bana faydalı bir sebebi vardır, bilirim. Onlar da ben isteyince ateşe atılmaktan çekinmezler. Bizim kanunumuz budur. ‘‘*

(KA,292)

Yukarıdaki cümlede geçen “*Cambaz Sadi*” kullanımı, muhtemelen tarihteki anlam alanı olan “öncü, akıncı, kahraman, cesur” anlamlarıyla ilişkilendirilebilir. Ancak, burada bizim dikkat çekmek istediğimiz husus, cambaz sözcüğünün aynı zamanda bir unvan olarak kullanılıyor olmasıdır.

4. CAN

Sözlük Anlamları (TDK,2011:437-440).

1. isim: İnsan ve hayvanlarda yaşamayı sağlayan ve ölümle vücuttan ayrılan madde dışı varlık

2. Yaşama, hayat

"Bir kedi yavrusunu kurtarmak için ipe sarılıp kuyuya iner, canımı tehlikeye koyardım."

(R.N. Güntekin)

3. Güç, dirilik

"Her şeyde bu mevsime mahsus bir can, bir dirilik kendini gösteriyordu."

(M. Ş. Esenal)

4. Kişi, birey

"Benimle beraber dört canız."

(F. R. Atay)

5. İnsanın kendi varlığı, özü

"Sağa sola kaçıştık da, canımızı dar kurtardık."

(N. Hikmet)

6. Gönül

"Çirkin bana kurban, ben de güzele / Can sever güzeli, maldan ziyade"

(Karacaoğlan)

7. Bektaşilik ve Mevlevilikte tarikat kardeşi

"Şeyh çıkınca oradaki canlar da sırasıyla yürüyüp kapıya gelince dönüp baş kestikten sonra dışarı çıkarlar."

(A. H. Çelebi)

8. sıfat: Çok içten, sevimli, sevilen, şirin

"Alphonse Daudet ilk gençliğimin can yazarlarından biri idi."

(T. Buğra)

Atasözü, Deyim ve Birleşik Fiiller

"Can alacak nokta (veya yer) can alıp can vermek can atmak can başına sıçramak can baş üstüne can beslemek can boğazdan gelir (veya geçer) can borcunu ödemek can bostanda bitmez can bulmak can cana, baş başa can candan şirindir (veya tatlıdır) can canın yoldaşdır can cümleden aziz can çekişmek can çekişmektense ölmek yeğdir can çıkmayınca (veya çıkmadan) huy çıkmaz can dayanmamak can derdinde olmak can derdine düşmek (bir şeye) can gelmek can kalmamak can kaygısına düşmek can olmak can sıkılmak can vermek can yakmak cana (veya canına) can katmak cana gelecek mala gelsin cana kıymak cana minnet saymak (veya bilmek) candan geçmek canı acılamak canı ağzına (veya boğazına) gelmek canı bayılmak canı burnuna (veya burnundan) gelmek canı burnundan çıkmak canı cana ölçmek canı canına (veya içine) sığmamak canı cehenneme canı çekilmek canı çekmek canı çıkasınca canı çıkmak canı çıksın! canı gelip gitmek canı gelmek canı gibi sevmek canı gitmek canı ile oynamak canı ile uğraşmak canı istemek canı isterse canı kaymak isteyen mandayı yanında taşır canı sağ olsun! canı sıkılmak canı yanan eşek, attan yüğrük olur canı yanmak canı yerine gelmek canı yok mu? canım canım ciğerim canım dese canın çıksın diyor sanmak canımı sokakta bulmadım canımın içi canın isterse canına acıtmamak canına değmek canına ezan okumak canına geçmek (veya işlemek veya kâr etmek) canına kastetmek canına kıymak canına minnet (olmak) canına okumak canına rahmet canına susamak canına tak demek (veya etmek) canına tükürdüğümün (veya üfürdüğümün) canına yandığım (veya yandığımın) canına yetmek canından bezmek (veya bıkmak veya usanmak) canından geçmek canını acıtmak canını almak canını bağışlamak canını burnundan getirmek canını cehenneme göndermek (veya yollamak) canını çıkarmak canını dar atmak canını dişine almak (veya takmak) canını

sıkmak canını sokakta bulmamak canını vermek canını yakmak canının derdine düşmek canının içine sokacağı gelmek canlar! ‘

Birleşik Sözcükler

‘Can acısı can alıcı can arkadaşı can bunaltısı canciğer can çabası can damarı can direği can dostu can düşmanı can eriği canevi can feda canfes can havliyle can korkusu cankulağı can kurban cankurtaran can kuşu can noktası can pahasına can pazarı can sağlığı can sıkıntısı can simidi cansiparane can sohbetican suyu can tahtası can yeleşti can yoldaşı cana yakın canı burnunda canı cebinde canıgönülden canı pek canı sıkın canı tatlı canı tez canıyürekten canına düşkün canla başla babacan’

Yorum ve Değerlendirme

Can sözcüğü, *Türkçe Sözlük*’te yukarıda verilen ‘İnsan ve hayvanlarda yaşamayı sağlayan ve ölümlü vücuttan ayrılan madde dışı varlık, yaşama, dirilik, birey, insanın kendi varlığı, gönül, Bektâşilik ve Mevlevilikte tarikat kardeşi, çok içten, sevimli kimse’ anlamlarıyla yer almıştır.

Türkçe Sözlük’te yer almayan ve bizim edebi eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlam ve kullanım ilgili eserlerde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilecek ve bu bağlamda değerlendirilecektir:

*‘Rabia akşamları dükkanda çocuk alayına ve gittikçe çoğalan yaşlı başlı mahalleliye bilet kestikten sonra kapıyı kapar, babasının yanına giderdi. Tevfik 'in kağıt parçalarına **can veren ellerinin çevikliği**, ustalığı sesinin hazan bir erkek, hazan bir kadın, hazan bir çocuk, hatta her cinsten ve içtimai örnekten kadın, erkek, çocuk olması onu teshir ediyordu.’*

(SB,124)

Can sözcüğü insan, hayvan ve bitkilere özgü bir özellik olarak *Türkçe Sözlük*’te yerini almıştır. Yukarıdaki cümlede ise, **“kağıt parçalarına can veren”** ifadesi can taşımayan bir nesneye can isnat etme şekliyle bağlamda yeni bir anlam çaları kazanmıştır. Burada kâğıt gibi cansız bir nesneye yeni bir biçim ve görüntü kazandırılması ile can sözcüğüne yeni bir anlam çaları oluşmuştur.

‘‘Ateşten zehrini tattım bu okun, Bir anda kl etti can elmasımı.

Sanki burnum, değdi burnuna (yok)un, Kustum, ağzımdan kafatasımı.’’

(Ç,16)

Yukarıdaki bağlamdan hareketle ‘‘can elması’’ sıfat tamlamasının kalp olduğu anlaşılmaktadır. Ok yakıcıdır, ateştendir kalbe saplandığı zaman kl eder metaforu kullanılmıştır. *Türkçe Sözlük*’te birleşik isimler bölümünde *can elması* anlatımına yer verilmemiştir.

5. CANAVAR

Sözlük Anlamları (TDK,2011:440).

1. Masalarda sözü geçen yabani, yırtıcı hayvan

‘‘Sen bir ahu gibi dağdan dağa kasan da yine / Seni aşkım canavarlar gibi takip edecek’’

(F. N. Çamlıbel)

2. Köpek balığı

‘‘Balıklara canavar hücum etmesin diye göz kulak olurmuş.’’

(S. F. Abasıyanık)

3. Haşarı, yaramaz ocuk

4. Kurt, domuz vb. cana kıyan yaban hayvanı

5. sıfat: Acımasız, kötü ruhlu, zalim (kimse)

6. sıfat: Herhangi bir şeye çok düşkün olan

‘‘Kurabiye canavarı.’’

Atasözü, Deyim ve Birleşik Fiiller

Canavar sözcüğü, sözlük anlamları çerçevesinde ‘‘canavar gibi, canavar kesilmek’’ şeklinde yeni anlamlar ve kullanımlar kazanmıştır.

Birleşik Sözcükler

Canavar sözcüğü, birçok farklı sözcükle bir araya gelerek yeni ve farklı anlamlarda birleşik sözcüklerde oluşturmuştur:

canavar düdüğü

canavar otu

ayaklı canavar

enflasyon canavarı

trafik canavarı

Yorum ve Değerlendirme

Canavar sözcüğü, *Türkçe Sözlük*'te yukarıda verilen "masalarda geçen yırtıcı hayvan, köpek balığı, yaramaz çocuk, acımasız, zalim, herhangi bir şeye düşkün olan insanların sıfatı" anlamlarıyla yer almıştır. Bizim araştırmamızın amacı, bu bilinen ve tespit edilen anlamları dışında canavar sözcüğünün farklı anlam ve kullanımlarını ortaya çıkarmak olduğu için sanatçıları eserlerindeki bağlam anlamları bizim için sözlük anlamlarından çok daha önemlidir.

Türkçe Sözlük'te yer almayan ve bizim edebi eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlam ve kullanımlar ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilecek ve bu bağlamda değerlendirilecektir:

"-Durup ne edecekler ki, onlar da bizim gibi aç kalırlar.

*-Amma da **canavar heriflermiş** be... Her şeyi silip süpürdüler. Ne üstte, ne altta kodular.*

-Öbür köylerde de böyle mi yaptılar acep?"

(Y,212)

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban* romanında geçen "**canavar herifler**" ifadesindeki canavar sözcüğü sözlükte geçen anlamlarının dışında farklı bir anlama bürünmüştür. Canavar sözcüğü "yabani, yırtıcı hayvan, cana kıyan yabani hayvan" anlamları ile ilintilidir ama az da olsa bir fark vardır. Etrafta bulunan diğer insanları düşünmeden bir çırpıda iştahlı ve vahşice yemek yiyen kimseleri anlatmak için

kullanılmıştır. Düşüncesizce davranışlar canavardır metaforu yapılmıştır. Bahsedilen insanlar, vahşice yemek yemelerinden ve düşüncesizlik barındıran davranışlarından dolayı canavara benzetilmiştir.

“*Cellini Rönesans'ın muhteşem canavarlarından biri. Hayırla şer- den habersiz, coşkun, serazat, serkeş. Tek mukaddesi: güzel. Eserleri dünya müzelerinin iftihar vesilesi. Ama asıl ününü sağlayan, otobiyografisi. İki İtalyanca baskısı (1728) var. İngilizcesi (1771), Almancası (1796), Fransızcası (1882). Üslup çıplak, yapmacıksız, konuşma diline yakın. Hem bir insanı, hem bir çağı tanımak isteyenler bu eşsiz vesikaya eğilmek zorundadırlar. Ne yazık ki Türkçemiz hala bu usta kitaptan mahrum.*”

(BÜ,307)

Cemil Meriç canavar sözcüğünü *Türkçe Sözlük*'te geçen olumsuz kullanımlarının aksine olumlu anlamda kullanmıştır. Çünkü muhteşem sıfatı canavar sözcüğüne olumlu bir anlam yüklemiştir. Canavar sözcüğü “yabani, yırtıcı hayvan, cana kıyan yabani hayvan” anlamlarından oldukça uzaklaşarak anlam iyileşmesine uğramıştır. Cellini'nin yaşadığı Rönesans döneminde temsil ettiği alanın önemli bir lideri olmasını, eserlerinin dünya çapında çok değerli olmasını, kendi hayatını anlatan kitabının konuşma diline yakın olup çeşitli dillere çevrilmesini onun canavar olma özelliğiyle bağdaştırmıştır. “*Cellini Rönesans'ın muhteşem canavarlarından biri*” kalıbındaki yeni kullanım “tarihte iz bırakan, bir dönem öncüsü olan kimse” anlamlarıyla canavar sözcüğüne yeni ve oldukça farklı bir anlam çaları oluşturmuştur.

6. CANLANDIRMA

Sözlük Anlamları (TDK,2011:443).

1. Canlandırmak işi

“*Küçük kafasında kendisini çağırtaan ihtiyar kadının hayalini canlandırmaya çalışıyordu.*”

(H. E. Adivar)

2. edebiyat: Kişileştirme

3. Otel, tatil köyü vb. turistik yerlerde konukları eğlendirmek için çeşitli oyunlar, gösteriler yapma, animasyon

4. sinema TV: Tek tek resimleri veya hareketsiz cisimleri gösterim sırasında hareket duygusu verebilecek bir biçimde düzenleme ve filme aktarma işi, animasyon

5. sinema TV: Geçmiş bir olayın gelişmesini ve sonucunu aynı biçimde yansıtarak sunma

6. tıp : Solunumu ve kalbi durmuş olan hastaya yaşama döndürülmesi için yapılan işlemler bütünü

Yorum ve Değerlendirme

Canlandırma sözcüğü *Türkçe Sözlük*'te yukarıda verilen ‘canlandırmak işi, kişileştirme, gösteriler yapma, yaşamsal işlevlerini yitirmiş kişiyi yaşama döndürmeye çalışma işlemleri’ anlamlarıyla yer almıştır. Bizim araştırmamızın amacına uygun olarak bu bilinen ve tespit edilen anlamlarının dışında canlandırma sözcüğünün farklı anlam ve kullanımları şu şekilde tespit edilmiştir:

“Kendi kendime: "Acaba, o gün, bana görünen bir hayal miydi?" diyorum. Ve onu, muhayyelemde tekrar canlandırmağa çalışıyorum.”

(Y,66)

Yazar kendisini çok etkileyen ve geçmişte kalmış ama gerçek mi yoksa hayal mi olduğunu bir türlü hatırlayamadığı bir anıyı, olayı ya da kişiyi tekrar tekrar düşünüp zihnini geçmişe dair yorarak anlamaya çalışmaktadır. Burada canlandırmak sözcüğü ile anlatmak istenilen şey ‘hatırlamaya çalışmak’ anlamıyla yeni bir anlam çaları ortaya çıkmıştır.

7. CEMİYET

Sözlük Anlamları (TDK,2011:451-452).

1. Dernek

"Gazi'nin reisliği altında bir Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti var."

(E. İ. Benice)

2. Düğün

"Bohçacı hanım, cemiyetin nerede olacağını öğrenip yarın haber getirmeyi vadetmişti."

(S. M. Alus)

3. Bir olayı veya kişiyi kutlamak amacıyla bir araya gelen topluluk

"Bir hafta olmazdı ki bir mektebe başlama, bir sünnet, bir düğün, bir lohusa cemiyeti görmeyelim."

(Ö. Seyfettin)

4. Yüksek sosyete

5. edebiyat : Birbirine uygun veya zıt anlamlı kelimeleri tenasüp, tezat sanatları yoluyla bir araya getirme

6. toplum bilimi: Toplum

"Sanatkârın, asıl cemiyete nüfuz eden büyük bir muallim olduğunu bilmemiz lazımdır."

(A. H. Çelebi)

Birleşik Sözler

gizli cemiyet

"Şahsiyetin, görünen **cemiyet** içinde, görünmeyen cemiyeti seçip, tahtını onun bağrında kurmak suretiyle fethedebileceği inancındadır."

(BÜ,38)

Yukarıdaki anlatımda cemiyet bağrında taht kurulan maddî bir varlık hâline getirilerek kişileştirilmiştir. Bağlam gereği olarak sanatçı, söz sanatları ve anlam olaylarına başvurmuş ve böylece sözcükle ilgili yeni bir anlam çaları ortaya çıkmıştır.

8. CENNET

Sözlük Anlamları (TDK,2011:453).

1. Dinî inanışlara göre imanlı, dünyada iyi işler yapmış kimselerin öldükten sonra sonsuz bir mutluluğa kavuşacakları yer, uçmak, behişt

"Cennet cennet dedikleri birkaç köşkle birkaç huri / İsteyene ver sen anı, bana seni gerek seni"

(Yunus Emre)

2. Herhangi bir şeyden fazlasıyla bulunan yer

"Kitap cenneti."

3. Herhangi bir şeyin kolayca yapıldığı yer

"Turizm cenneti."

4. sıfat: Çok güzel, huzur veren (yer)

"Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?"

(M. A. Ersoy)

Atasözü, Deyim ve Birleşik fiiller

cennete çevirmek

cennete dönmek

cennet gibi

Birleşik Sözcükler

cennet balığı

cennet biberi

cennet kuşu

cennetmekân

cennet öküzü

cennet taamı

eşek cenneti

Yorum ve Değerlendirme

Cennet sözcüğü, *Türkçe Sözlük*'te yukarıda verilen "iyi işler yapmış kimselerin öldükten sonra sonsuz mutluluğa kavuşacakları yer, bir şeyin çok bulunduğu ve kolayca yapıldığı yer, güzel ve huzur veren yerin sıfatı" anlamlarıyla yer almıştır. Bizim araştırmamızın amacı, bu bilinen ve tespit edilen anlamları dışında cennet sözcüğünün farklı anlam ve kullanımlarını ortaya çıkarmaktır.

Türkçe Sözlük'te yer almayan ve bizim edebi eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlam ve kullanımlar ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilecek ve bu bağlamda değerlendirilecektir:

*“İşin en acısı Mümtaz'ın geçtiği yolların hiçbiri kaybolmasın diye kendisine bir şeyler saklamasıydı, onun için bu durgun tebessümün aynasında muhayyilesi her an ona **kaybettiği cennetlerin** bir köşesini açardı.*

Şimdi -biraz evvel olduğu gibi- bir şarkı, az sonra kaldırım taşında kımıldanan bir aydınlık, bir konuşmada geçen tek bir cümle, yolunun üstündeki bir çiçekçi dükkanı, bir başkasının gelecek günlere dair bir tasavvuru, bir çalışma kararı, her şey geçmişe ait bir hayalle onu bir sene evveline götürür, orada uyandırır.”

(H,67)

Cennet sözcüğü *Türkçe Sözlük*'e geçen bütün kullanımlarında olumlu, mutluluk veren, sonsuzluk ifadeleri ile yer almıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* romanında geçen **“kaybedilen cennet”** ifadesi ‘yaşanılan ve artık güzel bir hatıraya dönüşmüş zaman dilimleri’dir .Cennet sözcüğü sözlükte yer bildiren anlamlarının aksine bu bağlamda geçmiş bir zamana karşılık gelmektedir. Roman karakteri Mümtaz'ın geçmişte aşk yaşadığı Nuran'la birlikte geçirdiği; kendisine cennette yaşıyormuşçasına sonsuz mutluluğu yaşattığı zamanları ‘kaybettiğim cennetler’ olarak ifade eder.

*“Hülasa hemen hemen muhayyilesinde yaşayan genç adam **cennet** ve cehennemini beraberinde gezdiriyordu. Bu iki haddin arasında, uçurum kenarlarında şiddetli uyanışlarla dolu bir somnambül hayatı vardı. Bu iki zıt ruh haletinin arasından etrafla konuşur, dersini verir, talebelerini dinler, yapacaklarını tarif eder, dostlarının işleriyle uğraşır, yakalandığı zaman münakaşa eder, hülasa kendi hayatını yaşardı.”*

(H,67)

Türkçe Sözlük'te geçen cennet sözcüğü uhrevi dünyada var olan, insanların iyi işler yapmaları sonucunda ödüllendirildikleri, sonsuz mutluluğun ve rahatlığın olacağı ve bu dünyaya gelmiş hiç kimsenin gözle görmediği ancak ruhla sezebildiği; işitmediği, bilmediği ama gitmeyi arzu ettiği bir yerdir. Yukarıdaki anlatıda cennet sözcüğü fiziksel dünyaya ait dünyevi bir kavramdır. İnsanın kendisiyle taşıyabildiği soyut olan şeyler: düşünceleri ve duygularıdır. Bunların dışında insan yanında sadece somut varlıkları taşıyabilirler. Bu bağlamda geçen cennet ve cehennem sözcükler şekilseldir ve içinde

bulduğumuz dünyaya aittir. İnsanın kendisiyle beraberinde taşıdığı olumlu ve olumsuz düşünceleridir. Yani, *Huzur* romanındaki karakterden hareketle Mümtazı Mümtaz (başkahraman)yapan soyut anlamdaki bütün kavramlar onun cenneti ve cehennemidir.

“Ölüm muhakkak ki bir akıbet. Fakat madem ki hayat denen piyango beni teşkil eden adem parçasına isabet etmiş. Madem ki kainat, her zerresiyle benim için canlanmış, o halde **duyguların ve duyuların cennetinde**, bu acayip Walt Disney oyununda sonuna kadar payımı almalıyım! ‘

(H,72)

Huzur romanının başkahramanı Mümtaz’ın iç sesine göre cennet uyanışın ve dünyanın nimetlerinden faydalanmanın bir sembolüdür. Başkahramana göre dünya oyun ve eğlenceden ibarettir bu daha önce fark etmediği bir durumdur ve var olan dünyadaki cennetin kendisine sunduğu olanaklardan sonuna kadar payına düşeni almak, fırsatları kaçırmamak ister. Nasıl ki insanoğlu cennete gitme ödülünü asla reddetmezse Mümtaz da hayatı bir ödül olarak görmüştür bu yüzden kendisine isabet etmiş bu piyangoyu sonuna kadar değerlendirip buhranlarından uzakta yaşamayı arzu eder. Piyango, Walt Disney oyunu; hayat metaforudur. “**Duygu ve duyuların cenneti**” ise “dünyada var olan güzellikler”dir.

“Dün akşamki sarhoşluğu arasından hayal meyal hatırladığı şeyleri düşündü. Cenubi Amerikalı kaptanın sert bir usturaya benzeyen yüzü, insanın içinde dal budak salan bakışları gözünün önüne geldi. Bir aralık beraberce kaybolmuşlardı. Kendisi bir türlü briçten kurtulamamıştı. "Kim bilir belki de..." ve **ömrünün cenneti olan anları**, Emma'nın hazza dolu dizgin atılışını, o çılgın musaraaları birdenbire içinde taze bir bıçak yarası gibi hatırladı. Bu acıyla başını kaldırdı.”

(H,108)

Yukarıdaki anlatıda geçen “**ömrün cenneti olan anlar**” ifadesi sözcüğün temel anlamındaki “sonsuz mutluluk” kavramıyla ilintilidir. Ancak *Türkçe Sözlük*’te geçen kullanımlarının aksine yer değil zaman dilimini ifade eder. “Cennetteymiş gibi hissedilen zaman dilimine, doyuma ulaşılan son noktaya, zirveye “işaret ederek bu kullanım cennet sözcüğüne yeni bir anlam çaları kazandırmıştır.

“Bununla beraber yaz, **ömürlerinin cenneti** olmakta devam ediyordu.”

(H,186)

Yine yukarıdaki alıntıda belirtildiği gibi “Cennetteymiş gibi hissedilen zaman dilimine, doyuma ulaşılan son noktaya, zirveye” işaret ederek bu kullanım cennet sözcüğüne yeni bir anlam çaları kazandırmıştır.

“Zaman zaman Mümtaz saadet duygusundan uyanıyor, "Acaba lüzumundan fazla mı?" diye kendine soruyordu. Sade bu sual aşklarının **cennetini**, yapmacık bir **cennet** haline getiriyordu.”

(H,294)

Yine *Huzur*'da geçen anlatıda saadet duygusu bir uyku halidir ve iki aşkın cennetini oluşturur. Saadetten, karşılıklı sevgiden kurulan somut dünyaya ait gerçek bir cennettir. Ancak başkahraman Mümtaz zaman zaman yaşadıkları saadetin kendisine fazla geldiğini düşünüp oluşturdukları gerçek cennetlerinin büyüsunü bozup sahte bir cennet hâline gelmesine sebep olur. Cennet sözcüğü bu bağlamda “saadet duygusunun yaşandığı, dünyaya ait bir cennet” anlamıyla yeni bir anlam çaları oluşturmuştur.

“Genç adam, burada ne işim var? diye düşündü. Alkol kendisine hiçbir teselli getiremezdi. Onda unutmanın **cennetini** bulanlardan değildi.”

(H,335)

Anlatıda, unutmak cennet olarak ifade edilir. Unutmak rahatlatan, hayatın kaos ortamından uzaklaştıran, yaşamayı sağlayan bir nimettir. Yukarıdaki alıntıda başkahraman Mümtaz unutmanın cennet kapılarını açıp oraya girebilmek ve mutlu olmak için alkol içer. Unutmak, rahatlamak, acılardan uzaklaşmak, başka âleme geçişin kapısı metaforudur. Cennet sözcüğü bu bağlamda “sıkıntılardan uzaklaşılan, ferahlığa erişilen yer” anlamıyla yeni bir anlam çaları oluşturmuştur.

“Onu dinlerken Fahir, Nuran'ı hiç tanımadığını anlıyor ve Adile Hanım tekrar bir anlaşma imkanından hiç bahsetmediği için, Fahir'e Nuran'ın sevgisi ebediyen **kaybettiği bir cennet** gibi görünüyordu. Öbür taraftan ise Fatma'nın hayatı ve talihi üzerinde en hissi bir romancı gibi duruyor, kızın biçareliliklerini durmadan anlatıyordu.”

(H,218)

Roman kahramanlarından Nuran'ın eski kocası Fahir, onunla tekrar barışmanın uzak bir ihtimal olduğunu düşünerek cenneti sonsuza dek kaybetmişçesine üzülmemektedir. Nuran'ın cennet gibi ulaşılması zor bir kişi olduğu anlaşılınca üzüntüye sürüklenilmesi soyut bir kavramdır.

“Eskiden, ama çok eskiden, belki de bir asır, beş asır önce de böyle günler oluyordu. O zamanlar Salih ve Salihler menevşe ve sümbül çalmak için bahçe aralarına dalarlardı. Şöyle kör gözle baktın mı, ağaçlar yine kupkuru görünür, fakat can gözüyle gördün mü bir de dallara su yürüdüğünü, pütür pütür olduğunu anlar, sen de canlanır, civildardın.

*Acaba şimdi de öyle mi idi? Kıçı kırık İtalyan askeri ta Akşehir'e dayansın, Niko, Niko ... O **cennet çağında** dostu Niko bir haysiyet lekesi olsun... Sonra da mor menevşeler açsın, badem ağaçları pütür pütür olsun ha? İmkansızdı bu, daha doğrusu olmamalıydı böyle yüzüzlük.”*

(KA,47)

Küçük Ağa romanında geçen “**cennet çağında**” kullanımı ilgi çekicidir. Bu yeni kullanım “en verimli, en mükemmel zaman dilimi, delikanlılık, gençlik çağları” anlamıyla cennet sözcüğüne yeni ve farklı bir anlam alanı oluşturmuştur. Yine cennet bir yeri anlatmaktan öte zaman, çağ kavramlarını anlatır hale gelerek anlam genişlemesine uğramıştır.

*“Yakup Kadri, hiç şüphesiz ki, münasebetsiz bir harekette bulundu. Bizi, bir hamlede hayal aleminin **cennetinden** çekip, hakikat cehenneminin ateşine oturttu. ”Muhakkak ki, o bir (Halk düşmanı) dır.”*

(Y,228)

Yaban romanında geçen “**hayal aleminin cennetinden çekip hakikat cehenneminin ateşine oturtmak.**” kalıbındaki yeni kullanım “hayal âleminde olmanın verdiği haz duygusu” anlamıyla cennet sözcüğüne yeni ve farklı bir kullanım alanı oluşturmuştur. Ayrıca, Yakup Kadri'nin romantik edebiyattan realist edebiyata geçişini de anlatarak mutluluk veren hayalden acı veren gerçeğe dönüşümü anlatır.

*“Eyüb, Türklerin ölüm şehri Eyüb, Avrupa toprağının bittiği sahilde İslam **cennetinin** bir bahçesi gibi yeşil duruyor. Bu ölüm şehrine bir defa girenler, kendilerini*

bir servi ve çini rüyası içinde kaybolmuş gibi hissettikleri zaman biliyorlar mı ki hakikaten bir rüya, da bulunuyorlar? Çünkü Eyüb İstanbul'u fethetmeye gelen Türk ordularının hicretin 857. senesi baharında surlara karşı gördükleri bir rüya idi. işte o rüya, Haliç'in kenarında şimdi gördüğümüz yeşil şehir oldu.”

(Aİ,106)

Cennet deninde akla yeşil bahçeler, berrak nehirler, daha önce hiç tadılmayan meyveler vb. rahatlatıcı ve huzur veren öğeler gelir. Eyüp'ü coğrafi konumuyla düşündüğümüz zaman Avrupa kıtasının bittiği ve Anadolu kıtasının başladığı yerdedir. Bir geçiş noktasıdır. Dini açıdan düşünüldüğü zaman ise çölden vahaya geçiştir. Ayrıca bu noktada manevi yönden yüksek bir mertebede bulunan Eyüp Hazretleri'nin türbesi bulunur. Türklerin ölüm şehri olarak nitelendirilme sebebi ise orada bulunan Eyüp Mezarlığı'dır. Eyüp'ün büründüğü manevi havanın ve maddi anlamda yeşil bir yer olması sebebiyle buraya İslam cenneti der. **“İslam cennetinin bahçesi”** kalıbındaki yeni kullanım ‘maddî ve manevî huzur veren yer’ anlamıyla yeni ve farklı bir anlama bürünmüştür.

“Fakat Eyüb 'ün bu servi ve çini rüyasından uyanan bir zâir diyebilir ki: "Neredeyim! Bulduğum yer İslam cennetinin yeşil bir bahçesini andırıyor. Mamefih ne kadar garip ki Rum kayserlerinin Vlaheme' dedikleri meşhur saraylarının harabesi burada! ”

(Aİ,106)

Yahya Kemal, yine bu alıntısında da İslam cennetinden bahseder. Ona göre Eyüp gerçek hayatta var olan yeşil bahçelerle, servi ağaçlarla kaplı bir yerdir. Bu bahçeyi İslam cennetinin bahçesi olarak okuyucuya gösterir. Aynı zamanda Eyüp'te bulunan manevi değerlere de soyut anlamda da yeşilliği, ferahlığı andırarak nitelikte anlamlar yükler. **“İslam cennetinin bahçesi”**, ‘maddî ve manevî anlamda yeşil şehir/yer’ anlamlarını karşılayarak cennet sözcüğüne yeni bir anlam çaları oluşturmuştur.

9. CEP

Sözlük Anlamları (TDK,2011:453-454).

1. isim : Genellikle bir şey koymaya yarayan, giysinin belli bir yeri açılarak içine yerleştirilen astardan yapılmış parça

"Bayramın her günü gelirler, ellerini ceplerine sokarak dolaşırlardı."

(A. Kutlu)

2. Trafiği kolaylaştırmak, araçların durabilmesine olanak sağlamak için yaya kaldırımları veya şehirler arası yolların kenarlarında bulunan taşıt yanaşma yeri

3. Cep telefonu

"Seninle yarın cepten konuşuruz."

4. askerlik: Savaş alanının bir yerinde düşmanın geriletilmesiyle ortaya çıkan taktik durum, çökertme

5. spor: Otomobil yarışlarında arabalarının yarışa başladıkları nokta

Atasözü, Deyim ve Birleşik Fiiller

cep yakmak

cebi para görmek

(birini) cebinden çıkarmak

cebine indirmek (veya atmak)

cebini (veya ceplerini) doldurmak

cepten aramak

cepten harcamak

cepten vermek

cepten yemek

Birleşik Sözcükler

cep defteri cep faresi cep feneri cep harçlığı cep kitabı cep saati cep sözlüğü cep takvimi cep telefonu cep televizyonu iç cep yalancı cep cebi delik kitap cebi saat cebi sığınma cebi

Yorum ve Değerlendirme

Cep sözcüğü, *Türkçe Sözlük*'te yukarıda verilen ‘’giysilerdeki bir şey koymaya yarayan astardan yapılmış parça, yol kenarlarında bulunan taşıt yanaşma yeri,cep telefonu,

savaş alanında düşmana karşı yapılan taktik, otomobil yarışlarında arabaların yarışa başladıkları nokta” anlamlarıyla yer almıştır.

Türkçe Sözlük'te yer almayan ve bizim edebi eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlam ve kullanımlar ilgili eserlerde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilecek ve bu bağlamda değerlendirilecektir:

‘İhsan:

- *Sen musikinin Allah'ı elinden kolundan kısıvrak yakalayıp sana teslim etmesini istiyorsun ... Bu imkansız bir şey! Her yerde, ancak getirdiğini bulabilirsin! Allah ne Dede Efendi'nin, ne de başka birisinin cebinde değildir.*”

(H,297)

‘Allah kimsenin cebinde değildir’ ifadesi cep sözcüğü *Türkçe Sözlük*'te bulunan kullanımlarının dışında mecâz bir anlama bürünmüştür.

Yaratıcının;

- 1.Sınırlılık kavramından münezzehe olduğunu
- 2.Kendisine ulaşmada musiki de dâhil hiçbir aracının olmadığını
- 3.Sonsuzluğunu ifade eder.

‘- Babanız defîne merakından kurtuldu mu bari?

- *Kurtuldu, yani bu sefer altın yapmağa kalktı ve neyimiz varsa yoksa bir Merakeşli sahtekarın **cebine girdi**... -İçini hüznle çekti- Bu cins hastalıklardan kurtulmak zannettiğimiz kadar kolay değildir.*”

(H,398)

Cep sözcüğü *Türkçe Sözlük*'te Atasözü, Deyim, Birleşik Fiiller Bölümü'nde ‘**cebine indirmek**’ deyimiyile aynı çağrışımı yapmasına rağmen taban tabana zıt durumdadır. Altın hastalığına tutulan kişi saflığından ya da zaaflarına yenildiğinden tüm servetinden olmuştur. Ama sahtekârın bu servetini kaybetme durumunda ‘**cebine indirmek**’ deyiminde olduğu gibi aktif ve öncü bir rolü yoktur. Merakeşli sahtekar pasif

durumdadır. Tabi bu işten kârlı çıkan, kazanç elde eden sahtekâr olmuştur. **”cebine girmek”** söz grubu tamamen mecâz anlama dönüşerek deyimleşmiştir.

*“Kafe dö Komers, isminden dahi anlaşılacağı üzere ticarethane olduğu için orada bir müddet dinlenmek için **cepte en az bir mecdiyenin bulunması, oranın şartlarındandır.**”*

(ŞM,73)

Yukarıdaki kullanımda geçen **”cepte en az bir mecdiye bulunması”** ifadesi bize göre mecâz anlama bürünmüş yeni bir deyim olarak karşımıza çıkar. “İhtiyacını karşılayacak kadar paraya sahip olma gerekliliği” anlamıyla yeni ve mecâzi bir anlam alanı oluşturmuştur. Burada mecdiye olarak verilen para biriminin *”Cebimde beş kuruş kalmadı.”* ya da *”O adam beş parasızın teki.”* cümlelerinde olduğu gibi belirsizliği, yokluğu veya çokluğu dile getiren bir anlatımı vardır.

*“Ödeme günlerinde bir an evvel matbaadan çıkılıp da bize ayrılmış olan meblağı **cebe koymak** arzuları uyanıyor.”*

(ŞM,119)

Yukarıdaki cümlede geçen **”cebe koymak** ”söz grubu mecaz bir anlama bürünerek deyimleşmiştir. *Türkçe Sözlük*’te var olan kullanımlarının dışında ‘kazanç sağlamak, para kazanmak, gelir elde etmek’ anlamıyla yeni bir anlam çaları oluşturmuştur.

Cep sözcüğü günümüzde de yeni anlamlar kazanmaya devam etmektedir. Yollardaki araç yanaşma yeri, kablosuz telefon kullanımları buna örnektir.(Çekin ve Gören, 2013)

10. CEPHE

Sözlük Anlamları (TDK,2011:454).

1.Bir şeyin veya yapının ön tarafta bulunan bölümü

”Başını kaldırarak köşkün karanlık cephesine baktı.”

(P. Safa)

2. Belli bir düşünce, istek çevresinde sağlanan beraberlik

3. Yan, yön, taraf

"Hakikatin binbir cephesi ve başka başka görünüşleri yok mudur?"

(A. Ş. Hisar)

4. askerlik: Üzerinde savaşın sürdüğü bölge

5. denizcilik: Farklı ısıdaki iki su kütlesi arasındaki sınır

6. meteoroloji: Yerde veya daha yükseklerde sıklık, sıcaklık bakımından iki ayrı hava yığınının karşılaştıkları yer

Atasözü, Deyim ve Birleşik Fiiller

cephe açmak cephe almak cepheden cepheye koşmak cepheden hücumla geçmek

Yorum ve Değerlendirme

Cephe sözcüğü, *Türkçe Sözlük*'te yukarıda verilen "bir şeyin veya yapının ön bölümü, düşüncede birlik, yan, taraf, savaşın sürdüğü bölge, farklı sıcaklıklarda olan hava ve su kütlelerinin karşılaştığı sınır" anlamlarıyla yer almıştır. Bizim araştırmamızın amacı, bu bilinen ve tespit edilen anlamları dışında cephe sözcüğünün farklı anlam ve kullanımlarını ortaya çıkarmaktır.

Türkçe Sözlük'te yer almayan ve bizim edebi eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlam ve kullanımlar ilgili eserlerde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilecek ve bu bağlamda değerlendirilecektir:

"Şimdi başım iki ellerimin arasında düşünüyorum:

Onlar gibi olmak, onlar gibi giyinmek, onlar gibi yiyip içmek, onlar gibi oturup kalkmak, onların diliyle konuşmak ... Haydi bunların hepsini yapayım. Fakat, onlar gibi nasıl düşünebilirim? Nasıl onlar gibi hissedebilirim? :

*Odama dolduran bütün bu kitapları yakmak ... Bu resimleri, bu levhaları ayaklarımın altına alıp ezmek . Neye yarar? Hepsi benim içime girdiler. Bende, silinmez, kaçınılmaz, yıkanıp temizlenmez izlerini bıraktılar. Benim iç duvarlarım, bütün bu yabancı nakışlar, çizgiler, işaretler, renkler ve hiyerogliflerle doludur. Dış **cephem** değişmiş neye yarar? Ben, asıl ben, bu toprağın malı olmayan ve hepsi dışarıdan gelen maddeler ve unsurlarla yoğrula yoğrula adeta sinai, adeta kimyevi bir şey halini almışım.!"*

(Y,14)

Türkçe Sözlük'te cephe sözcüğü "bir şeyin veya yapının ön bölümü" şeklinde verilmiştir. *Yaban* romanından aldığımız bölümde ise insanın dış cephesinden bahseder. İnsan ne bir şeydir ne bir yapıdır. İnsanın dış cephesi kendisinin ve diğer insanların bütün yönlerini görebildiği somut görüntüsüdür. Bu bağlamda dış cephe sözcüğü,

İnsanın;

1. Yaşam şeklini

2. Davranışlarını

3. Fiziksel görünüşünü ifade eder. Bu kullanımlarıyla yeni bir anlam inceliği ve işlevi oluşmuştur.

*"Bir Fransız şair ve bediiyatçısı, bu memuriyetin sahibini "san' atı üzerinde düşünen şair" diye çerçeveleyiyor. En kaba **cepheden** bir görüş de olsa, bu çerçeveye, incelerin incesi bir hikmet çizgisi var... Fransız şair ve bediiyatçısına göre, san' atı üzerinde düşünmeyen şair, kuyruğuna basılınca inleyen hayvancıktan farksız..."*

(Ç,471)

Yukarıdaki kullanımda geçen "*en kaba cepheden bir görüş*" cümlesindeki yeni kullanım cephe sözcüğüne "perspektif, bakış" anlamlarıyla yeni bir anlam çaları oluşturmuştur.

11. CEVHER

Sözlük Anlamları (TDK,2011:457).

1. Bir şeyin özü, maya, gevher

"Şu kuvvetin, cevherin sırrını öğrenmek için soruyorum."

(S. F. Abasıyanık)

2. Değerli süs taşı, mücevher

3. İyi yetenek

"Avrupa aristokrati, cevheri tükenmeye yüz tutmuş bir insandır."

(P. Safa)

4. felsefe: Töz

Atasözü, Deyim ve Birleşik Fiiller

cevher yumurtlamak

Birleşik Sözcükler

fakir cevher

maden cevheri

Yorum ve Değerlendirme

Cevher sözcüğü *Türkçe Sözlük*'te yukarıda verilen ‘‘bir şeyin özü, mayası, mücevher, iyi yetenekli kimse, töz’’ anlamlarıyla yer almıştır. Bizim araştırmamızın amacı, bu bilinen ve tespit edilen anlamları dışında cevher sözcüğünün farklı anlam ve kullanımlarını ortaya çıkarmaktır.

Türkçe Sözlük'te yer almayan ve bizim edebi eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlam ve kullanımlar ilgili eserlerde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilecek ve bu bağlamda değerlendirilecektir:

‘‘Ne kadar mustarip olursanız olun, güneş bu ıstırabın arasında er geç bir çatlak buluyor, oradan altın bir ejder gibi kayıyor. Sizi iç mahzeninizden çıkarıyor, bir yığın imkanı bir masal gibi anlatıyor. "Sanki , bana inan, ben her mucizenin kaynağıyım, her şey elimden gelir; toprağı altın yaparım. Ölülerini saçlarından tutup silker, uykularından uyandırırım. Düşünceleri bal gibi eritir, **kendi cevherime benzetirim**. Ben hayatın efendisiyim. Bulduğum yerde yeis ve hüznün olamaz. Ben, şarabın neşesi ve balın tadıyım" diyordu.’’

(H,33)

Güneşin maharetleri nelerdir diye soracak olursak belli başlı şu cevapları alabiliriz: İstırabı bitirmesi, mucizelerin kaynağı olması, toprağı bereketlendirmesi, tabiata ve insanlara can vermesi. Tanpınar, elbette güneşin hayatın mucize kaynağı olduğunu istese daha da anlatabilirdi.

Yukarıdaki alıntıda düşünce eriyebilen baldır metaforu yapılmıştır ve güneş de düşüncelere yani bu bala şekil verir; değiştirir. ‘‘**Kendi cevherime benzetmek**’’ ifadesi ‘‘değişim, dönüşüm’’dür. Bağlam düzeyinde yeni bir anlam çaları olarak değerlendirilebilir, düşüncesindeyiz.

‘‘Bedesten’ e doğru saptı. Müzayede salonu boştu. Fakat iki taraflı camekanlar, odalar, yarınki büyük satış için hazırlanmıştı. Camekanlardan birinde iki aydan beri dedikodusu bütün İstanbul’u dolduran eski mücevherlerden biri tek başına, küçük bir yıldız topluluğu gibi haşin, insan dışı, fakat güzel parlıyordu.

Sanki bir gerçek, kendi büyük ve derin cevherinde tutuşmuş yanıyordu. Bir nevi ulviyet, azami vuzuha varmış idrak, yahut insanı kendisinde öldürmeğe, bütün zaaflarından kurtulmağa muvaffak olmuş bir güzellik bu parıltıyı verebilirdi.

Bir art bu mücevheri Nuran’ın boynunda görmeğe çalıştı. Fakat muvaffak olamadı; saadet hülyası kurmayı unutmuydu. Şüphesiz ki, Mümtaz için bu mücevhere sahip olma imkanı yoktu. Fakat genç kadınla tekrar aynı havanın içinde buluşmaları, tekrar sevişmeleri ona büsbütün imkansız görünüyordu. Bu imkansızlık, önündeki süsün insan dışı parıltısıyla zihnindeki kadının güzelliğini onun için aynı şey yapıyordu.

Sanki genç kadın hayatından uzaklaşmakla bütün zaaflarından, paylaştıkları her şeyden yıkanmış, hayatın erişilmez tabakalarında bu elmasın parıltılı katılığını kazanmıştı. Bir kelime ile ayrılık onu Mümtaz’ın aleminin dışında, efsanevi bir mevcudiyet yapmıştı.’’

(H,64)

Türkçe Sözlük’te yer alan ‘‘değerli süs taşı,mücevher’’ anlamındaki cevher sözcüğü *Huzur* romanının başkahramanı Mümtaz’ın âşık olduğu Nuran karakteriyle aynı düzlemde ele alınmıştır. Âşığı, Nuran’a parıltılı elmas katılığı, fiziksel münasebetin bir daha yaşanamayacağı hissiyle maddi ulaşılmazlık, imkânsızlık duygularını yükler. Mümtaz vitrinde gördüğü mücevheri de elde edemeyeceğini bildiği için imkânsızlık hissine kapılıp kederlenir. Parıltılı süs, mücevher başkahramanın zihnindeki kadın simgeler.Nuran da mücevher gibi değerli olup elde edilemediğinden Mümtaz’ın zihninde ve gönlünde erişilmez yüksek bir dağın zirvesindedir; mücevher gibi efsanevi bir mevcudiyet kazanmıştır. Mümtaz yaşadığı ilişkiye bu şekilde maddi anlamlar yüklemiştir. Gerçekler tutuşan bir maddedir metaforu vardır. Mümtaz’ın Nuran ile yaşadığı âşkın imkansızlığı onu duygusal değişimlere sürüklemektedir.

Bu bağlamda cevher sözcüğüne sözlükte geçen kullanımlarının dışında yeni anlamlar yüklenmiştir. Bunları sıralayacak olursak

1. Maddî ulaşılmazlık

2. İmkânsızlık
3. Göz alıcı güzellik
4. Efsanevî bir var oluş
5. Değerlilik
6. Değişim ve dönüşüm.

“Fakat deniz görünmüyordu. O, oluşun ağır sis perdesi altındaydı. Beykoz önlerine doğru bu perde daha koyu oluyordu.

İskeleye indiği zaman saat yedi vardı. Çaycı masa ve sandalyelerini dizmek için güneşin iyice görünmesini bekliyordu. Fakat sular yakından daha açık görünüyordu. Yer yer renkten ziyade renk hatırasına benzeyen ışık huzmeleri denizin içinde, sadece cevherden, katıksız bir âlem yapıyorlardı.”

(H,142)

Yukarıdaki alıntıda geçen *“sadece cevherden, katıksız bir âlem yapmak”* ifadesi bağlamdan hareketle ışık dalgalarının denize vurmasıyla ortaya çıkan görüntüyü ifade eder. Işık huzmeleri, cevherden âlem metaforudur. Burada söyleyebileceğimiz ve yeni anlam olduğunu düşündüğümüz nokta *“cevherden âlem”* kalıbındaki yeni kullanımı ile ‘parlak, ışıltılı deniz’dir. Nasıl ki mücevhere ışık tutulduğu zaman parıldar ve içerisinde barındırdığı renkleri ortaya çıkarırsa güneş ışıkları da denize vurduğu zaman aynı görüntüyü oluşturur. *“katıksız âlem”* ifadesi de cevher sözcüğünün *Türkçe Sözlük*’te olmayan ‘saf, katıksız, bulanık olmayan su’ anlamıyla yeni bir anlam çaları oluşturur.

“O yaz Mümtaz’ın kısa ömrünün zirvesi, cevheri, taçlandığı nokta oldu. Nuran sade güzel ve seven, sevilmekten hoşlanan kadın değildi. Her şeyden evvel çok iyi arkadaştı. Garip bir anlayışı, güzel şeyleri bilerek tadışı vardı. Musikiden iyi anlıyordu. Sanki güneş parçalarıyla dolu, berrak, davudiye yakın bir sesi vardı.”

(H,152)

Yukarıdaki anlatıda geçen *“ömrün cevheri”* Mümtaz’ın hayatındaki maddî ve manevî tatminiyet unsurlarının en yoğun şekilde yaşandığı dönemdir. *Huzur* romanında geçen *“O yaz Mümtaz’ın kısa ömrünün zirvesi, cevheri, taçlandığı nokta”* kalıbındaki

yeni kullanım ‘‘ruhsal ve kültürel isteklerinin tatmin olduğu soyut bir zirve noktası’’ kullanımıyla cevher sözcüğüne yeni bir anlam çaları oluşturmuştur.

Cevher sözcüğünün yeni bir anlama kavuştuğu bağlam ise yukarıdaki alıntıda geçen güneş sözcüğü yardımıyla olmuştur. Güneş yaşamın kaynağıdır; Mümtaz’ın sevdiği kadının sesinin güneş gibi olması sebebiyle onun hayatının yaşam kaynağı da o sestir; Mümtaz’ın hayatının özü ve cevheridir.

‘‘Emin Bey’in neyi, nefes ve rüzgar mahiyetini hiç kaybetmeden, madeni, yahut daha iyisi garip ve renkli çoğalışında mücevher parıltılarıyla nebat yumuşaklığını birleştiren bir ses çıkarıyordu. Fakat ne kadar tok, hacimli ve genişti. Büyük sofa onunla doluyor, pencerelerden dışarı taşıyor, adeta bahçe son çiçeklerinin, sararmış yapraklarının üzüntüsüyle onda değışiyordu. Bazen **her şeyi kendi cevherine ve oradan da daha derin bir asla iade edilecek gibi eriyor**, tavandaki küçük avize bu gül yağmuruna benzeyen ses çağlayanında acayip kavs-i kuzahlarla tutuşuyor, sonra cesur bir dirsek büküşüyle veya ancak hiç rengini kaybetmeden nizamını benimsediğı sarmaşıklarda, salkımlarda, ince lifi nebatlarda görülen o acayip ve birbirine yapışık tırmanışla kendi kendisinden biraz evvelki çehresi olarak doğuyordu.’’

(H,280)

Ney sesi erimektedir yani önce katı bir madde iken sıvı bir maddeye geçiş göstermektedir. Ses eriyen bir madde metaforudur . Katıdan sıvıya geçmekte her şeyi kendine benzetmektedir; insan ruhunu sert bir maddeye benzetip neyin sesi ile yumuşamasını rahatlamasını, huzura kavuşmasını anlatarak yine değışimden ve dönüşümden bahsedilir.

‘‘Sanki Nuran, bilinmeyen bir yerde her an yeni baştan uyanıyor, alevden bir raksın ritminde, bir yığın şeye birden -fakat neler- değışiyor, sonra makamların dönüş yerinde tekrar ağır ve çok yaldızlı bulutlardan birini üstüne çekiyor, orada çok sihirli bir uykunun içine gömülüyor, sonra tekrar bu ağır örtünün bir kenarından, sanki bir akşamın bulutları arasından sızan o mercan rengi, safran rengi ışık damarlarından biriymiş gibi süzülüyor, farkında olmadan başka bir yerde tekrar toplanıyor, tekrar acayip raksında **sade cevher bir dünya oluyor**, genişliyor, büyüyor, parçalanıyor, eşyada hiç kendisi olmadan ve yine kendisi olarak gülüyor, çoğalıyor, imkansızın kapılarına kadar gidiyor ve orada dal dal, yaprak yaprak henüz sararmış bir sonbahar gibi savruluyordu.’’

(H,284)

“*Sade bir cevher dünya oluyor, genişliyor, büyüyor, parçalanıyor...*” şeklinde geçen ifadelerle birbirinden çok farklı durumları içine alan insan gerçekliği anlatılmaktadır. Musikî canlı bir varlıktır, dinleyenlerine psikolojik değişimler yaşatır. Mücevher sabit ve devam edegelen maddi bir güzellik kavramını temsil eder. Oysaki sade, katıksız cevher dünya demek insanın yaşadığı savrulmalar, değişimler, dönüşümler, ruhsal ve zihinsel gelgitler demektir.

Farklı bir bakış açısı geliştirecek olursak mücevhere ışık tutulduğunda içinde, özünde, mayasında barındırdığı renkleri ortaya çıkarır. *Huzur* romanından alıntılanmış bu bölümde de bir Mevlevî âyini gerçekleştirilmektedir. Ney, kudüm sesleriyle yapılan semavi yolculuğu Nuran’ın ruhuna tutulan bir ışık gibi düşünülebiliriz. Bu ışık da tıpkı mücevhere tutulan ışıktan sonra yaşanan değişimler gibi (renklerin ortaya çıkması durumu) Nuran’ın içinde barındırdığı duyguları da ortaya çıkartıyor: genişliyor, büyüyor, parçalanıyor, eşyada hiç kendisi olmadan ve yine kendisi olarak gülüyor, çoğalıyor, imkânsızın kapılarına kadar gidiyor ve orada dal dal, yaprak yaprak henüz sararmış bir sonbahar gibi savruluyor.

Bu anlatımlardan hareketle cevher sözcüğü ;

1. İnsan ruhunda meydana gelen değişiklikler
2. İnsan gerçekliği anlamlarıyla kendisine yeni ve oldukça farklı bir anlam çaları oluşturmuştur.

“*Belki Farisi metin, belki ananenin kendisi, Tevfik Bey'in o kadar iyi tanıdığı sesini değiştirmiş, ona eski Selçuk camilerindeki çinilerin renklerini, içlerinde yollarını aydınlattıkları dualardan bir şeyyanan kandilleri, eski rahlelerin zamanla aşınmış tahtalarını andıran bir tat vermişti. Halbuki neyin sesi ve üslubu eski ve yeni diye hiçbir şey tanıtmıyor, zamansız zamanın, yani cevher hâlinde insanın ve kaderin peşinde koşuyordu. Bununla da kalmıyordu. Çünkü zaman zaman neye ve insan sadasına çok derinlerden, adeta toprağın derinliğinden gelen kudümün sesi, o unutmama ve unutulma dolu uyanış, -bin uykunun küllerini silkerek, yahut beş on medeniyetin arasından- kendini buluş karışıyordu. Ve bu uyanışlar, kendisini buluşlar hiç de beyhude olmuyordu. Çünkü kudüm sesinde daima kadim dinlerin büyümlü daveti vardı; onun ittıradı, bu semavi yolculuğa adeta toprağa ait bir oluşun nizamını katıyordu.*”

(H,286)

Ney insanın peşinde koşan canlı bir varlıktır. Ney ve kudüm sesi insanları bir iç yolculuğa çıkarır. Ses madde haline gelerek kandil, çini olmuştur. Ney sesi insana kaderini sorgulatan canlı bir varlık hâline gelmiştir. Yorumlardan hareketle bu bağlamda cevher sözcüğü “insan ruhundaki psikolojik değişimler ve dönüşümler”dir.

“Burası büyükçe bir oda idi. İki penceresi, denize bakıyordu. Bir kenarda genişçe bir divan, yanında iki sandalye üzerine yığılmış bir sürü plak, öbür tarafta da açık bir gramofon vardı. Mümtaz, doktorun yüzüne bakmadan evvel çalınan parçayı tanıdı. Viyolon konçerto sonuna yaklaşıyordu. Doktor yatağının üzerinde ayağında getrler ve külot pantolon, sırtında terden vücuda yapışmış fanila, hiç istifini bozmadan dinliyordu. Mümtaz, motifin insana gerçekten bir rüyadaymış hissini veren acayip bir değişiklik içinde, **kendi cevherinde yavaş yavaş yaklaştığını adeta gözleriyle gördü.** Sanki gözlerinin önünde henüz toprağa atılan bir tohum çarçabuk büyüyor, dal, yaprak veriyordu.”

(H,384)

Yukarıdaki bölümde geçen “**kendi cevherinde**” ifadesinde kastedilen şey “nazar, bakış”tır.

“Suat, ölmeden evvel bu konçertoyu dinlemişti. Hatta daha evvel, bütün bir gün üst üste sade onu dinlemişti. Mektubunda böyle yazıyordu. Fakat bu tercihi niçin yaptığını söylemiyordu. Konçerto, ağır, ıstıraplı yürüyüşünde bunun sırrını vermiyordu. Hatta Suat'ın kendisini dinlediğinden de habersizdi. O sadece **alevden cevherini etrafa dağıtıyordu.**”

(H,385)

Konçerto, ateş saçan canlı bir varlık hâlini almıştır. Konçertonun çıkardığı nağmelerden ortaya çıkan duygu yükünün anlam bütünlüğünün insana hissettirdikleri “**alevden cevher**” tabiriyle anlatılmaktadır. “bir müzik aletinin etrafa yaydığı hüznü nağmeler” anlamıyla yeni ve farklı bir anlam çaları oluşturmuştur.

“Hoca Efendi iyiden iyiye coşmuştu. O maden gibi kulaklarda çınlayan sesiyle bar bar bağırarak beni gösteriyordu:

- O memalik-i irfanın anahtarları, na şu parmak kadar kızın elindedir. Siz onun heybetine bakmayın; parmak kadar görünür ama, içi cevherlidir maşallah. Sıkı yapışın, boğazına basın, ilipini ağzından alın, limon gibi sıkın ha.”

(Ç,312)

Reşat Nuri Güntekin’in *Çalığışu* romanında yukarıdaki bağlamda bahsedilen kız memalik-i irfana sahip bir tiptir. Manevî yönden yücelik yazara göre memalik-i irfana sahip olmaktır. Burada “**Parmak kadar görünür ama içi cevherlidir.**” kalıbındaki yeni kullanım “manevî yönden yücelik, üstünlük, değerlilik, güçlülük” anlamlarıyla cevher sözcüğüne yeni ve farklı bir anlam çaları oluşturmuştur.

“Hatta okuldayken, okul, hocamı - önüdeysem hocam.. hatta her gün iki defa gele gide, gide gele görmekten bıkip usandığım dar, dolaşık ve rutubetli sokak, hatta bizim konağı kış günleri, bir mahzen gibi yaş ve yaz günleri bir çöl parçası kadar güneşle dolu avlusu, bana, **hep aynı cevhere bulanmış**, hep aynı sihirle canlanmış görünürdü. Her rastgeldiğim şeyi veya kimseyi kucaklayıp öpmek isterdim. Gönlüme bu harikulade şenliği veren şeyi tahlil edecek olursanız, ne bulursunuz? Ya bir tahtadan at, ya boyalı tenekelerden bir lokomotif, ya derisi iki üç günde delinmeye mahkum bir küçük trampet... Demek ki, bir hiç, bir zerre, bir tahta ve bir teneke parçası benim çocuk ruhuma bu derin, sonsuz mutluluğu vermeye yetiyordu.”

(Y,118)

Yukarıdaki alıntıda geçen cevher sözcüğü yazar tarafında sıvı bir karaktere büründürülmüştür. “**cevhere bulanmak**” şeklinde “somutlaştırarak şekle sokan, değiştirip güzelleştiren durum” anlamına karşılık gelen yeni bir deyim ortaya çıkmıştır.

“Köylülerden biri Hacı' ya yaranmak için yerden bir avuç dolusu toprak almış, hayvanın kulaklarına sürüştürüyor, muayene ediyordu; fakat öküz başını ovanın nihayetsiz derinliğine çevirmiş, uzak uzak bakıyor, uzak uzak, derin derin düşünüyordu. Köylü, yine Hacı ' nın hatırını yapmak için:

“Çok **cevherli** öküzmüş, bol yedir de hele bak, ne yavuz mal olur...” diye söylendi.”

(MH,53)

Yukarıdaki alıntıda geçen öküzü/hayvanı değerli yapan şey onun eti,gücü, derisidir. Bağlamdan hareketle yorumlayacak olursak cevher sözcüğü “kıymetli, bereketli, semiz hayvan”ı İfade ederek yeni bir anlam çaları oluşturmuştur.

“*Beyaz madde denen ak **cevher** ile ve boz madde denen sinir hücrelerinden teşekkül eder.*”

(*ŞM,94*)

Beyin ve omurilikte ak maddeyi (beyaz cevher, ak cevher) tutan değişik büyüklükte çok sayıda normalde olmaması gereken gri, sarı renkte, Magnetik Rezonans plak diye tanımlanan oluşumların ortaya çıkardığı bulgulardan oluşan bir hastalıktır. Bu kullanım bir tıp terimidir ve *Türkçe Sözlük*'te yer almamaktadır.

“*Şiirde kıymet, en büyük muhteva kütüğü üzerinde en ince tılsım nakşı... Glüten francalası üzerinde **cevhersiz krema** yerine, has ekmek üstünde bal .*”

(*Ç,496*)

Necip Fazıl Kısakürek'in *Çile* eserinde geçen “**cevhersiz krema**” ifadesindeki yeni kullanım “besin değeri olmayan, faydasız, vitaminsiz,sağlıksız besin” anlamlarıyla cevher sözcüğüne yeni ve oldukça farklı bir anlam çaları oluşturmuştur.

12. CİLA

Sözlük Anlamları (TDK,2011:465).

1. isim: Bir şeyi parlatmak için kullanılan kimyasal bileşik
2. Parlaklık
3. Bir şeydeki aldatıcı, göz boyayıcı durum
4. Gereksiz süs, gösteriş
5. Sert içkiden sonra içilen hafif içki

Atasözü, Deyim ve Birleşik Fiiller

cila çekmek, (bir şeye) cila vermek

Birleşik Sözcükler

cila topu

cila yağı

mum cilası

tabanca cilası

Yorum ve Değerlendirme

Cila sözcüğü, *Türkçe Sözlük*'te yukarıda verilen ‘‘bir şeyi parlatmak için kullanılan kimyasal bileşik, parlaklık, aldatıcı durum, gereksiz gösteriş, sert içkiden sonra içilen hafif içki anlamlarıyla’’ yer almıştır.

Türkçe Sözlük'te yer almayan ve bizim edebi eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlamlar ve kullanım ilgili eserlerde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilecek ve bu bağlamda değerlendirilecektir:

‘‘Kana kuvvet, göze fer, **batna ciladır** çorba İlet-i cu'a deva, mahz-ı gıdadır çorba Sağlara, hastalara ayn-ı şifadır çorba Ağniya dostu muhibb-i fukaradır çorba Hasılı hahiş ile ekle sezadır çorba.’’

(*ŞM,81*)

Yukarıdaki alıntıda çorbanın kana kuvvet,göze ışık,canlılık, karna, mideye(batın) cila olduğu söylenmektedir. ‘‘**batna cila**’’ ifadesindeki yeni kullanım ‘‘mideye iyi gelen, dolayısıyla vücuda şifa veren içecek’’ anlamıyla cila sözcüğüne yeni ve farklı bir anlam çaları kazandırılmıştır.

‘‘Kültür kaypaklığı, müphemiyeti ve seyyaliliyetiyle Avrupa'dır. Tarih edilmeyen ve edilemeyen bir kelime. Kah suda, kah karada yaşayan bir hilkat garibesi. Alman için başkadır, Fransız için başka. Bazen içtimai hayatın bütününi ifade eder, bazen bir alışkanlıklar, bir kazanılmış hünerler mecmuasıdır. Şimdi hayatın kendisidir, şimdi **cilası.**’’

(*BÜ,175*)

Sahtekârlık, düzenbazlık, yalancılık, vefasızlık, dolandırıcılık gibi bazı olumsuz kavramlar cilalanarak (parlatılarak) olduğundan farklı gösterilerek insanlara sunulur. Yukarıdaki bağlamdan hareketle milleti oluşturan temel öğelerden biri kültürdür. Cemil Meriç, Avrupa için kültür denen şeyi bir kaypaklık ve aldatmaca olarak görür. Bu durumu da ‘‘**hilkat garibesi**’’olarak tanımlar. Avrupa kültürünün yansımaları üzerinden cilalanarak

olduğundan başka gösterilmeyi bize anlatır. Değişimlerin ardından meydana gelen durumları da anlatır.

13. CİN

Sözlük Anlamları (TDK,2011:467).

1. Dinî inanişâ göre duyularla kavranamayan, insanlar gibi irade ve anlama yeteneğine sahip, ilahi emirlere uymakla yükümlü tutulan yaratık

2. Masallarda göze görünmeyen, türlü biçimlere girebilen, iyilik de kötülük de yapabilen yaratık

3. Akıllı, zeki, uyanık kimse

Atasözü, Deyim ve Birleşik Fiiller

Cin cin bakmak, cin çarpmak, cin çarpmışa dönmek, cin damarına basmak, cin gibi, cin ifrit olmak (veya kesilmek), cin olmadan şeytan (veya adam) çarpmak, cin tutmak cini tutmak, cinine gitmek, cinler cirit (veya top) oynamak, cinleri ayağa kalkmak, cinleri başına toplanmak (veya üşüşmek), cinleri (veya cin) tepesine çıkmak (veya binmek)...

Birleşik Sözcükler

cin çalığı, cin damarı, cin fikirli, cingöz, cinsaçı, cinyolu

Yorum ve Değerlendirme

Cin sözcüğü, *Türkçe Sözlük*'te yukarıda verilen "İlahî emirlere uymakla yükümlü tutulan insanların duyu organlarıyla kavrayamadığı yaratık, masallarda iyilik de kötülük de yapabilen yaratık, akıllı, zeki kimse" anlamlarıyla yer almıştır.

Türkçe Sözlük'te yer almayan ve bizim edebi eserlerde tespit ettiğimiz tek bir yeni anlam ve kullanım ilgili eserde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilecek ve bu bağlamda değerlendirilecektir:

"Öteden bir dumandır çöktü. Sürati göz kamaştırır şimşeği andıran bir cin arabası görünmeye başladı."

(ŞM,26)

Cin sözcüğü sözlük anlamında "insanların duyu organlarıyla kavrayamadığı yaratık" olarak geçmektedir. Bu tanım belirsizliği, görünmezliği, netlikten,

açıklanabilirlikten uzaklığı ifade eder. Yukarıdaki bağlamda “*cin arabası*” ifadesi ile o arabanın akıllara durgunluk veren bir görüntüde ve olağanüstü özelliklere sahip olduğunu anlayabiliriz. Bağlamda geçen duman ve cin sözcüklerinin çağrışımları da bize belirsizliği, çarpıcılığı ve görünmezliği ifade eder.” *Cin arabası*” ifadesi Anadolu’da çok hızlı giden araba ve bisiklet anlamlarında da kullanılmaktadır. Bu iki anlam yeni bir katkı olarak değerlendirilebilir ve *Türkçe Sözlük*’e eklenebilir.

14. CİNS

Sözlük Anlamları (TDK,2011:468).

1. Tür, çeşit

"Lalelerin cinsleri günden güne çoğalıyor, soğanları akıl almayacak fiyatlarla satılıyordu."

(A. H. Çelebi)

2. Soy, kök, asıl

"Ben bir Türk'üm, dinim, cinsim uludur."

(M. E. Yurdakul)

3. Pek çok ortak özellikleri bulunan türler topluluğu

4. sıfat: Garip, tuhaf

5. sıfat: Diğerlerine göre üstün nitelikleri olan

"Ak, kırmızı ibikli cins tavuklar vardı gözünün önünde."

(O. Rıfat)

Atasözü, Deyim ve Birleşik Fiiller

Cins horoz yumurtada öter, cins kedi ölüsünü göstermez

Birleşik Sözcükler

Cins cibilliyet cins cins cinsilatif cins isim alt cins kul cinsi ayrı cinsten

Yorum ve Değerlendirme

Cins sözcüğü, *Türkçe Sözlük*'te yukarıda verilen ‘tür, çeşit, soy, asıl, ortak özellikleri olan türler topluluğu, sıfat olarak garip, diğerlerine göre üst nitelikleri olan şey’ anlamlarıyla yer almıştır.

Türkçe Sözlük 'te yer almayan ve bizim edebi eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlam ve kullanım ilgili eserlerde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilecek ve bu bağlamda değerlendirilecektir:

“Onların kurbağa sırtı gibi benekli ve yeşil zemini üstünde uzaktan gelen boş tramvay sarsıntıları, cinsi tayin edilemeyen gürültüler bir alev gibi parlıyor, sönüyorlardı.”

(H,381)

Yukarıdaki bağlamda geçen *“cinsi tayin edilemeyen gürültüler”* ifadesiyle gürültünün nereden çıktığı, kaynağının neresi olduğunun bilinmediği ifade edilir. Sözlükte geçen ‘soy, kök, asıl’ kullanımlarından farklı olarak ‘bir durumun kaynağı, çıktığı yer, olma sebebi’ olarak karşımıza ilginç bir anlamda çıkar.

“Halbuki bu söz çarpmasının karşı tarafta meydana getireceği tepki, cinse yani kalp ve sinir sağlamlığına ve arzuya göre değişir.”

(ŞM,52)

Cins sözcüğü insandan insana değişebilen fiziksel ve ruhsal dayanıklılığı ifade eder. Bu şekliyle yeni bir bağlam anlamından söz edilebilir.

15. CÜMBÜŞ

Sözlük Anlamları (TDK,2011:474).

1. Eğlence

“Onlara çok zaman kedi, köpek, horoz, tavuk taklidi yapar, dükkânın önünde bir alay adam toplanır, bir cümbüştür giderdi.”

(H. E. Adıvar)

2. Canlılık, coşku

"Yavaş yavaş fırçalardan, boyalardan, renklerin cümbüşlerinden başka her şey çevresinden siliniyordu."

(C. Uçuk)

3. müzik: Maden gövdeli, tambura benzer bir saz

Atasözü, Deyim ve Birleşik Fiiller

cümbüş yapmak

Birleşik Sözler

renk cümbüşü

Yorum ve Değerlendirme

Cümbüş sözcüğü, *Türkçe Sözlük*'te yukarıda verilen 'eğlence, canlılık, coşku, bir saz çeşidi' anlamlarıyla yer almıştır.

Türkçe Sözlük'te yer almayan ve bizim edebi eserlerde tespit ettiğimiz yeni anlam ve kullanım ilgili eserlerde geçtiği cümle bütünlüğü içinde verilecek ve bu bağlamda değerlendirilecektir:

"Sevgilisinin, gündelik hayatın her safhasında, duruşu, kıyafeti, aşta değişen çehresi ile sanatın ölmez aynasına kendinden evvel geçenleri ona, adeta hayranlığını ve sahip olma lezzetlerini bir kat daha; ve belki de ıstıraplı bir şekilde hatırlatan bir yığın çehresi vardı. Renoir' in "Okuyan Kadın" ı bunlardan biriydi. Tepeden gelen ve saçları bir altın filizi gibi tutuşturan ışığın altında, koyu nefti zeminle, elbisesinin siyahı ve boynu örten pembe tül arasından bir gül topluluğu ile fişkıran bu sarışın rüya, çehrenin- tatlı sükuneti, gözlerin kapalı çizgisi, çenenin küçük bir toplulukta birden bitişi, dudakların tatlı, adeta besleyici tebessümü gibi bir yığın benzerlikle genç adam için, sevgilisinin bazı saatlerine sanatın en sadık aynalarından birini tutuyordu. Muhayyilesi, Nuran'a olan hayranlığında Renoir' la olan benzerliği bazen daha ilerilere götürür, onun vücudunda eski Venedik ressamlarının **ten cümbüşü** ile akrabalık bulurdu."

(H,189)

Cümbüş, bir şeylerin karışımının ve çokluğunun insanda uyandırdığı canlılık hissidir. Renk cümbüşü denilen şey birçok rengin karışmasından meydana gelen görsel

canlılıktır. Tanpınar yukarıdaki alıntıda Venedikli ressamından bahseder. Bu ressamın özelliği çıplak kadınların resimlerini çizmesidir. Burada romanın başkahramanı Mümtaz Nuran'ı anlatırken Venedik ressamının eserlerindeki kadınların güzelliğine benzetir. Nuran, Renoir' in okuyan kadın tablosudur. O, kadınları ve Nuran'ın fiziksel cazibeli özelliklerini birleştirerek akrabalık kurarak zihninde yeni bir kadın figürü oluşturur ve bu kadın estetik açıdan insanı doyuran aşırı derecede güzel bir kadındır. Anlatı bağlamındaki **''ten cümbüşü''** ifadesindeki yeni kullanım ''aşırı derecede güzellik, estetik'' anlamlarıyla yeni bir anlam çaları oluşturmuştur.

''Gerçekten de şubat ortasında böyle bir güneş bir başka yerde güç bulunurdu. Gökyüzünün bu sarışın ve tertemiz maviliği nisanı karşılar gibiydi; sanki tabiat bahara hoşgeldin diyordu. Fakat Akşehir bir gün önce hiç de böyle değildi, göğün barut rengine çalan esmerliğini, günlerden beri yağın kuşbaşı kar bile ağartamıyordu.

Bu arada rüzgar sık sık fırtınaya çevirmiş, soğuk hele geceleri, tükürük donduran bir hal almıştı. Bunun böyle olduğunu, biraz düşünse Salih de anlardı. Fakat o, burnunda türüm türüm tüten memleketine düşlerinde de, özleyişlerinde de işte bu cennet cümbüşünü yakıştırdı. Bugün hava böyle değil de, bir körduman baskını, bıçak gibi bir karayel tarayışı olsaydı da, Salih'in soluyuşları yine neşesinden bir şey kaybetmeyecekti.

*Bu arada rüzgar sık sık fırtınaya çevirmiş, soğuk hele geceleri, tükürük donduran bir hal almıştı. Bunun böyle olduğunu, biraz düşünse Salih de anlardı. Fakat o, burnunda türüm türüm tüten memleketine düşlerinde de, özleyişlerinde de işte bu **cennet cümbüşünü** yakıştırdı. Bugün hava böyle değil de, bir körduman baskını, bıçak gibi bir karayel tarayışı olsaydı da, Salih'in soluyuşları yine neşesinden bir şey kaybetmeyecekti.''*

(KA,347)

Yukarıdaki bağlamda tasvir edilen güzellikler cennete benzetilmiştir. Ama bir karışım vardır. Her şeyden bir parça alınarak bir bütün oluşturmuş ve zihnindeki bu bütüne cennet karışımı adını vermiştir. Cümbüş sözcüğüne ''parçaların meydana getirdiği bütün'' anlamıyla farklı bir anlam çaları kazandırarak bu sözcüğünün geçtiği birleşik sözcük yapısıyla özel ve yeni bir anlam çaları ortaya çıkmıştır.

*''Mümtaz onu ilk defa panjurları sımsıkı kapalı odada, yarı aydınlıkta çırpıplak gördüğü anı sonraları sık sık hatırladı. Bütün yıldız parıltıları, her türlü mücevher ışığı buradaydı. Bu **aydınlığın cümbüşü**, kaside ve duası, her şeyin bir kamaşma, bir tutuşma*

olduğu, bir yanının kendi küllerinden binlerce defa dirilip tekrar tutuştuğu parladığı andı. Uzviyet dediğimiz cihazın ruhla el ele yaptığı o ahenkli miraç ki, hangi göklere çıktığını bilmeden yükseldiğimizi duyarız.’’

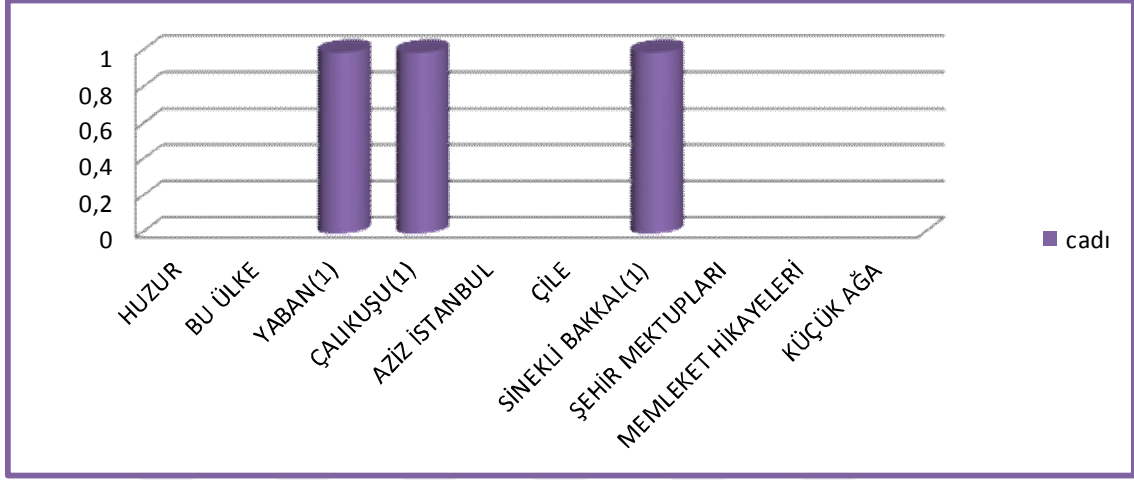
(H,149)

Yukarıdaki bağlamdan hareketle yıldız parıltıları ve mücevher ışığı Nuran'ın vücududur. Bu ışık kaynaklarının karmaşasından oluşan aydınlık, cümbüş olarak ifade edilmiştir. Bu ifade de yeni ve özgün bir anlatı olarak değerlendirilebilir.

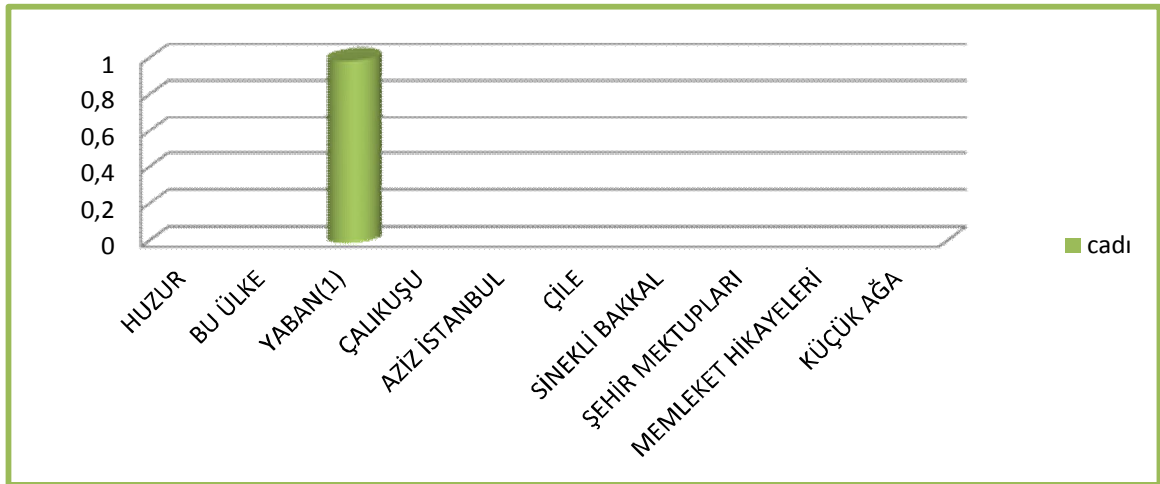
ANLAM GRAFİKLERİ

Grafik1: Cadı Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

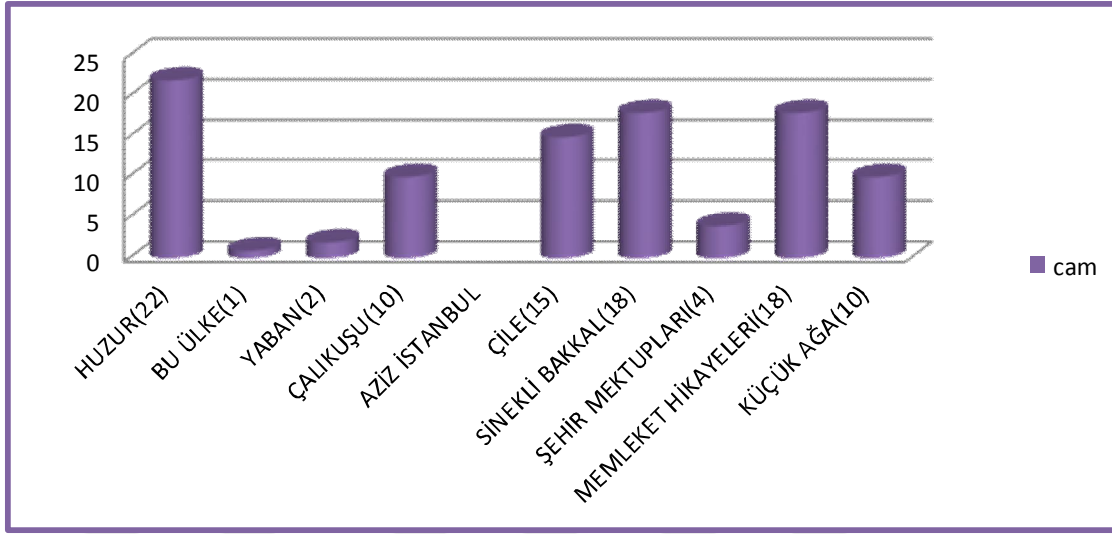
Yukarıdaki grafiğe baktığımızda cadı sözcüğünün T.S.'de bulunan ve bilinen anlamlarının 10 eserin 3'ünde ve sadece 1'er adet bulunduğu görülmektedir. Bu sonuçtan taranılan eserlerde bu sözcüğün sözlük anlamlarının kullanım sıklığının düşük olduğu kanısına varabiliriz.

Grafik 2: Cadı Sözcüğünün Bağlam İçinde Taranılan Eserlerde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı

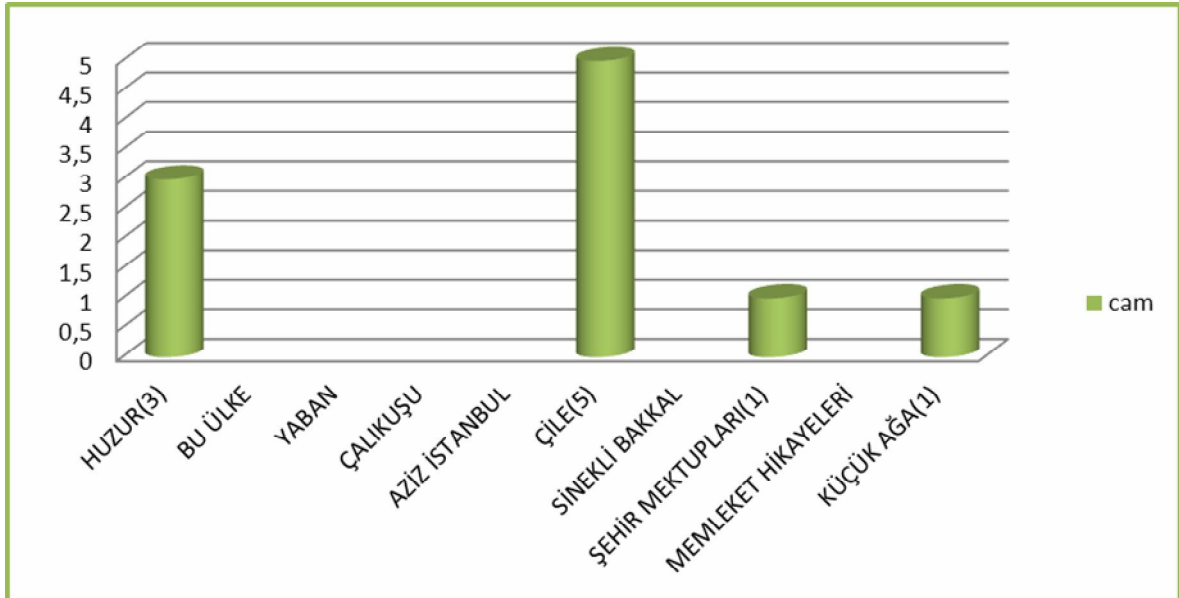
Yukarıdaki grafikte sadece *Yaban*'ın yazarı tarafından cadı sözcüğüne T.S.'deki anlamlarından farklı olarak bağlam içinde 1 adet anlam çaları kazandırılmış olduğu görülmektedir.

Grafik 3 : Cam Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

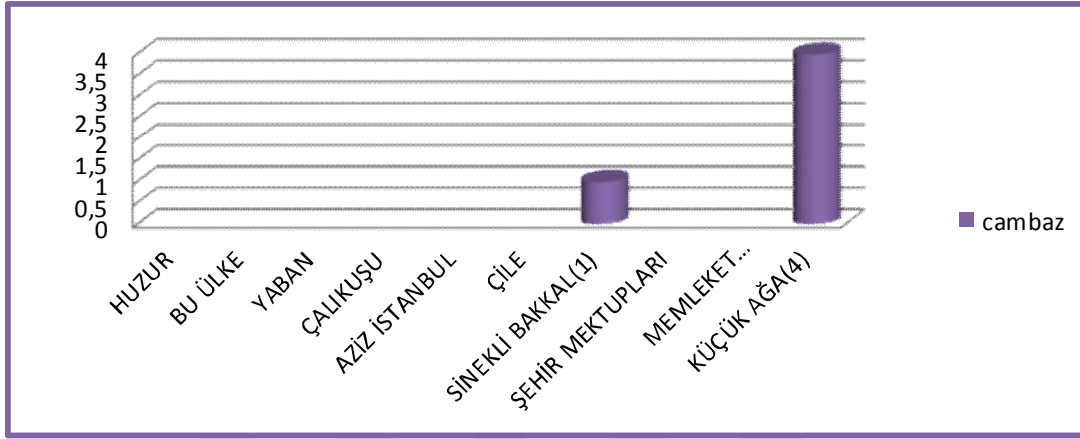
Yukarıdaki grafiğe baktığımızda cam sözcüğünün T.S.'deki anlamlarının 10 eserin 9'unda toplamda 100 adet bulunduğu görülmektedir. *Aziz İstanbul*'da cam sözcüğünün hiç kullanılmamış olması dikkat çekmektedir.

Grafik 4: Cam Sözcüğünün Bağlam İçinde Taranılan Eserlerde Tespit Edilen Yeni Anlam Çıkarlarının Sıklığı

Yukarıdaki grafikte cam sözcüğüne eserlerin yazarları tarafından T.S.'deki anlamlarından farklı olarak bağlam içinde toplamda 10 adet anlam çaları kazandırılmış olduğu görülmektedir.

Grafik 5: Cambaz Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

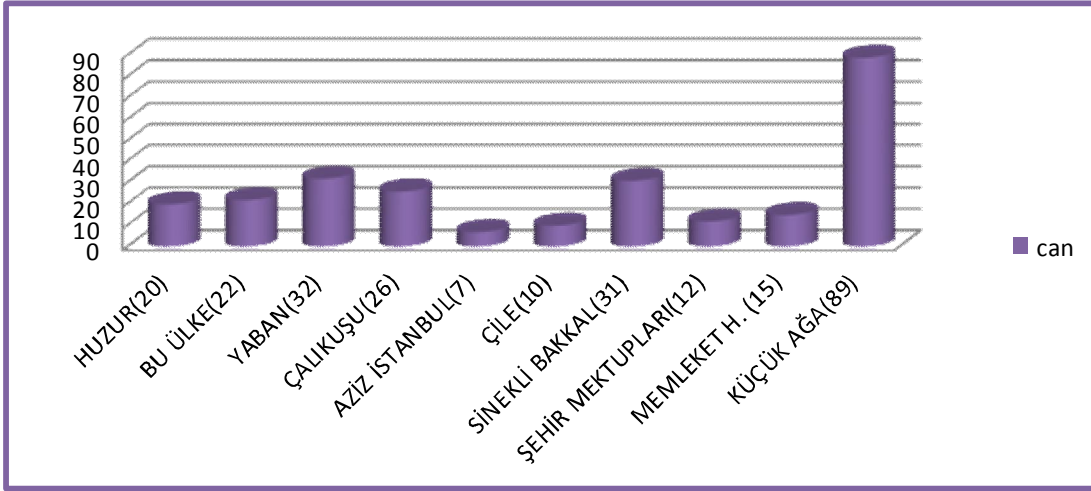
Yukarıdaki grafiğe baktığımızda cambaz sözcüğünün T.S.'deki anlamlarının 10 eserin 2'sinde toplamda 5 adet bulunduğu görülmektedir.

Grafik 6: Cambaz Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarının Sıklığı

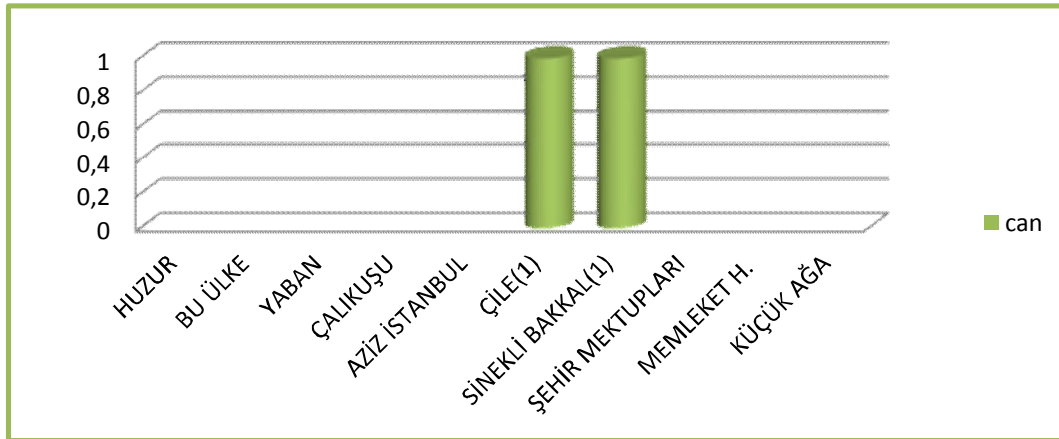
Yukarıdaki grafikte cambaz sözcüğüne *Küçük Ağa*'nın yazarı tarafından T.S.'deki anlamlarından farklı olarak bağlam içinde toplamda sadece 1 adet anlam çaları kazandırılmış olduğu görülmektedir.

Grafik 7: Can Sözcüğünün Türkçe Sözlük'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

Yukarıdaki grafiğe baktığımızda can sözcüğünün T.S.'deki anlamlarının 10 eserin tamamında toplamda 264 adet bulunduğu görülmektedir .Bu sözcüğün *Küçük Ağa*'da çok kullanılmış olması dikkat çekmektedir.

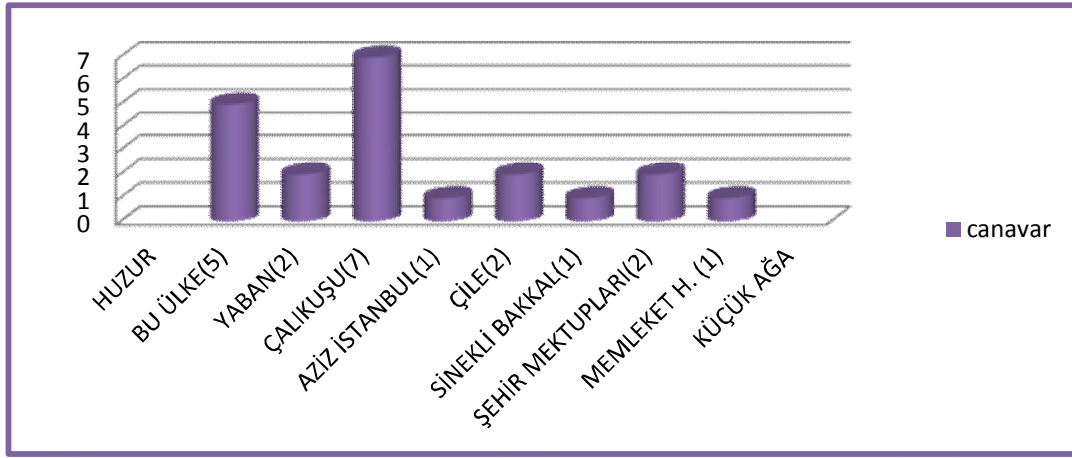
Grafik 8: Can Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çaralarının Sıklığı

Yukarıdaki grafikte can sözcüğüne *Çile* ve *Şehir Mektupları*'nın yazarları tarafından T.S.'deki anlamlarından farklı olarak bağlam içinde toplamda 2 adet anlam çaraları kazandırılmış olduğu görülmektedir

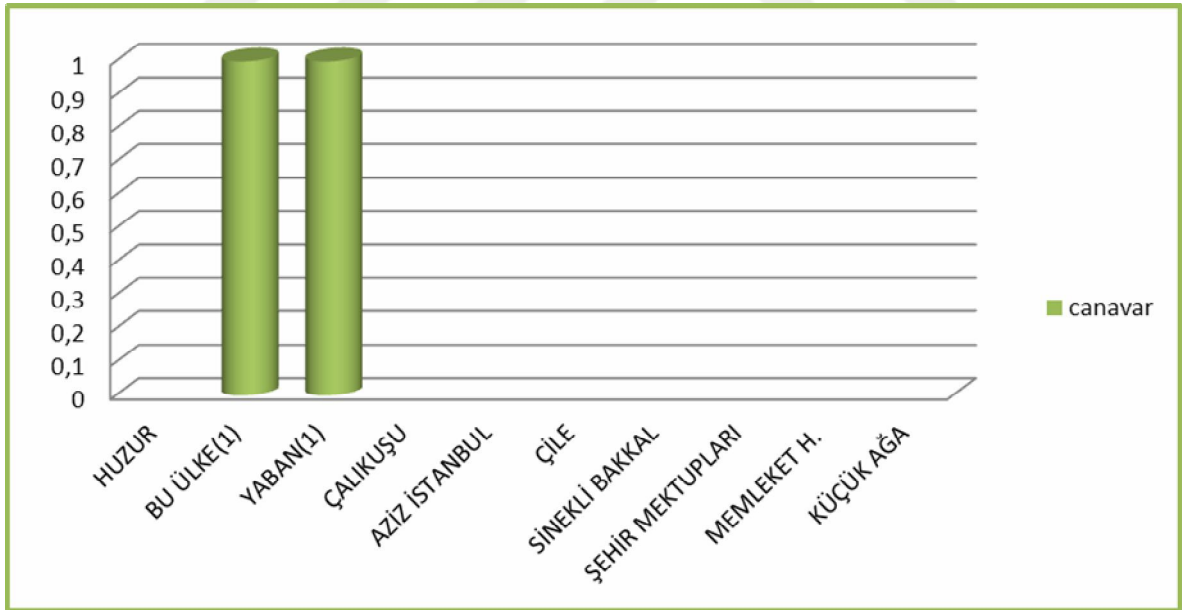

Grafik 9: Canavar Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

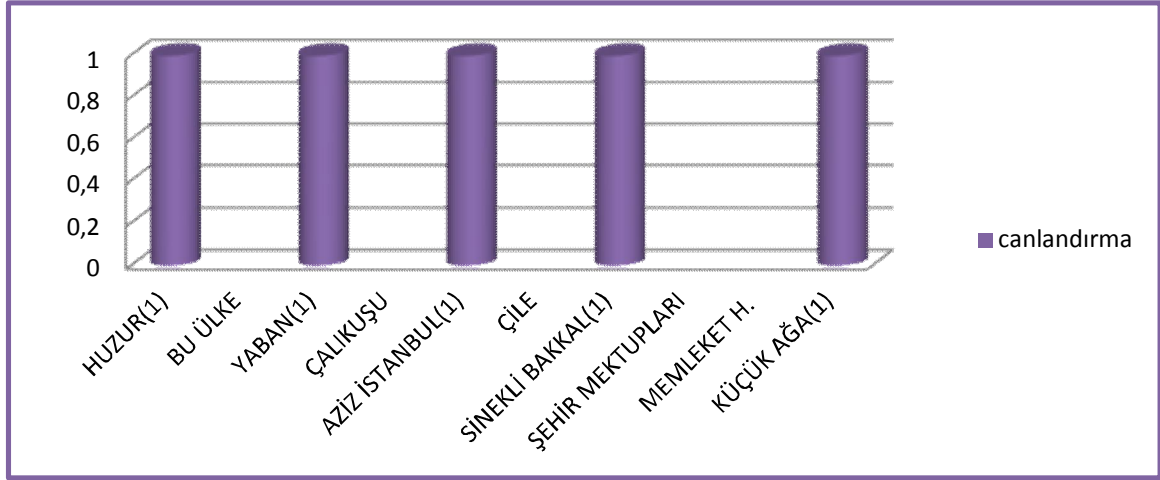
Yukarıdaki grafiğe baktığımızda canavar sözcüğünün T.S.'deki anlamlarının 10 kitaptan sadece *Huzur*'da ve *Küçük Ağa*'da bulunmadığı görülmektedir. Diğer kitaplarda toplamda 21 adet kullanılmıştır.

Grafik 10: Canavar Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çıkarlarının Sıklığı

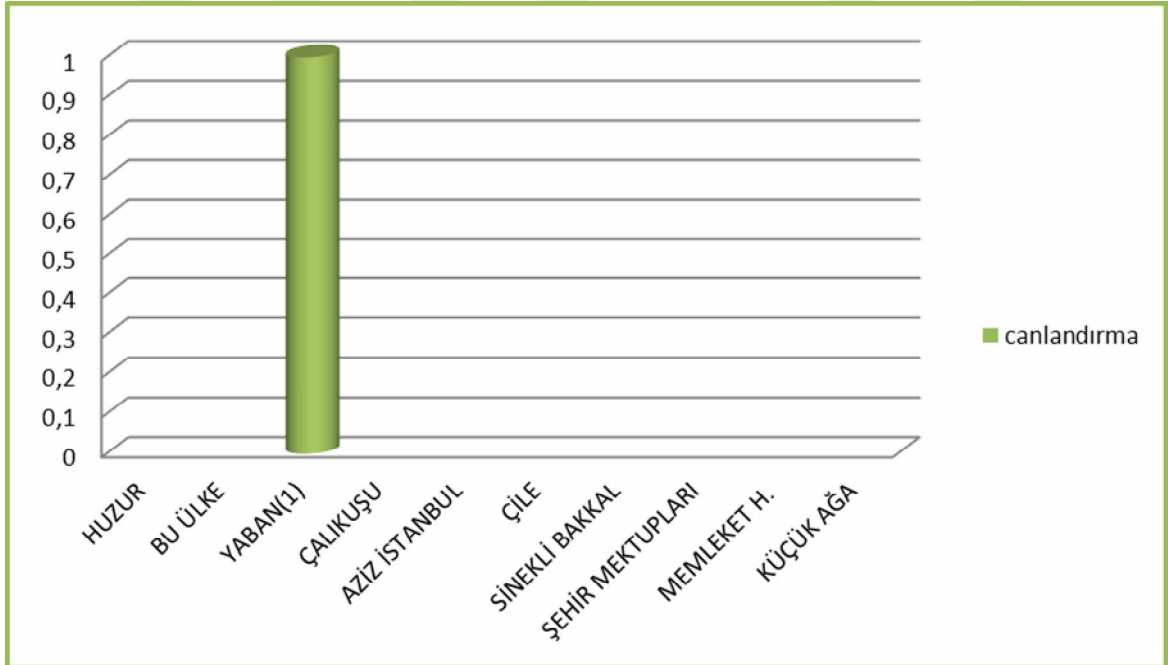
Yukarıdaki grafikte canavar sözcüğüne *Bu Ülke* ve *Yaban* kitaplarının yazarları tarafından T.S.'deki anlamlarından farklı olarak bağlam içinde toplamda 2 adet anlam çıkarılması görülmektedir.

Grafik 11: Canlandırma Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

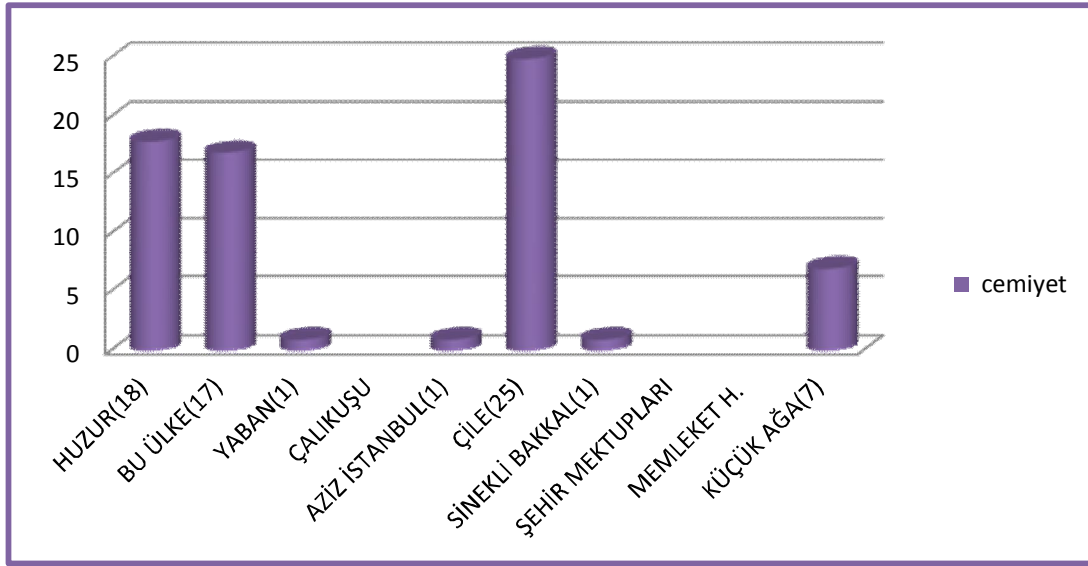
Yukarıdaki grafiğe baktığımızda canlandırma sözcüğünün T.S.'deki anlamlarının 10 eserden 5'inde toplamda 5 adet kullanıldığı görülmektedir. Diğer 5 eserde bu sözcüğün hiçbir şekilde kullanılmadığı tespit edilmiştir.

Grafik 12: Canlandırma Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı

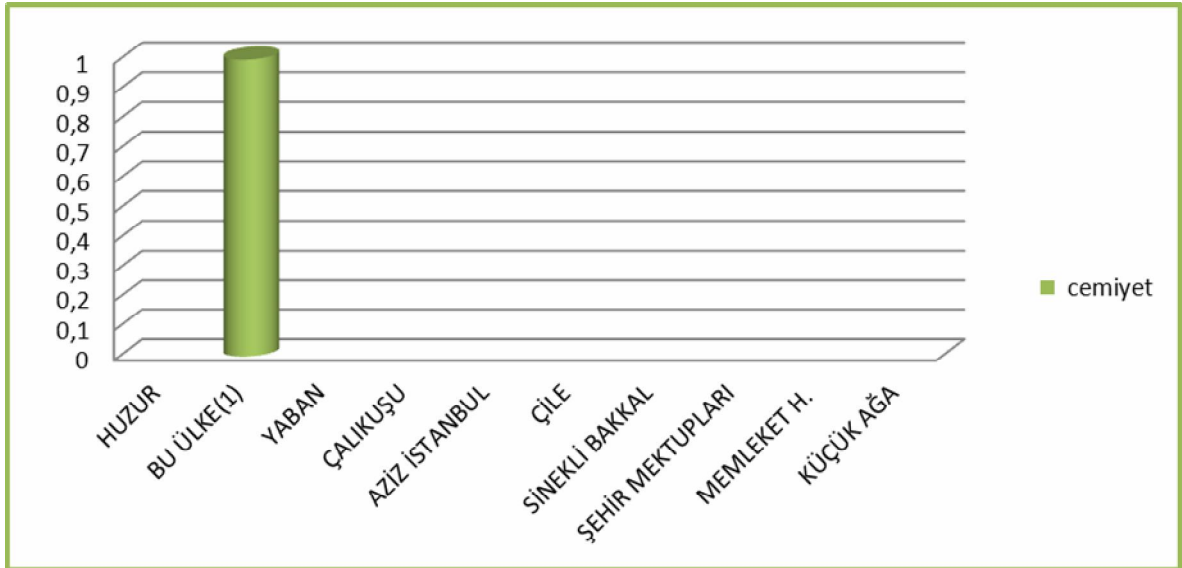
Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere canlandırma sözcüğüne sadece *Yaban*'ın yazarı tarafından 1 adet anlam çaları kazandırılmıştır.

Grafik 13: Cemiyet Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

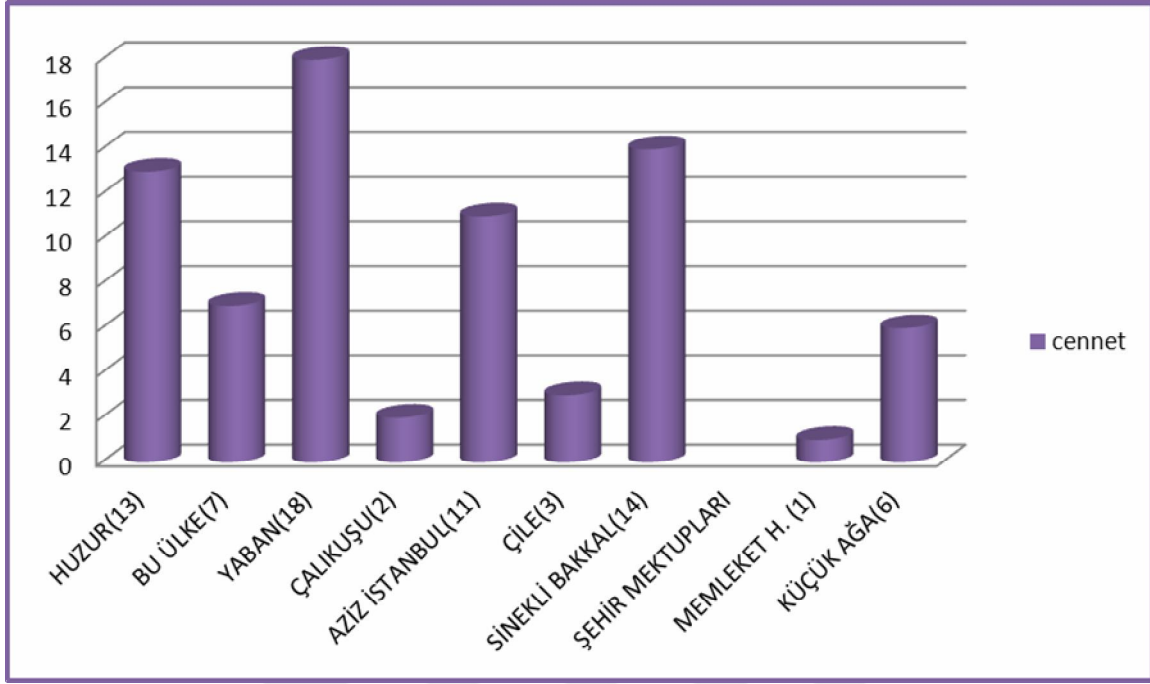
Yukarıdaki grafiğe baktığımızda cemiyet sözcüğünün T.S.'deki anlamlarının 10 eserden 7'sinde toplamda 70 adet kullanıldığı görülmektedir. Diğer 3 eserde bu sözcüğün hiçbir şekilde kullanılmadığı tespit edilmiştir.

Grafik 14: Cemiyet Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı

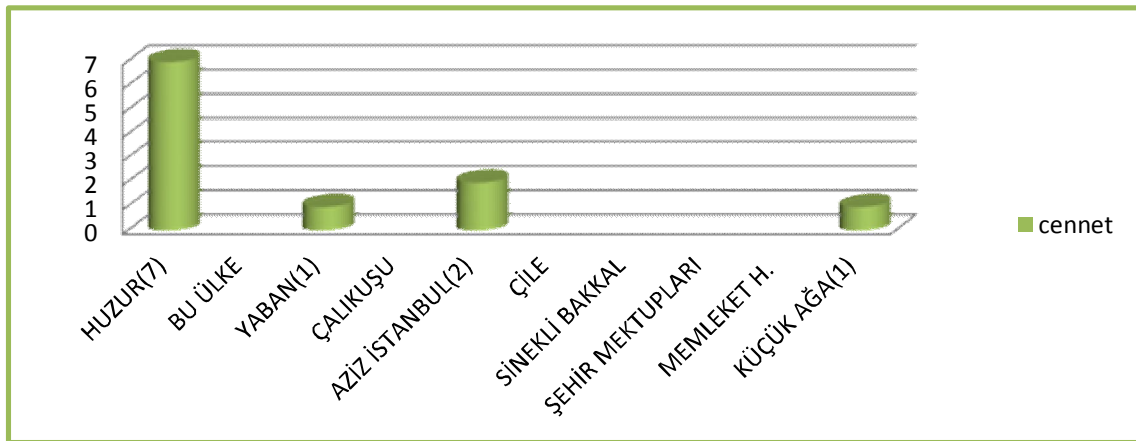
Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere cemiyet sözcüğüne sadece *Bu Ülke*'nin yazarı tarafından 1 adet anlam çaları kazandırılmıştır.

Grafik 15: Cennet Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

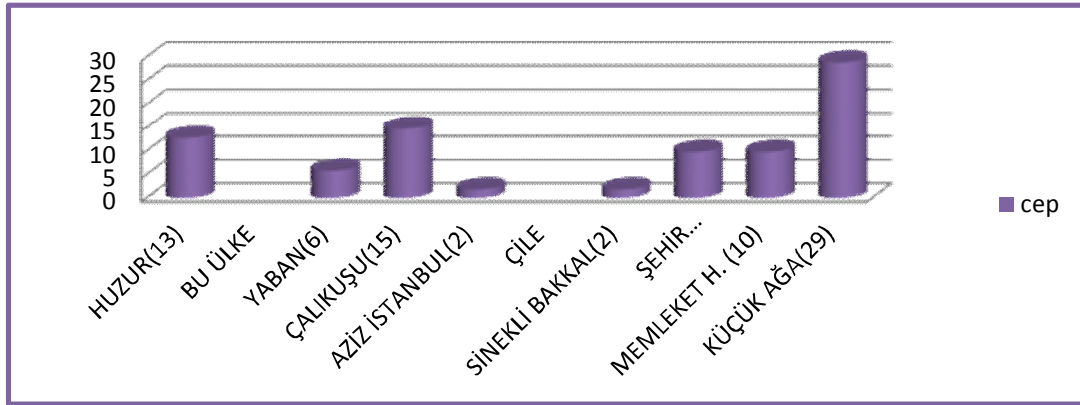
Yukarıdaki grafiğe baktığımızda cennet sözcüğünün T.S.'deki anlamlarının 10 eserden 1'inde hiç kullanılmadığı görülmektedir. Diğer 9 eserde bu sözcük toplamda 75 adet kullanılmıştır.

Grafik 16: Cennet Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı

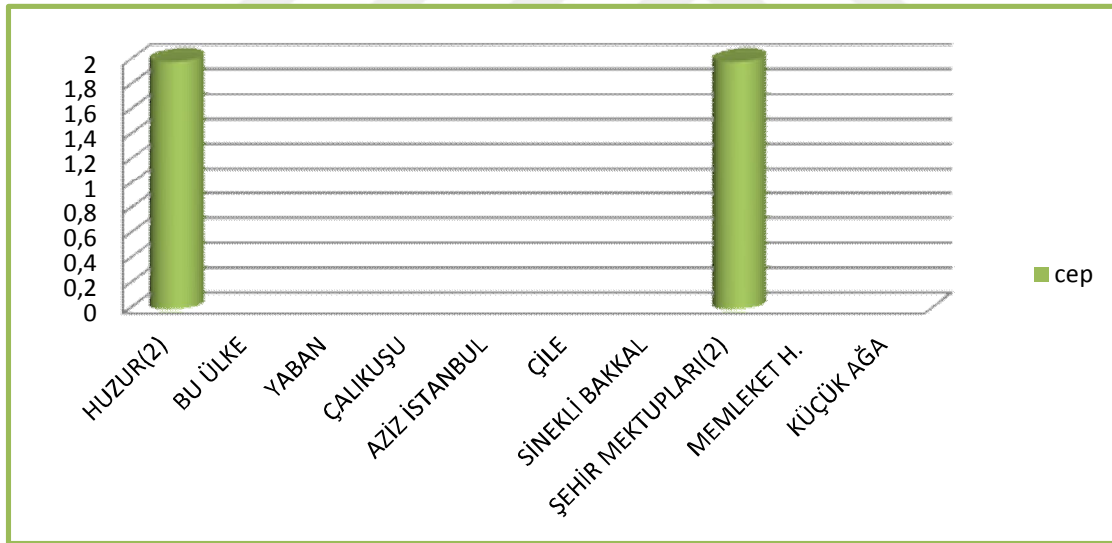
Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere cennet sözcüğüne *Huzur*, *Yaban*, *Aziz İstanbul* ve *Küçük Ağa*'nın yazarları tarafından anlam çalarları kazandırılmıştır.

Grafik 17: Cep Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

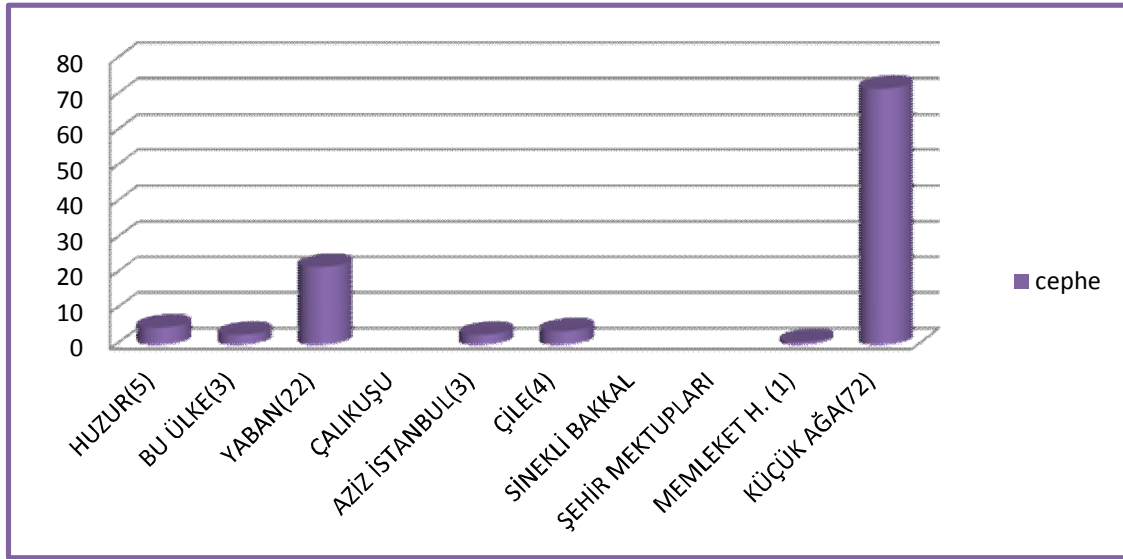
Yukarıdaki grafiğe baktığımızda cennet sözcüğünün T.S.'deki anlamlarının 10 eserden 2'sinde hiç kullanılmadığı görülmektedir. Diğer 8 eserde bu sözcük toplamda 77 adet kullanılmıştır.

Grafik 18: Cep Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çıkarlarının Sıklığı

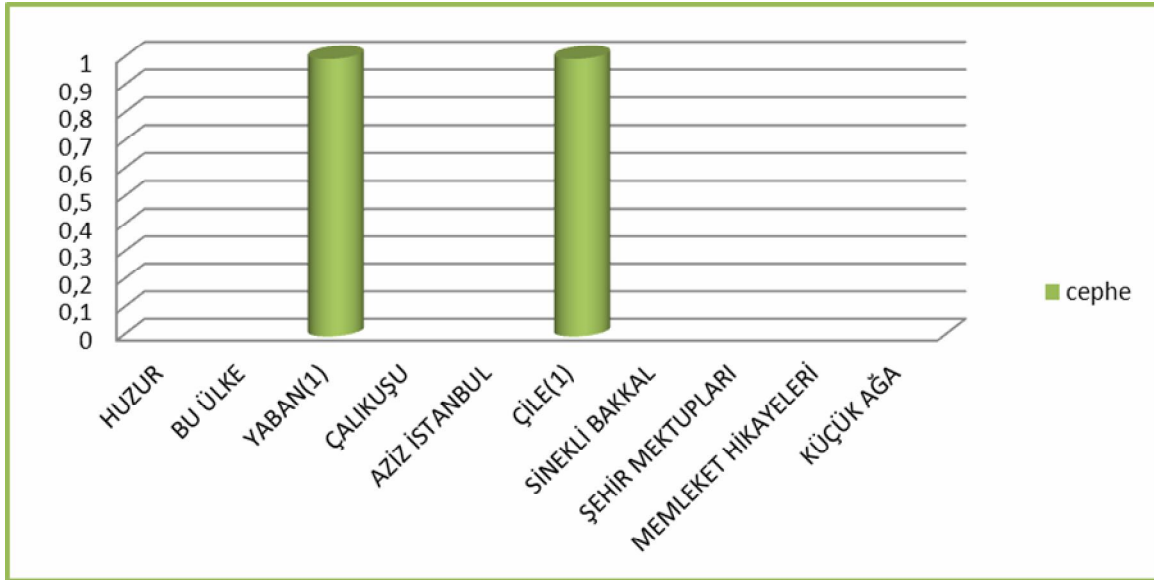
Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere cep sözcüğüne *Huzur* ve *Şehir Mektupları*'nin yazarları tarafından anlam çıkarları kazandırılmıştır.

Grafik 19: Cephe Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

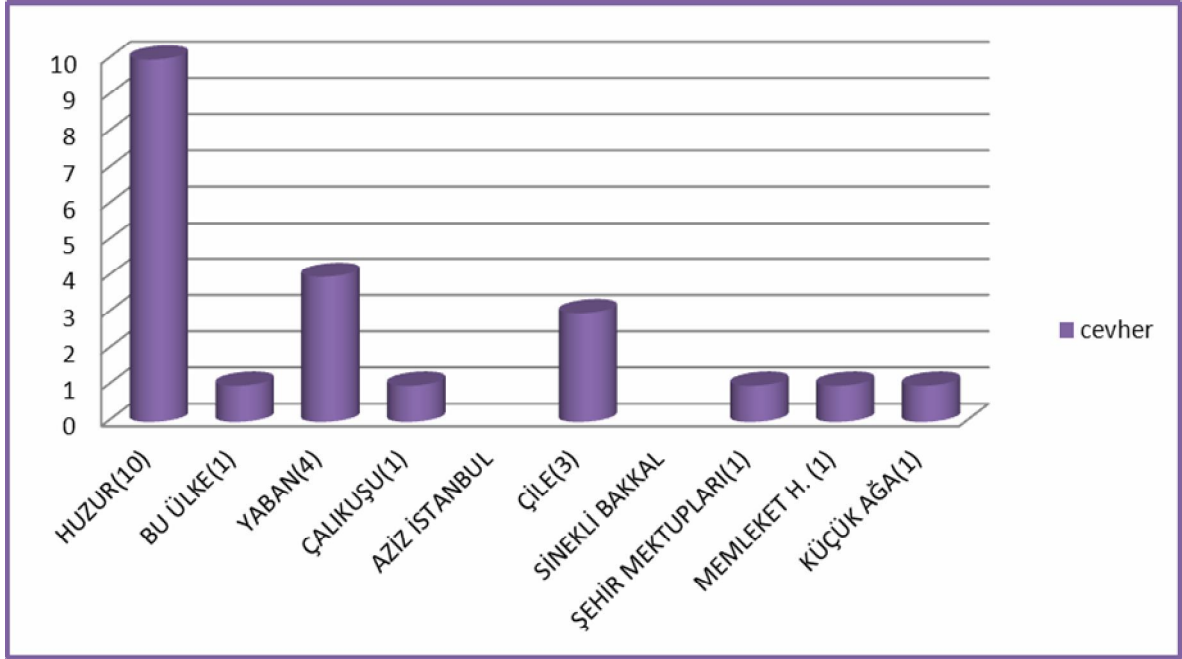
Yukarıdaki grafiğe baktığımızda cephe sözcüğünün T.S.'deki anlamlarının 10 eserden 3'ünde hiç kullanılmadığı görülmektedir. Diğer 7 eserde bu sözcük toplamda 110 adet kullanılmıştır. *Küçük Ağa*'da sözcüğün çok kullanılması dikkat çekmektedir.

Grafik 20: Cephe Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı

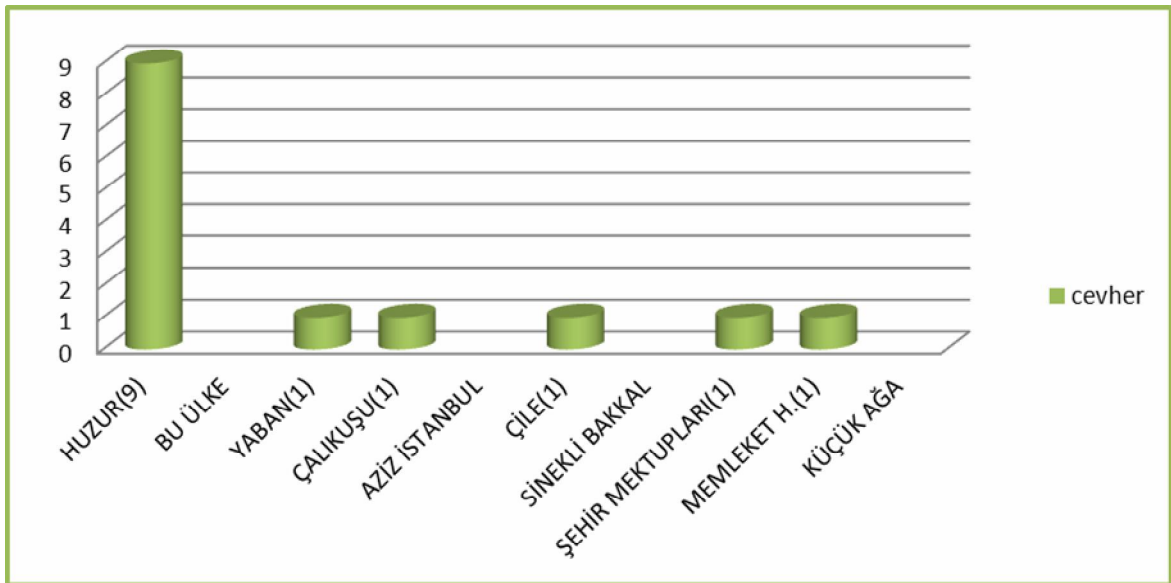
Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere cephe sözcüğüne *Yaban* ve *Çile* eserlerinin yazarları tarafından anlam çalarları kazandırılmıştır.

Grafik 21: Cevher Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

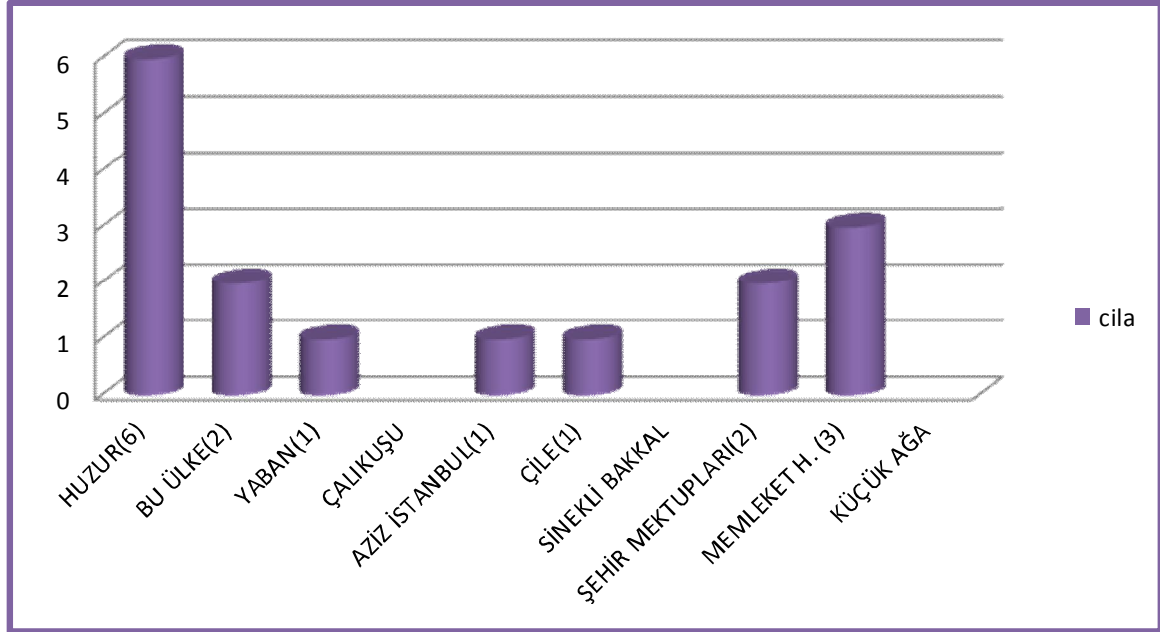
Yukarıdaki grafiğe baktığımızda cevher sözcüğünün T.S.'deki anlamlarının 10 eserden 2'sinde hiç kullanılmadığı görülmektedir. Diğer 8 eserde bu sözcük toplamda 22 adet kullanılmıştır. Sözcüğün genele göre *Huzur*'da çok kullanılması dikkat edilmesi gereken bir durumdur.

Grafik 22: Cevher Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı

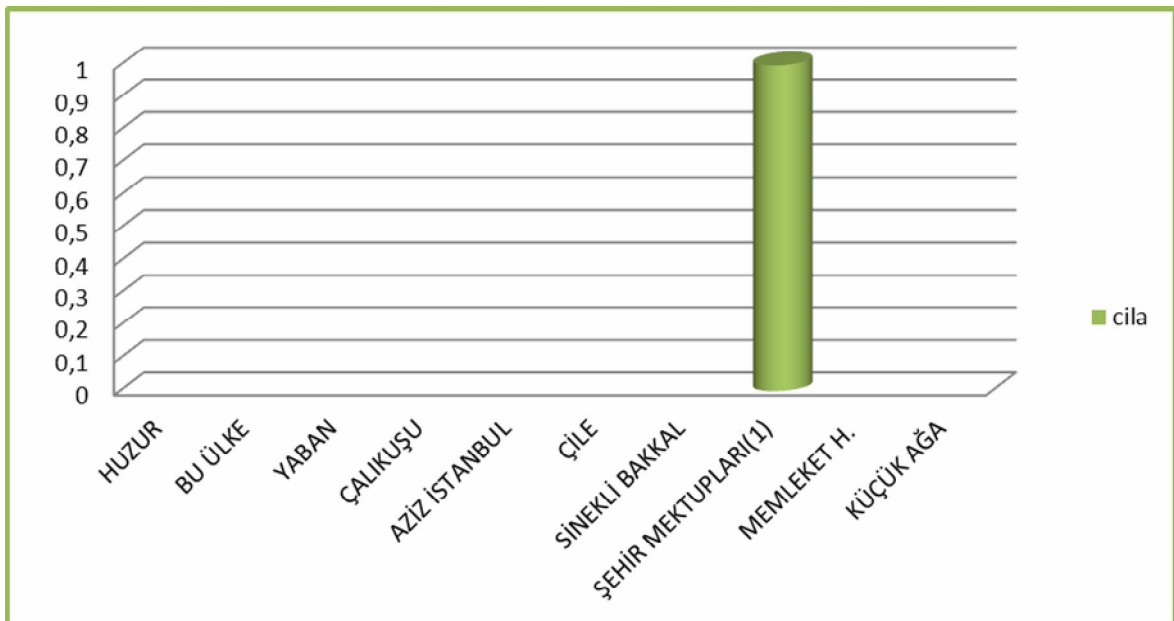
Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere cevher sözcüğüne *Bu Ülke, Aziz İstanbul, Sinekli Bakkal ve Küçük Ağa*'nın yazarları tarafından anlam çaları kazandırılmamıştır.

Grafik 23: Cila Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

Yukarıdaki grafiğe baktığımızda cila sözcüğünün T.S.'deki anlamlarının 10 eserden 3'ünde hiç kullanılmadığı görülmektedir. Diğer 7 eserde bu sözcük toplamda 16 adet kullanılmıştır. Sözcüğün hacimli kitaplarda hiç kullanılmamış olması dikkat çekicidir.

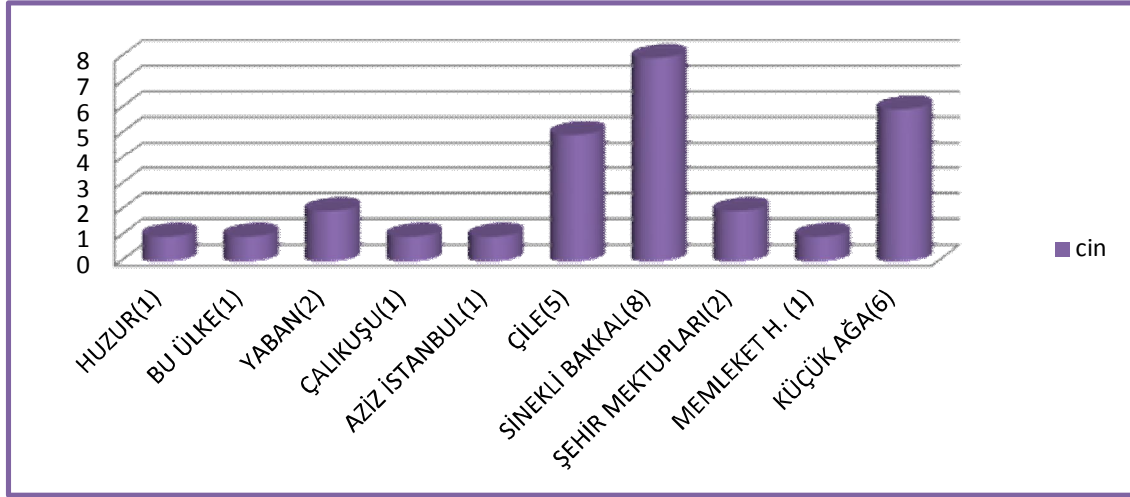
Grafik 24: Cila Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarının Sıklığı

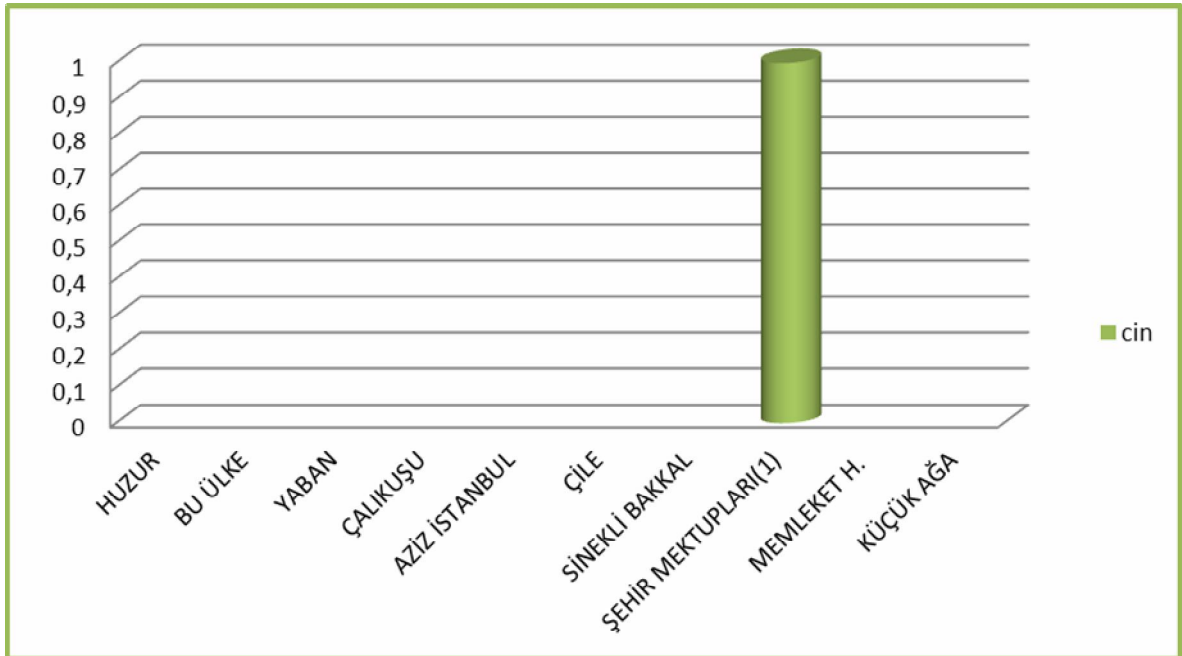
Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere cila sözcüğüne *Şehir Mektupları*'nın yazarı tarafından anlam çaları kazandırılmıştır.

Grafik 25: Cin Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

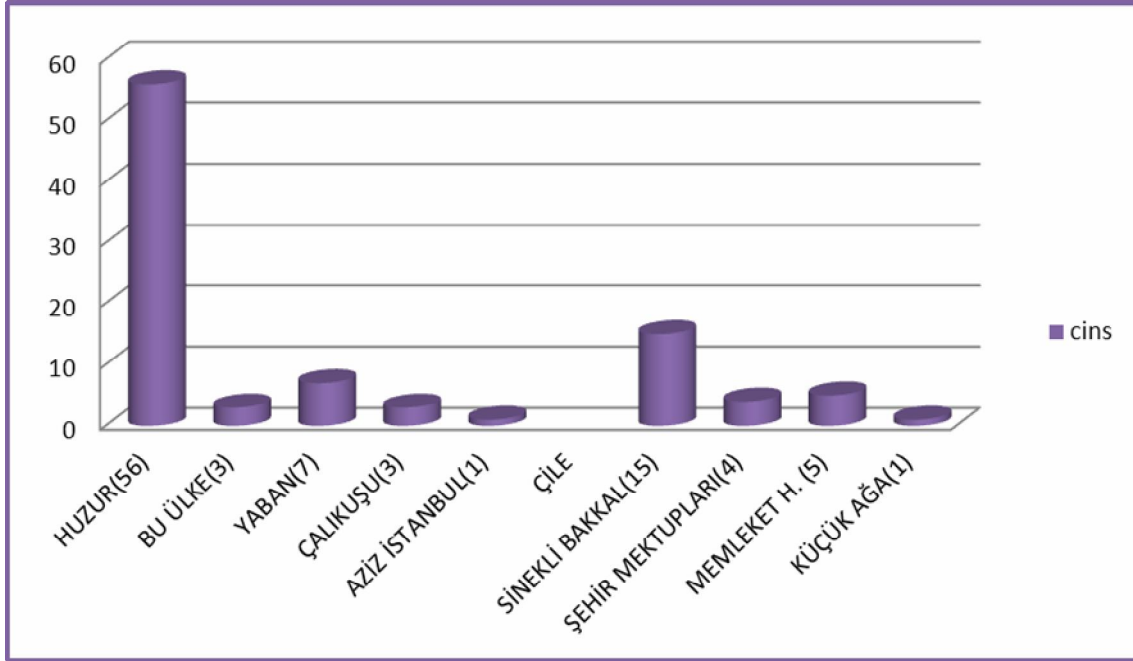
Yukarıdaki grafiğe baktığımızda cin sözcüğünün T.S.'deki anlamlarının kitapların tamamında kullanıldığı görülmektedir.

Grafik 26: Cin Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı

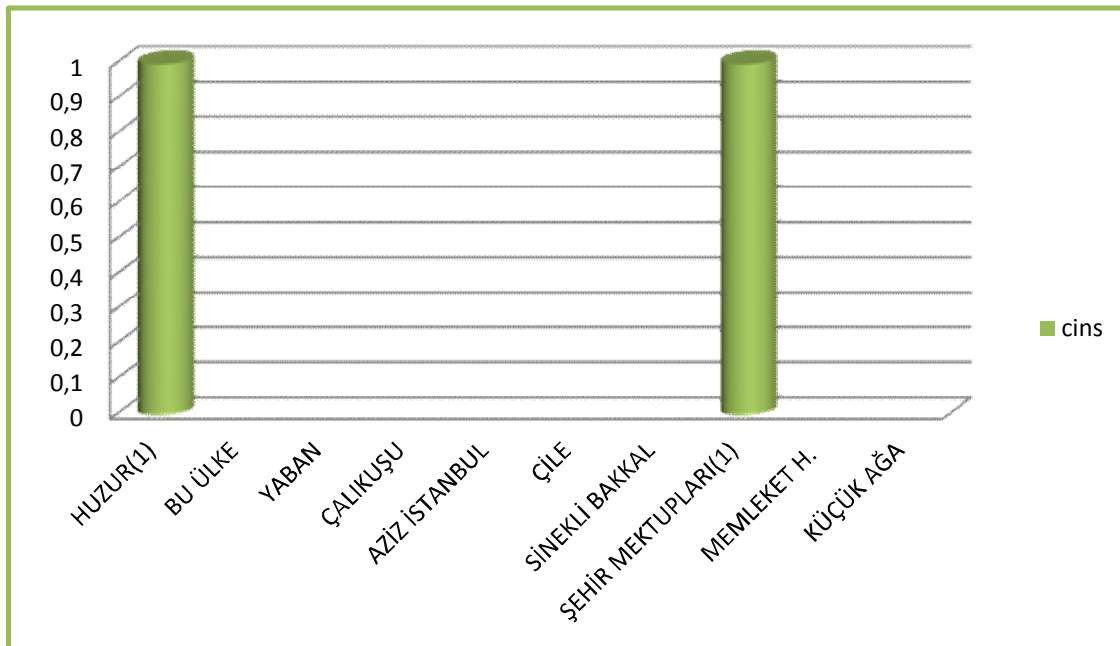
Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere cin sözcüğüne *Şehir Mektupları*'nın yazarı tarafından anlam çaları kazandırılmıştır.

Grafik 27: Cins Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

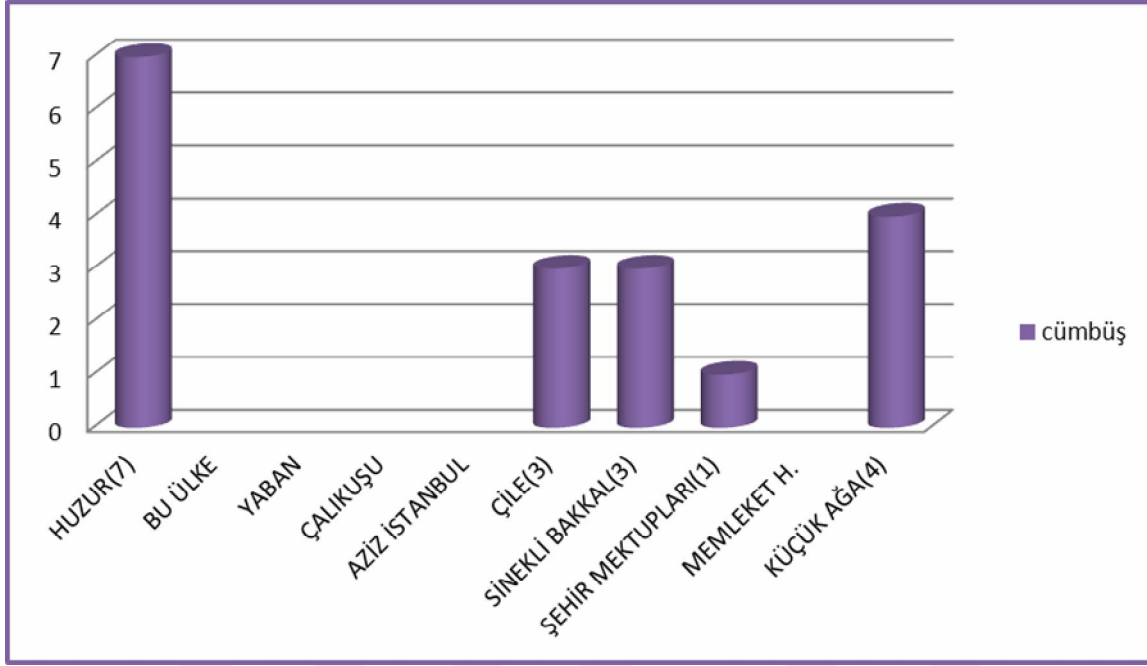
Yukarıdaki grafiğe baktığımızda cins sözcüğünün T.S.'deki anlamları sadece bir eserde kullanılmamıştır. Diğer yandan sözcüğün *Huzur*'da genele göre çok kullanılmış olması da dikkat çekmektedir.

Grafik 28: Cins Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çıkarlarının Sıklığı

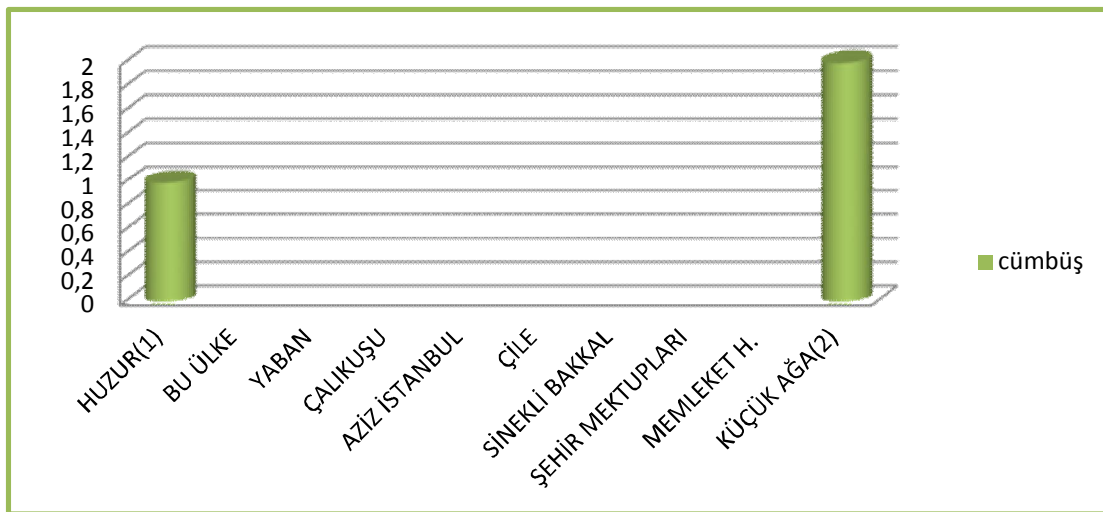
Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere cins sözcüğüne *Huzur* ve *Şehir Mektupları* 'nın yazarları tarafından anlam çalarları kazandırılmıştır.

Grafik 29: Cümbüş Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

Yukarıdaki grafiğe baktığımızda cümbüş sözcüğünün T.S.'deki anlamları 10 eserin 5'inde kullanılmıştır. Geriye kalan 5 eserde hiç kullanılmamıştır.

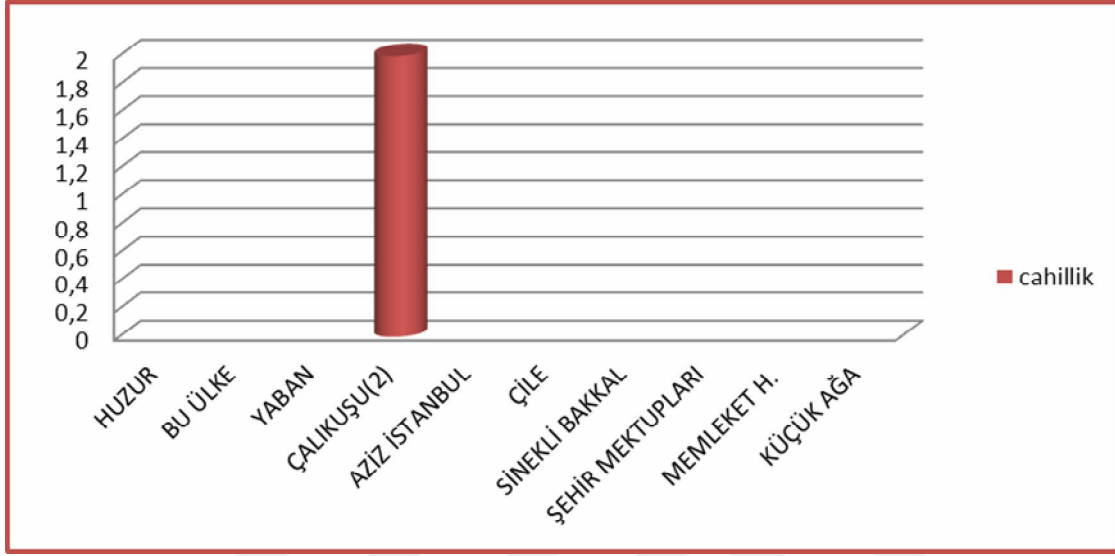
Grafik 30: Cümbüş Sözcüğünün Taranılan Eserlerde Bağlam İçinde Tespit Edilen Yeni Anlam Çalarlarının Sıklığı

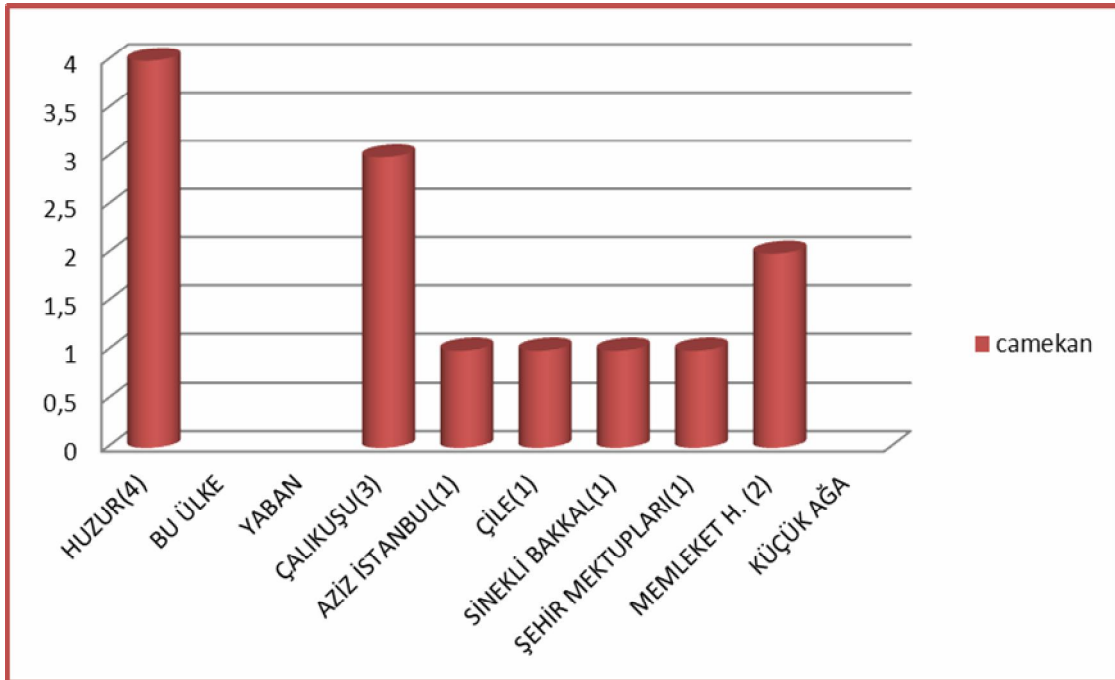
Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere cümbüş sözcüğüne *Huzur* ve *Küçük Ağa*'nın yazarları tarafından anlam çalarları kazandırılmıştır.

İncelemeler sonucunda aşağıdaki grafiklerde verilen sözcüklerin, 3 ve 3'ten fazla çok anlama sahip olmasına rağmen taranılan eserlerde yeni anlam çaraları kazandığı tespit edilememiştir. Bu durum aşağıdaki grafiklerde özetlenmiştir.

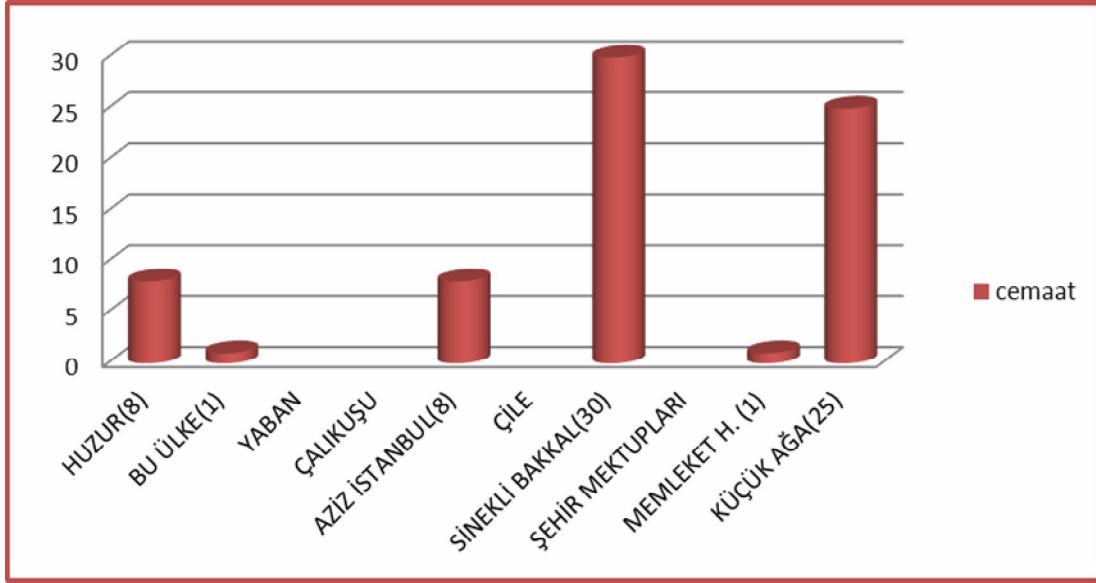
Grafik 31: Cahillik Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*' te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

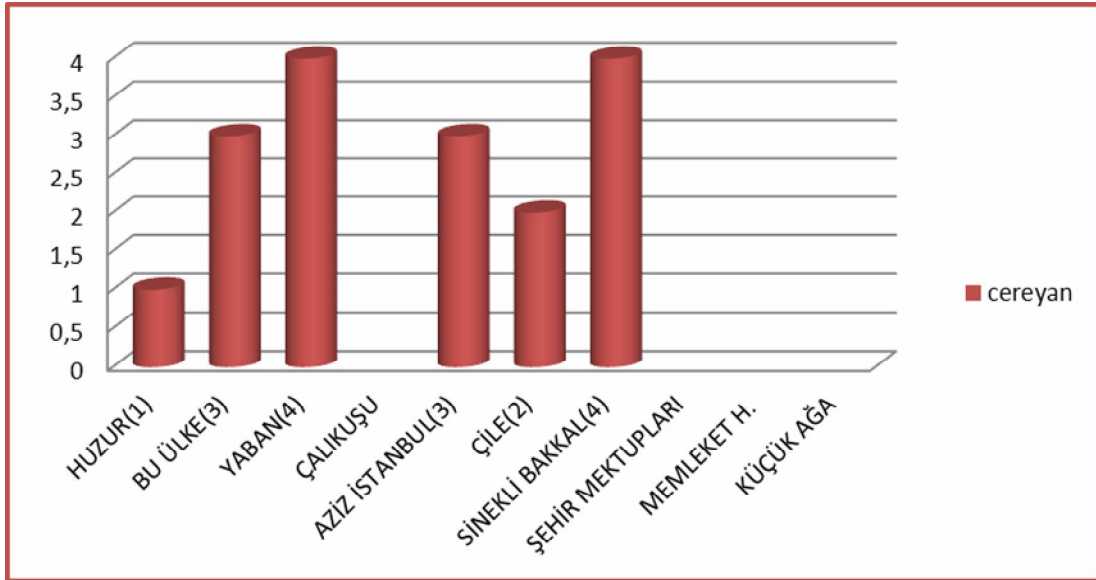
Grafik 32: Camekan Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*' te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

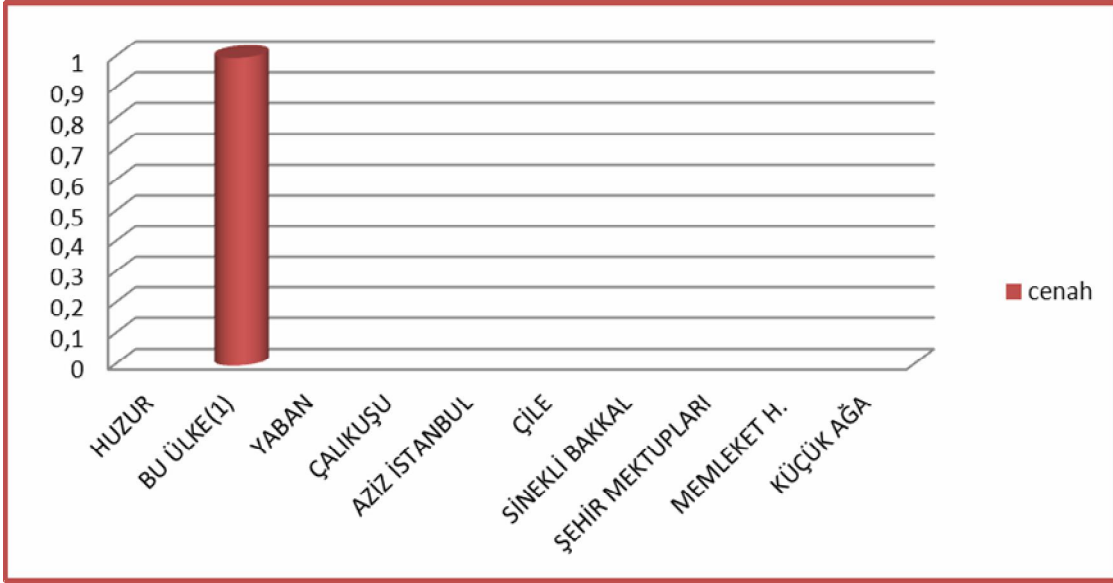
Grafik 33: Cemaat Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*' te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

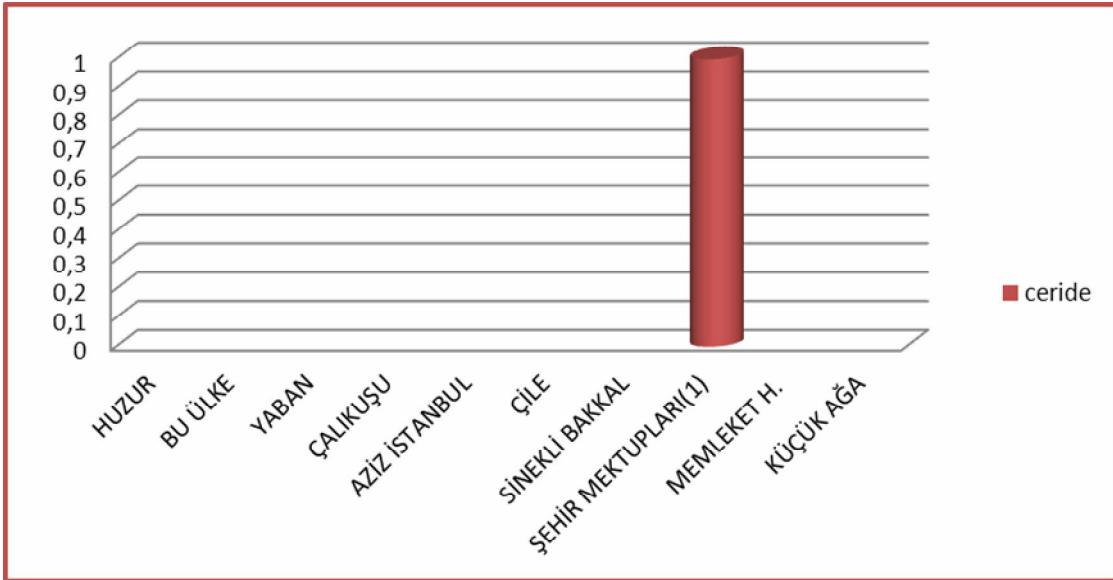
Grafik 34: Cereyan Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*' te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

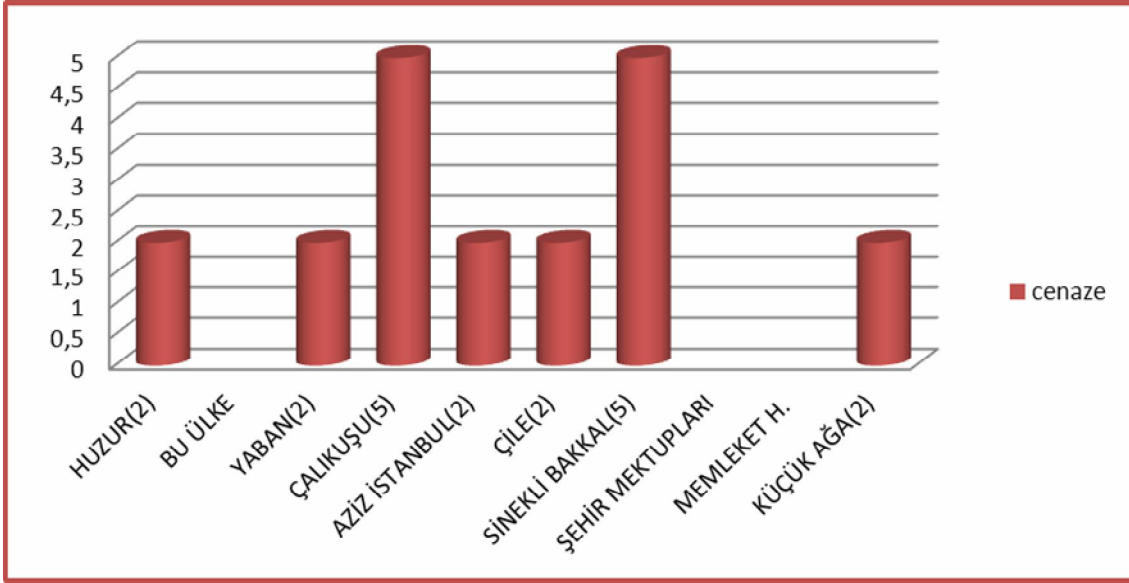
Grafik 35: Cenah Sözcüğünün *Türkçe Sözlük'* te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

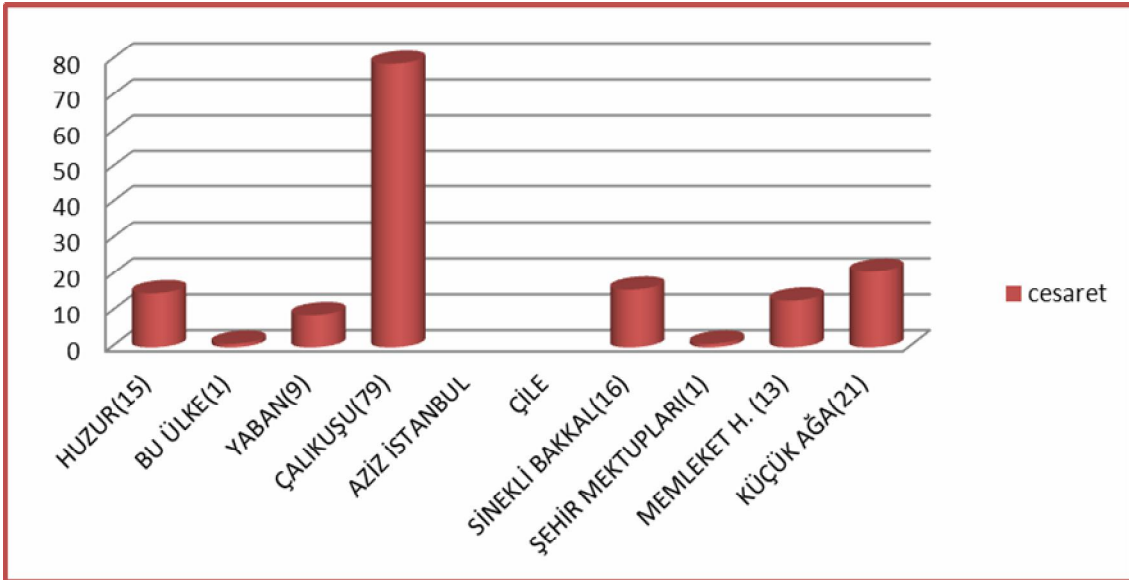
Grafik 36: Ceride Sözcüğünün *Türkçe Sözlük'* te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

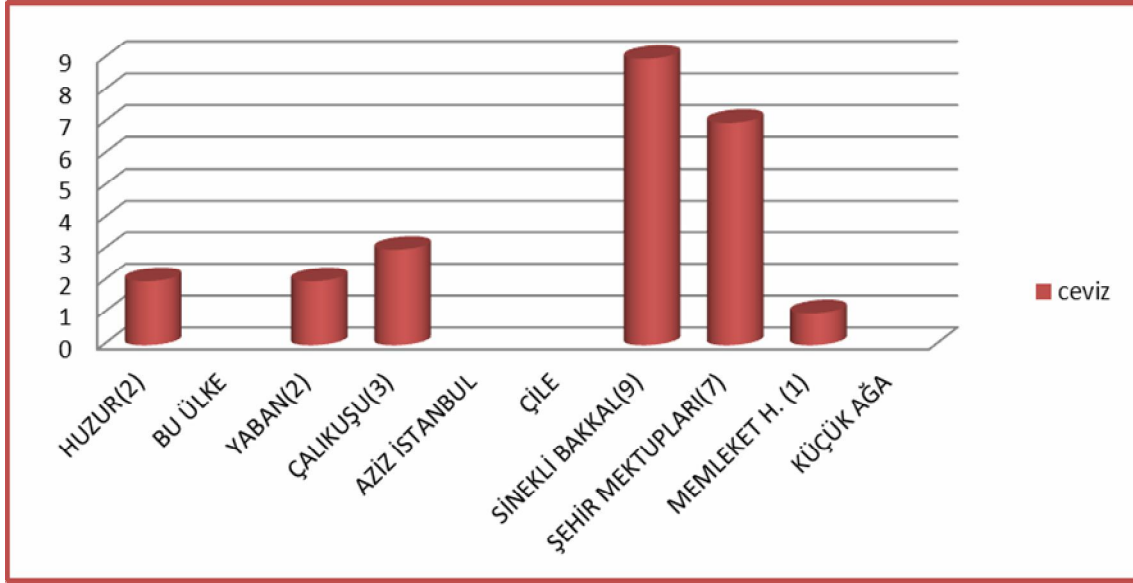
Grafik 37: Cenaze Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*' te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

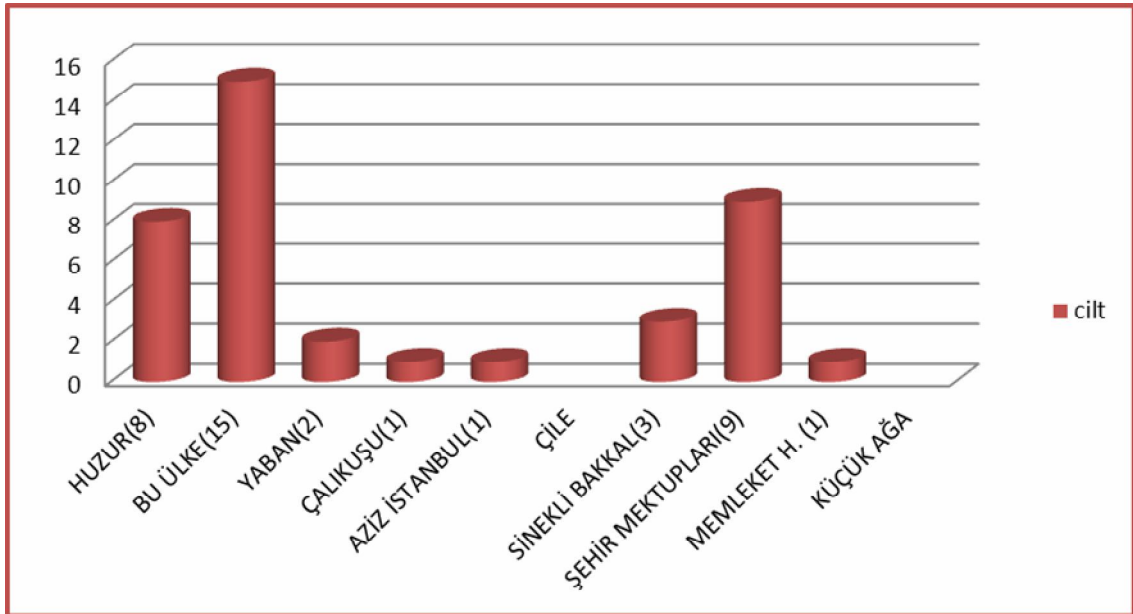
Grafik 38: Cesaret Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*' te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

Grafik 39: Ceviz Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*' te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

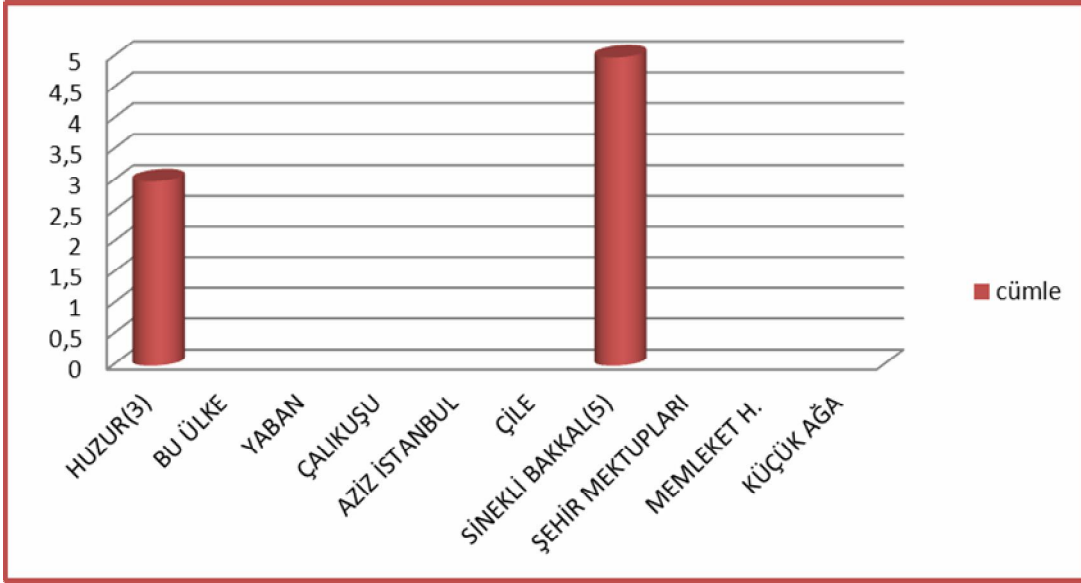

Grafik 40: Cilt Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

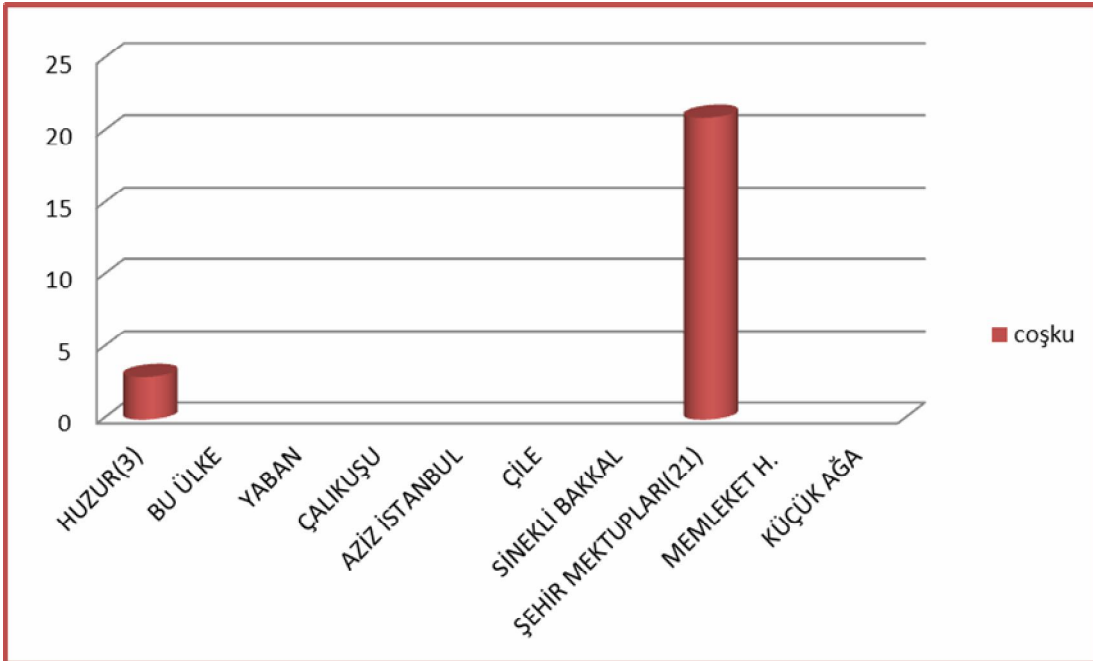

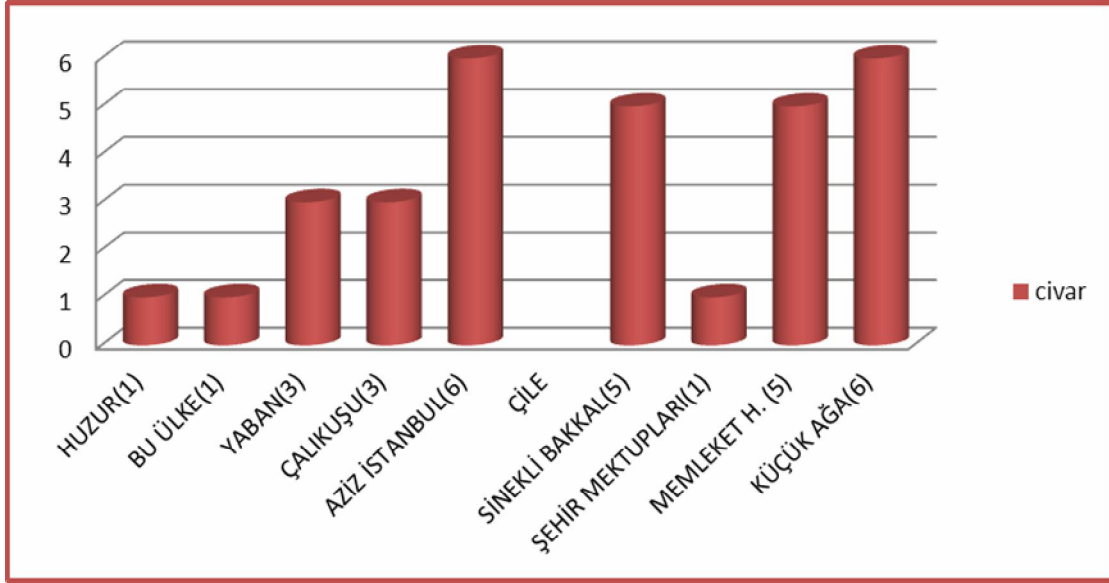
Grafik 41: Cümle Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

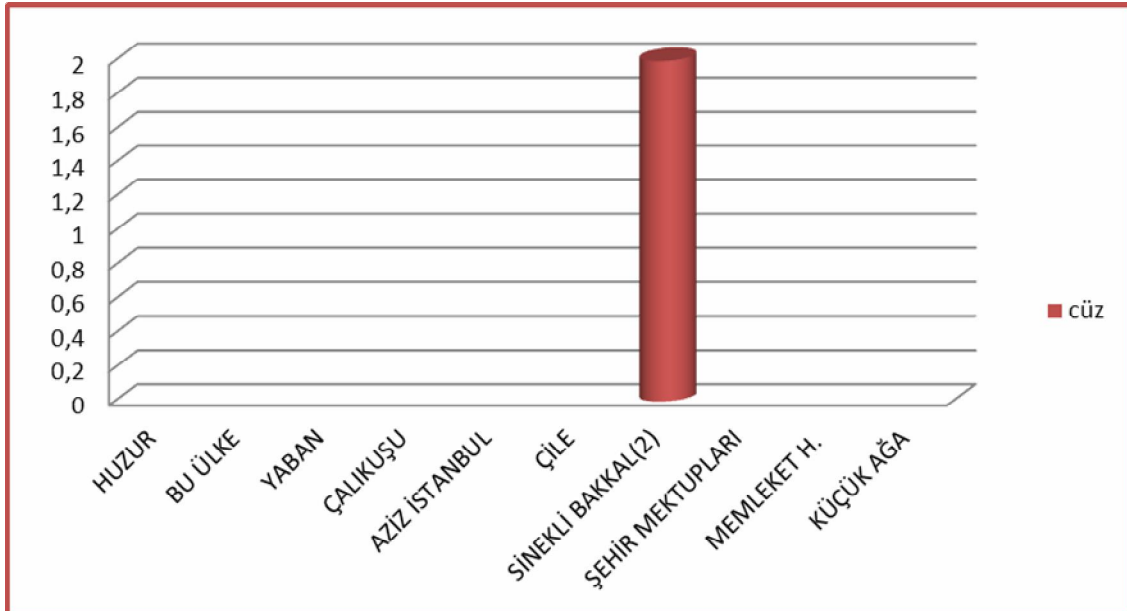
Grafik 42: Coşku Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

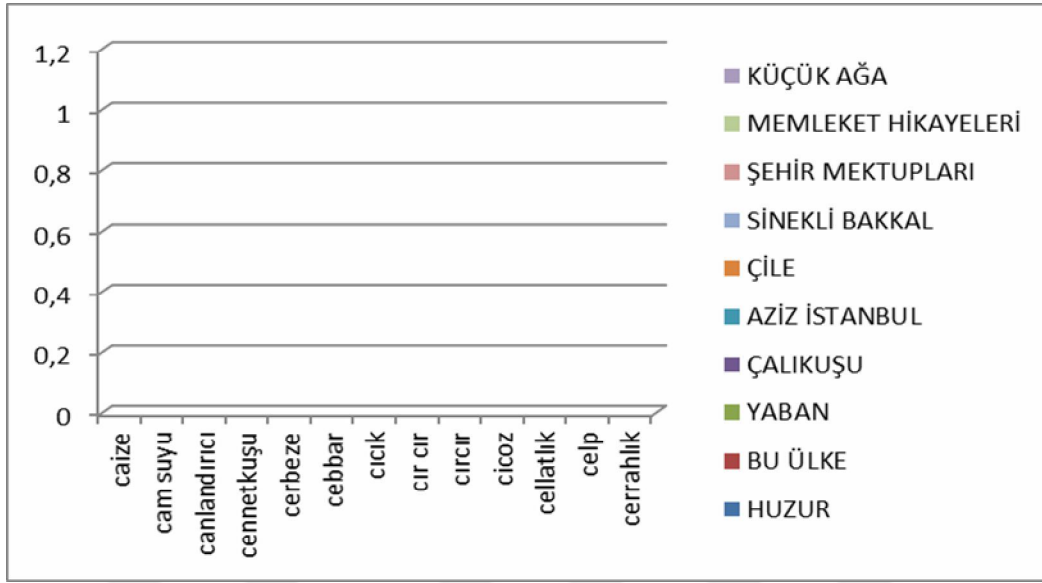
Grafik 43: Civar Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

Grafik 44: Cüz Sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te Bulunan Anlamlarının Taranılan Eserlerdeki Sıklığı

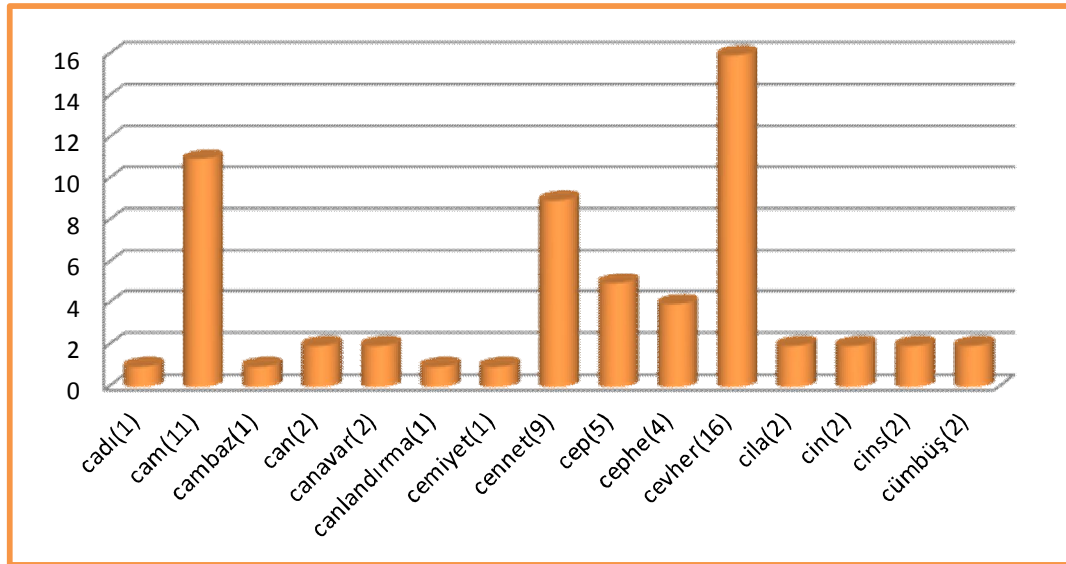

Grafik 45: Taranılan Edebi Eserlerde Tespit Edilemeyen Sözcükler

İncelemeler sonucunda 3 ve 3'ten fazla çok anlama sahip olup taranılan eserlerde tespit edilemeyen sözcükler yukarıdaki grafikte gösterilmiştir.

Grafik 46: Türkçe Sözcüklerine Taranılan Eserlerde Bağlamın İçinde Yeni Anlam Katkısı Yapan Sözcükler (Anlam Çıkarları:61 adet)

Yukarıdaki grafikte verilen sözcükler bilinen sözlük anlamlarının dışında, bağlamda ortaya çıkan yeni ve farklı anlam inceliklerine sahiptir. Çalışmamızın temel ürünü olan bu anlam çıkarları taranılan eserlerdeki bağlamlarından hareketle Türkçe sözcüklerinin anlam katkısına sunulmuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1. Çalışmamızda *Türkçe Sözlük*' ün ‘‘C’’ maddesindeki isimler incelenmiştir. *Türkçe Sözlük*' ün ‘‘C’’ maddesinde 681 adet isim anlamında sözcük bulunmaktadır. Bu sözcüklerden 3 ve 3'ten fazla anlama sahip çok anlamlı sözcükler tespit edilip belirlenen edebi eserlerde taranmıştır.

2. 3 ve 3'ten fazla anlama sahip sözcük sayısı 43'tür. Fakat ,bu 43 sözcükten 13 tanesi taradığımız hiçbir eserde kullanılmamıştır. Bu sözcükler şunlardır: *caize, cam suyu, canlandırıcı, cennetkuşu, cerbeze, cebbar, cıcık, cırcır, cır cır, cicoz , cellathk, celp, cerrahlık.*

3. Tespit edilen 43 sözcükten 15'i taranan eserlerdeki kullanımlarda çalışmamızın amacı olan yeni kullanımlar kazanmamıştır. Eserlerde sözlükte var olan anlamlarıyla kullanılmıştır. Bu sözcükler şunlardır: “*cahillik, camekan, cemaat, cereyan, cesaret, ceviz, ciğer, cilt, cümle, cenaze, cüz, cenah, ceride, coşku, cıvar.*”

4. Belirlediğimiz çok anlamlılık ölçütüne uyan ve belirlediğimiz eserlerde sözlükteki kullanımlarından farklı ve yeni anlam alanına kavuşan sözcük sayısı 15'dir.Çalışmamızın altın sözcükleri diye nitelendirebileceğimiz bu sözcükler şunlardır: *cadı, cam, cambaz, can, canavar, canlandırma, cemiyet, cennet, cep, cephe, cevher, cila, cin, cins, cümbüş.* Bu sözcükler eserlerde bağlamdan hareketle anlam halkalarını genişleterek çok anlamlılık durumlarını daha da güçlendirmişlerdir.

Bu 15 sözcüğün bağlam içinde toplamda 61 yeni anlam çaları kazandığı tespit edilmiştir. Aşağıda söz konusu veriler sözcük düzeyinde sunulmuştur:

cadı:1	cam:11
cambaz:1	can:2
canavar:2	canlandırma:1
cemiyet:1	cennet:9
cep:5	cephe:4
cevher:16	cila:2
cin:2	cins:2
cümbüş:2	

5. *cadı* sözcüğü sözlükten anlamlarından farklı olarak *Shakespeare' nin cadıları gibi yere yuvarlanan kadın* cümlesinde haberci kadını işaret eder.

6. *cam* sözcüğü;

- “*camdan evde oturmak*” ifadesi temkinli ve tedirgin yaşamı anlatır duruma gelmiştir.
- “*donuk renkli camdan küre*” ifadesi ile sınırlandırılmış gerçekliği, dış etkilerden soyutlanan yaşamı anlatır.
- “*cam kabuk içinde mahpus olmak*” ifadesi ile koruyucu, çevredeki oluşumlardan uzak tutan madde, fanus olarak yeni anlama kavuşmuştur.
- “*camı pırıl pırıl Gazi Osman Paşa portresi*” cümlesinde bir şeyin üzerini örten dış yüzeydir.
- “*numaralı cam*” kullanımında işlenmiş maddedir.
- “*gözleri renkli bir cam*” cümlesinde renkli cam gözler bağlamda cansızlığı, ölümü anlatır hale gelmiştir.
- “*cam gözler*” sıfat tamlamasında heyecan verici, hayat dolu bakışları anlatır.
- “*röntgen camı*” ifadesinde siyah beyaz görüntüyü yansıtan dış yüzeydir.
- “*cam perde*” sıfat tamlamasında siyah gözlük olup saklanma, gizlenme anlamlarına kavuşmuştur.
- “*camdan keskin kılıç*” cümlesinde kesici özelliği olan bir madde anlamına geçmiştir.
- “*camlarında yangın çıkan evler*” cümlesinde güneşin kızılığının camlara yansması sonucu ortaya çıkan görüntüdür.
- “*takma gözde cam*” cümlesinde gözlüğü yani işlem görerek derecelenmiş camı anlatır hâle gelmiştir.

7. *cambaz* sözcüğü “*Cambaz Sadi*” kullanımında unvan ifade eder.

8. *can* sözcüğü “*can elması*” isim tamlamasında kalp sözcüğüne işaret ederken “*can veren eller*” tamlamasında kullanılabilir hale getirmek anlamındadır.

9. *canavar* sözcüğü;

- “*canavar herifler*” sıfat tamlamasında düşüncesiz, vahşi kimse anlamındadır.
- “*rönesansın muhteşem canavarlarından biri*” cümlesinde sözlükteki olumsuz anlamlarının aksine alanında döneminin öncüsü olan kimseyi anlatır.

10. “*canlandırmaya çalışmak*” ifadesinde hatırlamaya çalışmak anlamına geçmiştir.

11. *cemiyet* sözcüğü bağrında taht kurulan maddî bir varlık anlamına geçmiştir.

12. *cennet* sözcüğü;

- “*kaybedilen cennet*” ifadesi geçmişte kalan mutlu zaman dilimlerini anlatır.
- “*cennet ve cehennemini beraberinde gezdirmek*” cümlesinde insanın kendisiyle taşıdığı düşünceleri, korkuları, heyecanları vb. durumları anlatır.
- “*duyguların ve duyuların cenneti olan hayat*” ifadesi hayatın dünya nimetleriyle donatılan bir yer olduğunu anlatır.
- “*ömrün cenneti olan anlar*” zevkin, mutluluğun, huzurun zirveye ulaşması durumunu anlatır.
- “*unutmanın cennetini bulmak*” cümlesinde sıkıntılardan kurtulmak, mutlu hissetmek anlamları vardır.
- “*cennet çağında olmak*” gençlik, delikanlılık dönemlerini anlatır.
- “*hayâl âleminin cenneti*” ifadesi gerçeklerden uzak olmanın verdiği haz duygusunu ifade eder.
- “*İslam cennetinin bahçesi Eyüp*” ifadesinden maddî ve manevî yönden huzuru ve kusursuzluğu anlatır.
- “*sevgisi ebediyen kaybettiği cennet gibi görünmek*” cümlesinde sevilen bir şeyi kaybetmenin verdiği acıyı anlatır.

13. *cep* sözcüğü;

- “*Allah kimsenin cebinde değildir.*” cümlesinde Allah’ın her yerde olduğunu, sınırlılık kavramından münezzehe olduğunu, sonsuzluğunu anlatır.
- “*cebe girmek*” kazanç elde etmek, para kazanmak anlamlarını ifade eder duruma gelmiştir.

- ‘‘*cepte en az bir mecdiyenin bulunması*’’ ifadesi ihtiyacını sağlayacak kadar paraya sahip olma gerekliliğini ifade eder.
- ‘‘*cebe koymak*’’ gelir elde etmek, para kazanmak anlamına kavuşmuştur.

14. *ceph*e sözcüğü;

- ‘‘*dış cephem değişmiş, neye yarar?*’’ cümlesinde yaşam şeklini, fiziksel görünüşü , davranışları anlatır hale gelmiştir.
- ‘‘*kaba cepheden bir görüş*’’ ifadesinde perspektif, bakış anlamındadır.

15. *cevher* sözcüğü;

- ‘‘*kendi cevherine benzetmek*’’ cümlesinde dönüştürmek, şekil vermek anlamına kavuşmuştur.
- ‘‘*kendi büyük ve derin cevherinde tutuşup yanmak*’’ cümlesinde öncekinden farklı duruma geçmek, dönüşmek anlamındadır.
- ‘‘*ışık huzmelerinin denizin içinde cevherden katıksız âlem yapması*’’ ifadesinde saf, bulanık olmayan, parlak, ışıltılı deniz anlamındadır.
- ‘‘*kısa ömrünün zirvesi, cevheri olan yaz*’’ ifadesinde ruhsal ve kültürel isteklerin tatmin olduğu soyut bir zirve noktasıdır.
- ‘‘*ney sesinin her şeyi kendi cevherine ve oradan da daha derin bir asla iade edecek gibi erimesi*’’ ifadesinde her şeyi kendine benzeten, dönüştüren sıvı bir maddedir.
- ‘‘*sade cevher bir dünya olmak*’’ cümlesinde insan ruhunda meydana gelen değişimleri anlatır.
- ‘‘*cevher hâlinde insanın ve kaderin peşinde koşmak*’’ cümlesi insanın yaşadığı psikolojik değişimleri ifade eder.
- ‘‘*kendi cevherinde yavaş yavaş yaklaştığını adeta gözleriyle görmek*’’ ifadesinde nazar, bakış anlamları vardır.
- ‘‘*konçertonun alevden cevherini etrafına dağıtması*’’ ifadesinde bir müzik aletinin etrafa yaydığı hüznü nağmeler anlamı vardır.
- ‘‘*içi cevherli kız*’’ sıfat tamlamasında manevî yönden üstünlüğü, yüceliği anlatır.

- ‘‘cevhere bulanmış sokak, avlu’’ şekle sokan, değiştirip güzelleştiren sıvı bir maddedir.
- ‘‘cevherli öküz’’ sıfat tamlamasında semiz, bereketli hayvan anlatır.
- ‘‘ak cevher’’ tıp terimi olarak hastalık ismidir.
- ‘‘cevhersiz krema’’ faydasız, vitaminsiz besin anlamındadır.

16.cila sözcüğü;

- ‘‘batna ciladır çorba’’ cümlesinde şifa veren içecek anlamındadır.
- ‘‘kültür kaypaklığı hayatın kendisidir, şimdi cilası’’ cümlesinde değişimlerden sonra meydana gelen durumlardır.

17.cin sözcüğü ‘‘cin arabası’’ isim tamlamasında hızlı giden ve görünmez olan aracı anlatır.

18.cins sözcüğü ;

- ‘‘cinsi tayin edilemeyen gürültü’’ ifadesinde bir durumun kaynağını, var olma sebebini anlatır.
- ‘‘...cinsle kalp ve damar sağlığına göre değişmek’’ cümlesinde dayanıklılığı anlatır.

19.cümbüş sözcüğü;

- ‘‘ten cümbüşü’’ ifadesinde aşırı derecede güzelliği, estetiği anlatır.
- ‘‘cennet cümbüşü’’ ifadesinde parçaların meydana getirdiği bütünlükten oluşan güzelliği anlatır.
- ‘‘aydınlığın cümbüşü’’ ifadesinde aydınlık veren unsurların bir araya gelerek oluşturduğu bütünlük anlamı vardır.

20.Çalışmamızda elde ettiğimiz altın sözcükler diye nitelendirdiğimiz sözcükler görüldüğü üzere içinde buldukları bağlamdan hareketle yeni ve özgün anlam halkalarını genişletme imkânı bulabilmişlerdir. Sözcükler var olan anlamalarına yeni anlamlar yüklenerek çok anlamlı hâle gelir; bunu yapmasının amacı dilde en az çaba yasadır.

21. Sözcüklerin gerçek yaşama alanları sözlükler değil, sanatçıların muhayyileleri ve üstün kabiliyetleridir. Sanatçılar, anlatılarında sözlüklerde hareketsiz duran sözcüklere yeni yeni renk, koku ve tat katarak onları hareketlendirmekte, okuyucunun zevk ve hazzına yeni ve özgün söylemler ikram etmektedirler.

22. Hiçbir sözcük, aslında tek ya da sınırlı anlam veya anlamlara sahip değildir. Sözcüğün anlam alanını ancak ve ancak metin düzeyinde sanatçının ustalığı belirler. Bu bakış açısıyla denilebilir ki her sözcük gerçekte çok anlamlılığa açıktır. Bu ise, ancak sanatkârın gücü ve duyarlılığı ile edebi eserlerde ortaya çıkar.

23. Türkçenin diğer dillerden ayrılan bir yönü de çok anlamlılıkla ilgilidir. Atalarımız bir sözcüğe soyut/somut, gerçek/yan/mecaz gibi birçok anlam yükleyerek dilin zenginliğini bu yönüyle ortaya koymuşlardır. Buradan hareketle denilebilir ki dillerin zenginliği yalnızca salt sözcük sayısı ile ölçülemez. Asıl ölçütlerden birisi anlam çerçevesinin genişliği olabilir. Nitekim ,Türkçe çok anlamlılık bakımından diğer Dünya dillerinden çok farklı ve üstün bir durumdadır.

Sonuç olarak çalışmanın başında belirttiğimiz üzere, çalışma konumuzun niteliği ve yöntemimiz ilk kez uygulanıyor olması kimi zorlukları da beraberinde getirmiştir. Çok anlamlılık ölçütümüze uygun bulunan 43 sözcük, seçilmiş 10 edebi eserde tek tek taranarak yeni anlam çaraları ve özgün kullanımlar bakımından incelenmiştir. Çalışmanın karakteri gereği, çalışmanın boyutları bir hayli geniş olmasına rağmen, elde edilen veriler, istenilen düzeyde olmayabilir. Bu durumun birçok gerçek sebebi olabilir: Her şeye rağmen, seçilen 10 eserin sınırlılık ve kısıtlılık taşıması; söz konusu 43 sözcüğün güncel dilde ve medyadaki kullanımlarının araştırmamıza dahil edilmemiş olması ve belki de en önemli sebeplerden birisi olarak “C” sesinin Türkçe sözcüklerin başında yer alma sıklığının düşük olmasıdır.

Bütün bunlara rağmen, sınırlı ve kısıtlı da olsa, çalışmamızın Türkçenin anlam zenginliğine bir nebze de olsa, ışık tutacağı, dahası bu ve benzeri çalışmalar öncülük edeceği, hatta belki de yeni bir model olarak değerlendirilebileceği duygu ve düşüncesi bize mutluluk bahşetmektedir.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan, (2004), *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*, İstanbul, Multilingual Yay.
- , Doğan, (2005), *Yunus Emre Şiirinin Gücü*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- , Doğan, (2013), *Türkçenin Gücü*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- , Doğan, (2014), *Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- , Doğan, (2015), *Her Yönüyle Dilbilim*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.
- , Doğan, (2015), *Türkçenin Sözcük Varlığı*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.
- , Doğan, (2016), *Anlambilim*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- AYDIN, Mehmet, (2003-Eylül), "Dilbilimin Yoksul Akrabası: Anlam Bilimi", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, s.208-211, Sayı:621.
- BAYAR, Nevnihal, (2006), *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*, Ankara, Akçağ Yay.
- BİLGİN, Muhittin, (2013), *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, Ankara, Anı Yay.
- CHOMSKY, Noam,(2014), *Dilin Mimarisi*, Çev:İsa Kerem Bayırlı, İstanbul,Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi
- CHOMSKY, Noam,(2014),*Dil ve Zihin*, Çev.: Ahmet Kocaman, Ankara, Bilge Su Yay.
- ÇEKİN, Abdülkadir ve GÖREN, Mustafa, (2013), "Dil Bilimi ve Kelime Semantiğinde Bazı Türkçe Kelimelerin Çeşitli Anlam Değişimleri", *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Bahar, Cilt:2, Sayı:4.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf, (2012), *Türkçe Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*,İstanbul, Papatya Yay.
- GRÜNBERG, Teo,(1999), *Anlama Belirsizlik ve Çok-Anlamlılık*, Ankara, Gündoğan Yay.
- İMER Kamile, KOCAMAN Ahmet ve ÖZSOY Sumru, (2011), *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi.
- KAPLAN, Mehmet,(2015),*Kültür ve Dil*, İstanbul, Dergâh Yay.
- KARA, Mehmet ve TERES, Ersin, (2013), "Türkçede Sözcük Varlığı, Anlam ve Yapısıyla İlgili Yeni Gelişmeler", *Prof. Dr. Leylâ Karahan Armağanı*, s.651-672, Akçağ Yay.
- KILIÇ,Veynel, (2013) *Anlambilime Giriş*, İstanbul, Papatya Yay.
- KIRAN EZİLER, Ayşe (2014), "Dilbilim, Anlambilim ve Edimbilim", *Turkish Studies* , Volume 9/6 Spring,
- KIRAN Zeynel ve KIRAN EZİLER Ayşe, (2013), *Dilbilime Giriş*, Ankara, Seçkin Yay.
- MARTINET, André, (1998), *İşlevsel Genel Dilbilim*,Çev.: Berke Vardar,Ankara, Multilingual Yay.

- MOMENT ATİŞ, Sarah,(2011)*Çağdaş Türk Hikâyesinde Semantik Yapı*, Çev. :Zekeriya Başkal, İstanbul, Dergâh Yay.
- PALMER, F.R.(2001), *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi*, Çev. : Ramazan Ertürk, Ankara, Avrasya Yay.
- RİFAT, Mehmet, (2013), *Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü*, İstanbul, Türkiye İş Bankası.
- RİFAT, Mehmet, (2014), *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*, Yapı Kredi Yay.
- RİFAT, Mehmet, (2017), *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları-1*, Yapı Kredi Yay.
- SAUSSURE, Ferdmand, (2014),*Genel Dilbilim Yazıları*, Çev.:Savaş Kılıç, İstanbul, İthaki Yay.
- UÇAN, Hilmi,(2013),*Dilbilim Gösterge Bilim ve Edebiyat Eğitimi*, Ankara, Hece Yay.
- VARDAR, Berke, (2001), *Dilbilim Yazıları*, İstanbul, Multilingual Yay.
- VARDAR, Berke, (2001), *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, İstanbul, Multilingual Yay.
- VARDAR, Berke, (2007), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Multilingual Yay.
- YAMAN, Ertuğrul,(2016),’’Türkçenin Güncel Söz Varlığı’’, *Milli Eğitim Dergisi*, Ankara.

Sözlükler

- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali ,(2004),*Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Ankara, Arkadaş Yayınevi.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*,(2011),Türk Dil Kurumu Yay.